

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ: 1990 – 2010

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet ŞAHİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

Ankara - 2011

ONAY

Mehmet ŞAHİN tarafından hazırlanan “Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: 1990 – 2010” başlıklı bu çalışma 16. 06. 2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyal Bilimler/Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Haydar Çakmak (Başkan)

Prof. Dr. Çınar Özen

Doç. Dr. Mustafa Nail Alkan

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı Türk dış politikasının 1990 – 2010 dönemindeki ekonomi politiğine ışık tutmaktır. Uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yere sahip olan uluslararası ekonomi politik, Türk dış politikası literatüründe yer almamaktadır. Bunun yanında uluslararası ekonomi politik teorileri hakkında da yeterli çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan uluslararası ekonomi politiğe teorik yaklaşımlara ışık tutması açısından da bu çalışma önemlidir.

Çalışmada soğuk savaş sonrası değişen politik şartlara karşılık bu değişimlerin içeriği hakkında yeterli çalışma bulunmaması zorluklara yol açmıştır. Bu durum bilhassa Türk dış politikasında karar alıcılar ve onlara etki eden faktörler konusunda ortaya çıkmıştır. Bunun yanında yabancı yatırımların ayrıntılı dökümleri başta olmak üzere bir takım ekonomik verilere ulaşmak konusunda da zorluk çekilmiştir.

Ancak bu sorunlar özellikle Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK ve Prof. Dr. Celalettin Sencer İMER başta olmak üzere değerli bilim insanlarının katkılarıyla aşılmıştır.

Yine Yard. Doç. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, Yard. Doç. Dr. Mehmet Faruk ÖZÇINAR, Yard. Doç. Dr. Özgür ÇINARLI ve Yard. Doç. Dr. İsmail AKBAL başta olmak üzere değerli akademisyenlerin tavsiye ve gerekli kaynakları bulma konusundaki yardımları bu tezin yazımını kolaylaştırmıştır. Bu bakımdan Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümlerinde çalışan herkese teşekkürü borç bilirim.

Değerli akademisyenlerle birlikte, dostlarım ve meslektaşlarım Araş. Gör. Akın DALBUDAK, Araş. Gör. Korcan KAYRIN, Araş. Gör. Esra HASDEMİR, Araş. Gör. Seçkin KÖSTEM, Araş. Gör. Mehmet Volkan KAŞIKÇI, Araş. Gör. Selçuk TÜRKMEN ve Osman ŞEN' e bu süre içerisinde çeşitli yollarla bana ettikleri yardımlardan ötürü teşekkür ederim.

Son olarak, verdiğim bütün kararlarda beni destekleyen ve böylece bu tezin yazılmasını sağlayan en önemli kişiler olan babam Prof. Dr. Sümer

ŞAHİN, annem Dr. Oytun ŞAHİN, ablam Ceyhun ŞAHİN ve anneannem Meral HACİEMİNOĞLU' na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	iv
TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ	v
GİRİŞ.....	1
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ	3
1.1. TARİHSEL AÇIDAN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK.....	7
1.1.1. Uluslararası Ekonomi Politîğın Ortaya Çıkışı	7
1.1.2. Tarihi Açidan Uluslararası Ekonomi Politîğın Yeri.....	9
1.2. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞE TEORİK YAKLAŞIM.....	11
1.2.1. Ekonomik Milliyetçilik	12
1.2.2. Liberalizm	15
1.2.3. Eleştirel Teori	19
1.3. EKONOMİ – DİŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ.....	22
1.3.1. Dış Politika Aracı Olarak Ekonomi.....	25
1.4. BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE KÜRESELLEŞME	
29	
2. TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ: 1990 – 2010.....	35
2.1. ULUSLARARASI DURUM	36
2.1.1. Türkiye açısından dönemin dış politika sorunları	38
2.2. TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ	42
2.2.1. 1990-1993 dönemi	42
2.2.2. 1994 – 2002 dönemi	52
2.2.3. 2003 – 2010 dönemi	64
2.3. GENEL DEĞERLENDİRME	77
2.4. GÜNÜMÜZ TÜRK DİŞ POLİTİKASINDA POLİTİK EKONOMİ	
PROBLEMATİKİ	79
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	86
ÖZET	93
ABSTRACT	94

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
AT	: Avrupa Topluluğu
ATO	: Ankara Ticaret Odası
D – 8	: Gelişmekte olan 8 ülke
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
G – 20	: 20'ler grubu
GATT	: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNPD	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLOLAR VE ŞEKİLLER DİZİNİ

Tablo 1	: Karşılaştırmalı uluslararası ekonomi politik teorileri
Tablo 2	: 1990 – 1993 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi
Tablo 3	: 1990 – 1993 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar
Tablo 4	: Seçilmiş ülkelere göre 1990 – 1993 arası ihracat
Tablo 5	: Seçilmiş ülkelere göre 1990 – 1993 arası ithalat
Tablo 6	: 1991 – 1993 yılları arasında izin verilen sermayenin seçilmiş ülkelere göre dağılımı.
Tablo 7	: 1994 – 2002 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi
Tablo 8	: 1994 – 2002 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar
Tablo 9	: Seçilmiş ülkelere göre 1994 – 2002 arası ihracat
Tablo 10	: Seçilmiş ülkelere göre 1994 – 2002 arası ithalat
Tablo 11	: 2003 – 2010 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi
Tablo 12	: 2003 – 2010 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar
Tablo 13	: Seçilmiş ülkelere göre 2003 – 2010 arası ihracat
Tablo 14	: Seçilmiş ülkelere göre 2003 – 2010 arası ithalat
Tablo 15	: 2003 – 2009 yılları arasında gerçekleşen yabancı yatırımların seçilmiş ülkelere göre dağılımı
Şekil 1	: 1990 – 1993 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı
Şekil 2	: 1990 – 1993 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı
Şekil 3	: 1994 – 2002 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı
Şekil 4	: 1994 – 2002 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı
Şekil 5	: 2003 – 2010 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı
Şekil 6	: 2003 – 2010 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı

GİRİŞ

Ekonomi politik kavramı 17. yüzyıldan beri sosyal bilimlerde içerisinde yer alan bir kavram olmuştur. Ekonomi ile politikanın kesiştiği noktaları açıklamak için gerek siyaset bilimciler gerekse de ekonomistler tarafından araştırılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra uluslararası ilişkiler disiplinin ortaya çıkmasıyla denkleme üçüncü bir değişken dâhil olmuş ve böylece kavram daha karmaşık bir hale gelmiştir.

Bunun neticesinde uluslararası ilişkilerde 1970'li yıllardan itibaren uluslararası ekonomi politik sistematigi gelişmeye başlamıştır. Bu sistematigi açıklamada klasik uluslararası ilişkiler teorileri, ekonomik modellerle bir bütün içerisinde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde söz konusu bu sistematigin tarihi süreci ve teorileri ele alınacaktır. İkinci bölümünde ise vaka bu teoriler ışığında vaka çalışmasına yer verilecektir.

Birinci bölümde uluslararası ekonomi politik kavramının ortaya çıkışı ve bu düşünce sisteminin gelişme sürecine değinildikten sonra klasik teorilerinin çerçeveleri çizilecektir: Ekonomik milliyetçilik (realizm), liberalizm ve eleştirel teori bu bağlamda ayrıntılı olarak, tarihi gelişim süreçleriyle birlikte incelenecektir. Teorik çerçeveler çizildikten sonra ekonomi ve dış politika arasındaki ilişkiye değinilecektir. Bunu bir dış politika aracı olarak ekonominin nasıl kullanıldığını anlatan kısım takip edecektir. Birinci bölümün son kısmında ise bölgeselleşme ve küreselleşme kavramları üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ise vaka çalışması yer alacaktır. Türk dış politikasının soğuk savaş sonrası dönemdeki uluslararası ekonomi politiği vaka olarak seçilmiştir. Literatürde Türk dış politikasının güvenlik ve siyasi bağlamdaki ilişkilerine yönelik çalışmalar ağırlıkla yer almaktadır. Buna karşılık ekonomik ilişkileri ve uluslararası ekonomi politiği hakkında resmi raporlar dışında herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Türk dış politikası ile ekonomisi arasındaki ilişkiye ışık tutması açısından orijinal bir çalışma olacaktır ve yeni soruların oluşmasına da imkân sağlayacaktır. Bu bölümün son kısmında ise Türk dış politikasının ekonomi politiğinin

günümüzdeki problematikine yer verilecektir. Bunun yanı sıra bu çalışmayı tamamlaması gereken diğer çalışmaların hangileri olduğuna ışık tutulacak ve Türk dış politikasının ekonomi politiğindeki eksik noktalara yer verilecektir.

Sonuç bölümünde ise soğuk savaş sonrası dönemde Türk dış politikasının ekonomi politiğini hangi uluslararası ekonomi politik teorisinin ne ölçüde açıkladığı üzerinde durulacaktır. Soğuk savaş sonrası dönemde ekonomi politik bağlamında ne tür değişimlerin gerçekleştiği analiz edilecek ve ileriye dönük tahminlerde bulunabilmek için değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca çalışma uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yeni araştırma konuları ortaya çıkarmakta, değişik vaka çalışmaları için yol açmaktadır. Özellikle Türk dış politikasının değişen dinamikleri göz önüne alındığında bu bağlamda ortaya çıkan yeni tartışma konuları açması bakımından önemli bir çalışma olacaktır.

Çalışma esnasında birinci bölümü yazabilmek için literatürdeki uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası ekonomi politik, uluslararası ekonomi ile iktisadi düşünce tarihi kitaplarından ve yine bu konuları içeren akademik makalelerden faydalanılmıştır. İkinci kısmı meydana getiren Türk dış politikasının ve ekonomisinin incelenmesinde de aynı şekilde konu ile ilgili kitaplar ve akademik yayınlar taranmıştır. Bunlara ek olarak süreli yayınlarda ve düşünce kuruluşlarının raporlarında konu ile alakalı yazılar incelenmiştir. Ekonomik veriler ise Türkiye’de (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret Müsteşarlığı vb.) ve dünyada (Dünya Ticaret Örgütü, UNCTAD vb.) konu ile alakalı resmi kurumların internet ortamındaki veri tabanlarından alınmıştır.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Ekonomi politik çalışmalarının tarihi 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Söz konusu tabir ilk olarak 1615 yılında Fransız iktisatçı Antoine de Montchrestien'in "Ekonomi Politik Antlaşması" adlı çalışmasında kullanılmıştır. İlerleyen dönemde ise Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx ve Jean Baptiste Say gibi isimlerin çalışma konusu olmuştur. Bu dönemde ekonomi politik düşünürlerinin öncelikli çalışma alanı Adam Smith'in temel eserine de adını veren refah olgusuydu. Konu ile ilgili en önemli gelişme ise İngiliz iktisatçı ve siyasetçi John Stuart Mill'in 1848'de yazdığı "Ekonomi Politğin İlkeleri" adlı çalışması olmuştur. Mill kitabının önsözünde geçmiş dönemlerdeki ekonomi politik çalışmalarına değinerek bu konunun geniş bir alanı kapsadığından bahsetmiştir; "Ekonomik şartların oluşmasında... şayet kurumlara ve sosyal ilişkilere veya insan tabiatının prensiplerine bağlı olarak ahlaki ve psikolojik etmenler sebep oluyorsa bu fen bilimlerinin değil, ahlaki ve sosyal bilimlerin yani ekonomi politğin araştırma konusudur."¹ Mill bu eserinde vergi, gelir dağılımı, işçilik hakları gibi konulara değinerek ekonomiyi diğer sosyal bilim alanlarıyla kombine etmiştir. Adam Smith de Milletlerin Refahı çalışmasında ekonomi politği; devlet adamlarının veya yasamadan sorumlu kişilerin halkın refahını arttırmak ve devletin kamu hizmeti sağlamasına yardımcı olmak için oluşturulan bir bilim dalı olarak tarif etmiştir². Benzer şekilde, çağdaşı Edwin Chadwick, hukuk ile ekonomi arasında bağlantı kurarak, bürokratik engellerin aşılarak ekonominin daha verimli kullanılabilmesini sağlamıştır.

Bir ülkenin politik yapısı, benimsenen politik ideoloji ve politik yapıya dolaylı dolaysız etki yapan bütün etkenler ekonomiyi, ekonominin modelini ve işleyişini etkiler. Buna karşılık ekonomide geçerli prensipler, ekonominin

¹ John Stuard Mill, **Principles of Political Economy**, (Erişim), <http://www.efm.bris.ac.uk/het/mill/book1/prel.txt>, 13.07.10

² Adam Smith, **Wealth of Nations**

*yapısı, performansı ve doğurduğu sonuçlarla yarattığı değerler politik modele, politik yapıya yön verir*³.

Uluslararası Ekonomi Politik ise uluslararası ilişkilerin diğer çalışma alanlarına nispeten daha yenidir. Dünya ekonomisinde Bretton Woods sisteminin çökütüğü ve akabinde petrol krizinin baş gösterdiği 70'lerin ilk yarısı önemli bir kilometre taşı oluşturmuş ve özellikle bu gelişmeler Uluslararası Ekonomi Politik kavramının doğmasına vesile olmuştur. Kavramın oluşmasının bu kadar geç bir döneme rastlamasını Spero, akademik çalışmalardaki liberal mirasa bağlayarak bu ideolojinin ekonomi ve politikayı birbirinden ayrı görmesi şeklinde yorumlamıştır⁴. Yine uluslararası kurumların, bölgesel bütünleşmelerin, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların bu tarihlerde ortaya çıkması veya daha önceden ortaya çıkmış bile olsa söz konusu dönemden itibaren etkinliklerini arttırması, bu kavramın son dönemde gelişmesinin önünü açmış olduğu söylenebilir. Nihayetinde soğuk savaşın sona ermesi ile dünyanın veya en azından Avrupa – Atlantik hattının, güvenlik kaygılarının yerine ekonomik kaygılara daha fazla eğilmesi uluslararası ekonomi politik üzerinde daha fazla durulmasını sağlamıştır.

Kavram disiplinler arası bir çalışma olması sebebiyle geniş bir konsepti tanımlamaktadır. “Ekonomi aslında politikadan ayrılamaz. Hükümetin piyasaya müdahale etmemesi ve her şeyi piyasa bırakması gerektiğini savunan *laissez – faire* bile aslında siyasi bir tercihtir.”⁵ Gilpin’e göre uluslararası ekonomi politik, uluslararası ilişkilerin ekonomi politiğidir ve bu bağlamda düşünülerek, uluslararası ekonomi ile uluslararası politikanın entegre edilerek ele alınması gerekmektedir⁶. Cohen de benzer şekilde uluslararası ekonomi politik çalışmalarının en büyük başarısının; eski disiplinler arasında yeni bir köprü kurarak dünya ekonomisini anlamada yeni

³ Ahmet Kılıçbay, **Politika ve Ekonomi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.21

⁴ Joan Edelman Spero, **The Politics of International Relations**, fourth ed., New York, St.Martin’s Press, 1990, s.1

⁵ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity**, third edition, Upper Saddle River, Pearson/Prentice Hall, 2007, s. 330

⁶ Robert Gilpin, **The Political Economy of International Relations**, Princeton NJ, Princeton University Press, 1987, s.3

bakış açılarının getirildiğini vurgulamıştır⁷. Oatley'e göre ise uluslararası ekonomi politik, küresel ekonomik ticaretten⁸ kaynaklı politik savaşı kimlerin kazandığı ve kaybettiğini inceleyen bilim dalıdır.⁹ Eleştirel teori savunucusu Cox'a göre ise uluslararası ekonomi politik, uluslararası ilişkiler biliminden farklı bir dal değildir, bilâkis tamamlayıcısıdır. Uluslararası ekonomi politığın esas başarısının dünya düzenini düşünme şeklini değiştirdiğini vurgulayan Cox, bu yeni düşünce sisteminin esas başarısının uluslararası ilişkilere ekonomiyi taşıması değil, tarihi yapıya eleştirel yaklaşım getirmesi olduğunu vurgulamıştır¹⁰.

Ekonomik gelişmelerin mi politikayı etkilediği yoksa ekonomik konularda yapılan tercihlerin genel bir politikanın ürünü mü olduğu literatürde tartışma konusudur. Knorr'a göre, dış politika toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir ve bunula paralel olarak da devletler ancak ellerinde bulunan kaynaklar ölçüsünde dış politika üretebilirler.¹¹ Oatley de benzer şekilde, ekonomik dağılımın neticesinin ulusal ve uluslararası düzeyde politik rekabet olduğunu vurgulamıştır¹². Diğer taraftan Spero ise bu görüşleri inkâr etmemekle birlikte politik dinamiklerin de uluslararası ekonomiyi etkilediği yönünde görüş bildirmekte ve çalışmaların bu alanda yoğunlaştırılması gerektiğini savunmaktadır¹³. Bu bağlamda Spero'ya göre ekonomik sonuçları etkileyen politik faktörler mevcuttur ve bunlar üç başlık altında toplanır: politik sistem ekonomik sistemi belirler, politik kaygılar ekonomi politikalarını şekillendirir ve son tahlilde uluslararası ekonomik ilişkiler aslında politik ilişkilerdir¹⁴. Ekonomi ile politikanın birbirine etkilerinin analizi bu bakımdan ideolojik farklılıkların ortaya çıkmasında önemli bir etmendir. Zira eleştirel teoriyi savunanlara göre ekonomi politikayı şekillendiren bir olguyken,

⁷ Benjamin Cohen, **International Political Economy: An Intellectual History**, Princeton NJ, Princeton University Press, 2008, s.2

⁸ Yazar burada İngilizce "Global Economic Exchnage" tabirini kullanmıştır.

⁹ Thomas Oatley, **International Political Economy**, second edition, New York, Pearson/Longman, 2006, s. 2

¹⁰ Robert Cox, Michael G. Schechter, **The Political Economy of a Plural World**, London, Routledge, 2002, s. 79

¹¹ Klaus Knorr, **Power and Wealth**, New York, Basic Books, inc., publisher, 1973, pp. 33-40.

¹² Oatley, **a.g.e.**, s. 2

¹³ Spero, **a.g.e.**, s.4

¹⁴ Spero, **a.g.e.** s.4

ekonomik milliyetçilere göre ise devletler uluslararası ekonomide ve ticarete siyasi ilişkilerine göre tavır almaktadır.

Uluslararası ekonomi politiğin geniş bir konsepti tanımlamasının tabii neticesi olarak uğraştığı alanlar da geniş bir yelpaze arz eder. En önemli uğraş alanı genel itibariyle; çok uluslu şirketler, uluslararası finans ve uluslararası ticaret olarak görülür¹⁵. Gilpin'e göre ise uluslararası ekonomi politik 3 sorunun cevabını aramaktadır; piyasa ekonomisinin gelişmesinde ekonomik ve politik sebeplerin etkisi, ekonomik değişim ile politik değişim arasındaki ilişki ve nihayetinde dünyadaki piyasa ekonomisinin iç piyasalar açısından önemi¹⁶. Oatley de uluslararası ekonomi politiğin iki sorunun cevabını aradığından bahseder; toplumların kaynaklarını kullanmada verdikleri kararları politika nasıl şekillendirir ve bu kararların sonuçları ne olur?¹⁷ Dickins ise uluslararası ekonomi politiğin epistemolojisini iki kategoriye ayırmaktadır: devletlerin birbiriyle ilişkisini inceleyen *Ratiosaurus* ile küresel hegemonya üzerinde yoğunlaşan *Querimonia* bakış açıları¹⁸. Küreselleşme ve bölgeselleşme kavramları da uluslararası ekonomi politik kavramı içinde incelenmektedir. Bu bağlamda, Kuzey – Güney ilişkileri ana konulardan birini teşkil ederken Doğu – Batı ilişkileri, Batı'nın kendi arasındaki ilişkiler de aynı paralelde inceleme konusu edinilmiştir. Bölgesel entegrasyonlar, küresel piyasalar, sömürgecilik gibi konular bu disiplinin uğraş alanlarından ilk akla gelen diğer konulardır. Bilhassa liberal düşünürler tarafından üzerinde durulan bir başka unsur ise çok uluslu şirketler ve küresel ekonomiye yön vermedeki etkileridir.

Bu çalışmanın konusu gereği, uluslararası ticaret, sermaye hareketleri ve bununla bağlantılı olarak kurulan gelişen veya değişen uluslararası ilişkiler konusu ağırlıklı olarak incelenecektir.

¹⁵ Robert O'Brien, Marc Williams, **Global Political Economy**, 2nd edition, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2007, s.1

¹⁶ Gilpin, **a.g.e.**, s. 12-14

¹⁷ Oatley, **a.g.e.**, s.5

¹⁸ Amanda Dickins, "The evolution of international political economy", **International Affairs**, 82, 3 (2006), s. 480

1.1. TARİHSEL AÇIDAN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

1.1.1. Uluslararası Ekonomi Politğin Ortaya Çıkışı

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi ekonomi politğin kökeni 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır ve 21. yüzyıldaki şekliyle neredeyse bir asra yakın süredir düşünürlerin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Buna karşın uluslararası ekonomi politik, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde yeni bir araştırma sahasıdır. Dickins ve Strange gibi yazarlara göre kavram, uluslararası ilişkiler düşünürlerinin uluslararası ekonomiyi anlamadaki başarısızlıkları sayesinde ortaya çıkmıştır¹⁹. 1970'lere kadar ekonomi ve politika bilhassa Anglo – Sakson akademik çevrelerde birbirinden tamamen farklı iki disiplin olarak değerlendirilmekteydi²⁰. Bunun sebebi çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Spero bu durumu söz konusu dünyada hâkim konumda olan liberal düşünce mirasına bağlamaktaydı²¹. Liberalizme göre ekonomi; üretim, tüketim, sermaye, gelir dağılımı gibi konularla ilgilenen bilim dalıyken, politika; güç mücadelesi, hukuk, kamu düzeni ve benzeri alanlarla uğraşan bilim dalıdır. Hâlbuki ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılmaz kavramlar olduğu bir gerçektir. Zira neo – liberalizmin öne sürdüğü ekonomiye hiçbir şekilde karışılmayıp bu faaliyetleri tamamen piyasaya bırakma düşüncesi ve uygulaması bile son tahlilde siyasi bir karardır. Ancak gerek zamanla Realist ve Marksist düşüncede yeni akımların ortaya çıkması gerekse de liberalizmin dünya siyasetini açıklamada eksik kalması bu görüşün terk edilerek ekonomi ile politika arasında güçlü bir korelasyon olduğu gerçeğini ortaya koymuş ve uluslararası ekonomi politik disiplininin akademik çevrelerce daha fazla itibar görmesini sağlamıştır.

Uluslararası ekonomi politğin gelişmemesinin sebeplerinden bir diğerinin ise; bilhassa ikinci dünya savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerde

¹⁹ Amanda Dickins, **a.g.m**, s.479

²⁰ Cohen, **a.g.e**, s.1

²¹ Spero, **a.g.e**, s.1

güvenlik sorunlarının ön planda olduğu ve 1950'li ve 60'lı yıllarda ülke yönetimlerinde karar alıcılar arasında realizmin hâkim görüş olması söylenebilir. Soğuk Savaş'ın doruk noktasına ulaştığı 1962 Küba Krizi sürecine gelene kadar iki kutbun öncelikli kaygılarını ekonomiden ziyade herhangi bir nükleer savaşın önlenmeye çalışılması olduğu göz önüne alınmalıdır. İkinci Dünya Savaşının yaraları henüz sarılmakta iken bununla tezat oluşturacak şekilde nükleer silahların artması, gerek iki kutbun merkez devletleri olan ABD ve SSCB'nin gerekse de ittifakın bilhassa blok sınırında yer alan ülkelerin ekonomik endişeleri geri plana iterek güvenlik meseleleriyle öncelikli olarak uğraşmayı zarurî hale getirmiştir. Krizin sona ermesi ve yumuşama döneminin başlamasıyla birlikte ekonomik kararlar tekrar ön plana çıkmaya başlamış, dış politikada karar alıcılar da realist perspektifi terk etmeye başlamışlardır.

Yumuşama dönemine paralel olarak, 1970'li yıllardan itibaren Batı Bloğunun ekonomik yapısı da değişime uğramaya başlamıştır. ABD'nin Vietnam yenilgisi, petrol krizinin baş göstermesi gibi sebepler 1940'lı yıllardan itibaren uygulanan Bretton Woods sisteminin çökmesine ve bununla bağlantılı olarak ekonomiye hükümet müdahalelerinin gerekliliği düşüncesinin terk edilmesine, yerini ise piyasayı tamamen kendi haline bırakmayı öngören neo-liberalizmin doğmasına vesile olmuştur. Bu ekonomik düşüncenin siyasal hayata uygulanması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte ticaretin önündeki engeller ortadan kalkmış, finans piyasaları da daha rahat hareket eder olmuştur. Bunun doğal neticesi olarak bilhassa Batı Bloğu içinde yer alan ülkeler arasına ekonomik entegrasyon artmış, liberal düşüncenin öne sürdüğü karşılıklı bağımlılık ilkesiyle birlikte de karar alıcılar ekonomik kaygıları daha ön plana çıkarmaya başlamıştır.

Soğuk savaşın sona ererek yenilen Doğu Bloğunun da Batılı ekonomik modeli benimsemesiyle birlikte 1990'lı yıllardan itibaren ekonomi politik üzerinde daha fazla durulan bir alan olmaya başlamıştır. Zira artık ekonomik

ilişkiler sadece Batı Avrupa ve ABD arasında değil, küresel kuzeyin tamamına yakın bir coğrafyada hızlı bir artış sergilemiştir²².

Son olarak uluslararası ekonomi politiğin 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişmesindeki bir diğer sebep, kimi uluslararası ekonomi politik akademisyenlerine göre ise en önemlisi; geri kalmış ülkelerdir. Hızlı iletişim araçları sayesinde geri kalmış ülkelerdeki açlık daha hoş görülmeyecek hale gelmiştir²³. Önceki dönemlerde toplum içi refah farkı toplumlar arası farktan daha büyükken Marks'ın öngördüğü sınıf çatışması yapısı ortadan kalkmış, yerini toplumlar arası refah farkına ve uluslararası arenada gelir dağılımında adaletsizliğe yerini bırakmıştır²⁴.

1.1.2. Tarihi Açıdan Uluslararası Ekonomi Poliğin Yeri

Özellikle “kuzey – güney ilişkileri”, “üçüncü dünya”, “çok uluslu ve uluslararası şirketler” konularını başlıca gündem maddesi olarak belirleyen uluslararası ekonomi politik disiplini bu bağlamda dünya ekonomisinin gelişme sürecine önem atfetmektedir. Araştırmancının avcı – toplayıcı yaşam tarzına kadar inilmesi gerektiğini savunan yazarlar²⁵ olmakla birlikte özellikle 21. yüzyılın küresel yapısının değerlendirilmesi için sömürgecilik dönemi doğru bir başlangıç noktası olacaktır. Zira literatürde de uluslararası ekonomi politik incelemeleri bu tarihe kadar uzanmaktadır.

15. yüzyıldaki Portekiz ve İspanya sömürgeciliği ile başlayan uluslararası ekonomi politiğe bu dönemde merkantilist modelin hâkim oluşu devrin en önemli özelliğidir. Elde ettikleri kolonilerin ekonomik, toplumsal ve siyasi yapılarını metropol ülkenin sistemine adapte eden Avrupalı devletler zaman içerisinde Atlantik üzerinde üç taraflı ticaret ağı oluşturdular. Buna göre; Amerika kıtasından elde edilen hammadde, Avrupa'daki metropol

²² Ekonomik ilişkiler sadece küresel kuzeyde veya bu ülkeler arasında gelişmemiştir. Başta Çin olmak üzere bugün belli başlı ekonomik güçlerin Afrika kıtasında da önemli yatırım ve ticaret anlaşmaları bulunmaktadır.

²³ Gilpin, a.g.e, s. 263

²⁴ Gilpin, a.g.e, s. 264

²⁵ Örnek olarak bakınız; Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel*, 1997

ülkede mamule döndükten sonra Afrika'ya köle ticaretinde kullanılmak üzere pazarlanmakta, köleler ise Amerika kıtasına çalıştırılmak üzere gönderilmekteydi²⁶. Bu şekilde kurulan sistemin, başta Avrupa'nın ekonomik yükselişinin gerçekleşmesi, dünyanın demografik yapısının değişmesi gibi sonuçları 21. yüzyıla kadar ulaşan neticelerinin yanı sıra bu yüzyıllarda meydana gelecek olan ticaret, sömürgecilik savaşları gibi olayların da önünü açmıştır.

18. yüzyılın sonunda İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte uluslararası ekonomi ve ticaret gerek epistemolojik gerekse de ontolojik olarak değişime uğradı. Ucuz maliyet ve hızlı üretim²⁷ sayesinde başta İngiltere olmak üzere sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler dünya piyasasında mutlak avantaj elde etmeye başlamış, bu sayede henüz devrimi gerçekleştiremeyen ülkelerin piyasadan silinmesini sağlamışlardır. Devrimi gerçekleştiren İngiltere'nin bu dönemde dünya ekonomisinde ve politikasında söz sahibi olması şaşırtıcı olmayan bir neticedir. Zira bu dönemde uluslararası sisteme İngiltere tarafından öne sürülen serbest ticaret, güç dengesi, altın standardı gibi kavramların ön planda olduğu ve merkantilizmin terk edilerek liberalizmin hâkim felsefe haline geldiği dikkate değer gelişmelerdir. 21. yüzyıla ilişkin olarak bu dönemin en önemli özelliği ise; sanayi devrimini bu çağda gerçekleştiren devletlerin 21. yüzyıla gelindiğinde dünyanın en kalkınmış ülkeleri olmasıdır. Batı Avrupa ülkeleri, Rusya, Japonya ve ABD sanayi devrimini bu devirde gerçekleştirirken Çin, Meksika, Brezilya gibi sanayileşmediği halde 19. yüzyılda bağımsız konumda olan ülkeler 21. yüzyılda yeni pazarlar (emerging markets) olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak sanayi devrimi beraberinde sömürgecilikte de büyük bir rekabeti getirmiş, bu ise 20. yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşının gerçekleşmesine neden olan olaylardan biri olmuştur. Ekonomik bağlamda bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise, her iki savaş öncesinde de dönemin hâkim

²⁶ Üretilen ürünlerin iç pazar dışında ağırlıklı olarak Afrika'da tüketilmesinin en önemli sebebinin köle ticareti olmasının yanı sıra merkantilist öğretinin korumacılık anlayışı ile Avrupa ülkelerinin birbirlerine ticari kısıtlamalar getirmesi gösterilebilir.

²⁷ Seri üretim tabiri bu devir için henüz geçerli değildir. Seri üretim 20. yüzyılın başında Ford firması tarafından gerçekleştirilen bir olgudur.

unsuru olan liberalizmin batılı ülkeler tarafından terk edilerek korumacılığa dönülmesidir. Bu durum sömürgecilikle birlikte ticaret savaşlarının da oluşmasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ise uluslararası ekonomi politik daha hızlı bir değişim göstermeye başlamıştır. Savaşın sebepleri arasında gösterilen ticaret ve kur savaşlarının önüne geçmek amacıyla oluşturulan Bretton Woods sistemi yaklaşık 30 yıl devam edebilmiştir. Sistemin çökmesi sonucunda onun kurumları IMF, Dünya Bankası ve GATT'ın görevleri 1970'lerden itibaren yeniden tanımlanmaya başlandı. Bu bağlamda bundan yaklaşık 10 yıl öncesinde başlayan dekolonizasyon sürecinde söz konusu kurumlar aktif olarak yer almışlardır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte de uluslararası ekonomi politiğin gündeminde bu defa savaşın mağlup tarafı olan Doğu Bloğunun dönüşümü yer almıştır. Yine bu dönemde dünyada bölgeselleşme ve küreselleşmenin artması, uluslararası kurumların, çok uluslu şirketlerin politikada etkin hale gelmeleri en çarpıcı değişimler olmuştur.

1.2. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞE TEORİK YAKLAŞIM

Uluslararası Ekonomi Politiğin uğraş alanlarını açıklamada benimsenen yaklaşımlar arasındaki farklılığın ekonomi politik tarihinden de öncesine dayandığını söylemek yanlış olmaz. 18. yüzyılda merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan *laissez – faire* anlayışı ve buna binaen oluşturulan liberal öğreti, ekonomiyi açıklamada farklı yaklaşımların başlangıcı olmuştur. 19. yüzyılda ortaya çıkan Marksizm de bu sefer Liberalizme tepki gösteren bir akımı arz etmekteydi. İktisadi düşüncedeki bu farklılıklar ilerleyen dönemde ekonomi politiğe ve daha sonra da uluslararası ekonomi politiğe sirayet etmiştir. Bugün uluslararası ekonomi politikte üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır: Ekonomik milliyetçilik, Liberalizm, Eleştirelçilik. Her üç ideoloji de geniş bir alanda sorularına cevap aramaktadır: “Gruplar ve toplum arasındaki refah dağılımı ve ekonomik büyümenin önemi nedir?

Uluslararasıında ve yurt içinde toplumu organize etmede piyasanın rolü ne olmalı? Piyasanın savaşa ve barışa etkisi nedir?”²⁸

1.2.1. Ekonomik Milliyetçilik

Literatürde ekonomik milliyetçiliğin adı değişkenlik arz etmektedir. Merkantilizm, Devletçilik, Realizm, Korumacılık gibi kavramlar zaman zaman ekonomik milliyetçiliği tanımlamak için kullanılsa da aslında sayılan isimlerin bazıları farklı kavramları ifade ettiğinden dolayı bu çalışmada en genel tabir olan ekonomik milliyetçilik tabirini kullanmak tercih edilmiştir. Yukarıda sayılanlara ilave olarak yeni merkantilizm, yeni korumacılık gibi farklı çeşitleri de mevcuttur. Zira ekonomik milliyetçilik genel anlamıyla devlet oluşturma çabaları olarak görülse de ilgi alanlı ve savunduğu fikirler zaman ve mekâna göre değişiklik arz etmiştir²⁹.

Ekonomik milliyetçilik, kökeni merkantilizme dayanan bir bakış açısı olup 15. yüzyıla kadar uzanan geçmişi vardır. Adının kökeninde yer alan *merchant* sözünden de anlaşılacağı gibi bu dönemdeki tüccarlar tarafından kurulup geliştirilmiş bir sistemdir. Sömürgecilikle başlayıp ulus devlet yapısının ortaya çıktığı dönemlerde dünyadaki tek geçerli ekonomik sistem haline gelmiştir. 19. yüzyılda İngiltere’de gerçekleşen Liberal devrime kadar merkantilizm, birçok devletin temel ekonomi politikası konumundaydı³⁰. Hâkim anlayışa göre siyasi amaçlara ulaşabilmek için hükümdarların kullanılabilir kaynaklara ihtiyaçlarının olduğu anlayışı bu dönemde refah gücüyle ilişkilendirilmiş olmasına yol açmıştır³¹. Zira savaşları finanse edebilmenin yolu ancak geniş bir devlet hazinesiydi.

²⁸ Gilpin, **a.g.e**, s.25

²⁹ Gilpin, **a.g.e**, s. 32

³⁰ O’Brian, Williams, **a.g.e**, s. 14

³¹ Jacques Fontanel, Jean – Paul Hebert, Ivan Samson, “The Birth of the Economy or the Economy in the Heart of Politics: Mercantilism”, **Defence and Peace Economies**, vol. 19(5), October 2008, s. 332

Avusturyalı hukukçu Phillip Wilhelm von Hornick tarafından 1684 yılında kaleme alınan dokuz ilke merkantilizmin özetini sunmaktadır³². Burada von Hornick, üretimde mümkün olduğu kadar yerli kaynakların kullanılmasına, ithalatın teşvik edilmemesine ve ülkeden altın ile gümüş çıkışlarına engel olunması gerektiğine dikkat çekmekteydi. Sonraki yüzyılda ise ABD'nin kurucularından Alexander Hamilton benzer fikirlerin Amerika'nın ekonomi politikalarına uyarlanarak sanayileşmenin sağlanması gerektiğini savunmuş ve etkili de olmuştur.

Ekonomik milliyetçilik, ideolojik alt yapısını realizme dayandırmaktadır. Bu bağlamda uluslararası ekonomideki en önemli aktör devlettir ve yine uluslararası sistemin yapısı anarşiktir³³. Politikanın ekonominin üstünde olduğunu savunan merkantilizme göre politik etmenler ekonomik ilişkileri etkiler veya en azından etkilemelidir³⁴. Devletin alacağı ekonomik kararlar son tahlilde devletin çıkarına olmalıdır. Bu bağlamda ekonomideki temel aktör devlettir. Bunun doğal neticesi olarak grubun veya toplumun çıkarları bireylerin çıkarlarının önünde yer alır. Uluslararası ilişkiler teorisine göre nasıl ki realizm güç dengesi mücadelesi fikrini öne sürüyorsa, uluslararası ekonomi politikte de realizm *güç* ve *refah* mücadelesi üzerinde yoğunlaşmaktadır ve ekonomik hayatın dinamiğini bu iki unsur oluşturur³⁵. Uluslararası veya çok uluslu şirketler ekonomik milliyetçiler tarafından göz ardı edilmeyen bir unsur olmakla birlikte piyasayı belirlemede veya politik ilişkiler oluşturmada devletler kadar önemli bir aktör değillerdir. Bunun temel sebebi, neticede ne kadar büyük ve güçlü olurlarsa olsunlar son tahlilde bu şirketler devletlerin izin verdiği ölçüde hareket edebilmektedirler³⁶.

³² Robert B. Ekelund Jr., Robert F. Hébert, **A History of Economic Theory and Method**, Fourth ed., Singapur, McGraw-Hill International Editions, 2007, s.40

³³ O'Brian, Williams, **a.g.e**, s. 15

³⁴ Gilpin, **a.g.e**, s.25

³⁵ O'Brian, Williams, **a.g.e**, s. 16

³⁶ Burada bir başka konuya da değinmek gerekmektedir. Çoğu zaman şirketlerin yıllık kârlarıyla özellikle üçüncü dünya ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıllarına (GSYİH) bakılarak kimi çok uluslu şirketlerin bazı ülkelerden daha güçlü ekonomiye olduğuna dair yorumlar yapılır. Bu yorumlar çok doğru değildir, zira GSYİH bir ülkenin bir yılda gerçekleştirdiği toplam tüketim, yatırım, hükümet harcaması ve dış ticaretin toplamıdır. Devletlerin önceki yıllardan sahip oldukları varlıklar bu hesaplama dâhil olmaz. Dolayısıyla herhangi bir şirketin bir devletten daha büyük bir ekonomik güce sahip olması çok zor bir durumdur.

Ekonomik milliyetçiliği savunan görüşler en genel haliyle ikiye ayrılmaktadır. “Bunlardan ilki devletin temel güvenliğini ve hayatta kalmasını sağlayacak ekonomik çıkarlara göre hareket edilmesi gerektiğini savunan “iyi huylu” merkantilizm, diğeri ise yayılmacılığı savunan, tabiri caizse “kötü huylu” merkantilizmdir. Nazilerin ekonomi bakanı Hjalmar Schacht’ın Doğu Avrupa’ya karşı 1930’larda yönelttiği politika buna örnek olarak gösterilebilir.”³⁷

Ekonomik milliyetçiliğin en önemli öğretilerinden biri dış ticaret ile ilgilidir. Paranın kapitalle özdeş sayıldığı merkantilist dönemden bu yana ekonomik milliyetçilik, bir ülkenin ekonomik gücünün dış ticarete elde ettiği kâra bağlı olduğunu savunmuştur. Bunun doğal bir neticesi olarak da tercih edilen ekonomik model korumacılık olmuştur. Bütün devletlerin korumacı ekonomi modelini benimsediği dönemlerde dünyanın ekonomik modeli, birinin kârının öbürünün zararına eşit olduğunu ifade eden “sıfır toplamı oyun” ismiyle nitelendirilmiştir. Dış ticarete kâr elde etme çalışmasının yanı sıra rakiplerin ekonomik gücünü azaltma hatta kimi zaman (ilerleyen yıllarda oyun kuramında da vurgulandığı gibi) ekonomik refahını kontrol etmeyi de amaçladığı görülmektedir³⁸. İlerleyen dönemde bununla ilintili olarak, sadece ticari fazla vermek değil, bunun yanında doğal kaynakları, ticaret yollarını ve büyük pazarları denetim altında tutmak da ekonomik milliyetçiliğin sunduğu ekonomik politik bir modelleme oldu. Bu bakımdan ekonomik milliyetçiliğin ekonomik güç mücadelesi olduğu yorumu yapılabilir.

Dış ticarete fazla vermenin önemini vurgulamasının doğal neticesi olarak ekonomik milliyetçilik ithal ikameci ekonomik modelin uygulanmasını gerektiğini savunmakla bunun boyutu değişkenlik arz etmektedir. Erken dönem ekonomik milliyetçiler hammaddelerin ihracatının yasaklanması, sanayi ürünlerinin ise iç piyasada üretilmesi, ithal mallara kota ve tarife uygulanması gerektiğini savunmaktaydılar. Günümüzde ise ekonomik milliyetçilik serbest ticarete merkantilist dönemde olduğu kadar katı bir korumacılık anlayışına sahip değildir. Yine de çeşitli kaygılardan ötürü bazı

³⁷ Gilpin, **a.g.e.**, s. 32

³⁸ Fontanel, Hebert, Samson, **a.g.m.**, s. 333

alanlarda üretimin ülkenin kendi milli sınırları içinde olması gerektiğine dair inanç hâkimdir³⁹. Güvenlikle ilgili kaygıların bunların başında geldiği söylenebilir.

Ekonomik milliyetçiler tarafından savunulan bir başka görüş ise sanayinin geliştirilmesidir. Gilpin bunu üç sebebe dayandırmaktadır: Sanayileşmenin kalkınmadaki liderlik rolü, ekonomik yeterlilik ve en önemlisi askeri gücün ve güvenliğin temeli olması⁴⁰.

“Ekonomik milliyetçiliği savunan uluslararası ekonomi politik düşünürleri küresel ekonomiyi ise en güçlü devletlerin çıkarlarının yansıması olarak görürler. Nitekim Krasner serbest ticaretin uluslararası sistemde tek bir baskın unsurun yer aldığı dönemlerde daha uygun bir model olduğunu savunurken Gilpin devletler arasındaki güç dağılımının bozulmasının uluslararası sistemde çatışma ihtimalini arttıracaklarını vurgulamaktadır.”⁴¹

Özetle söylemek gerekirse, uluslararası ilişkiler teorisindeki realist görüş, uluslararası ekonomi politik alanında çeşitli adlara bürünse de genel olarak “ekonomik milliyetçilik” şeklinde tabir edilen bir model ortaya sunmaktadır. Güç dengesi kavramının burada ekonomik güç ve refah kavramlarını tanımlamaktadır. En temel argümanları; ekonomik aktörün birincil derecede devlet olduğu, boyutları farklı olmakla birlikte ithal ikameci bir ekonomik modelin benimsenilmesi ve devletin uluslararası ticaretten kâr eden taraf olması gerektiği yönündedir.

1.2.2. Liberalizm

Yaklaşık iki asra yakın bir süre Batı Avrupa’nın ekonomi politiği konumunda olan Merkantilizm 18. asrın ikinci yarısından itibaren başta özel müteşebbislerinkiler olmak üzere bazı ihtiyaçlara cevap veremeyecek konuma gelmişti. Yükselen bu yeni girişimci sınıf merkantilizmin tekellerine,

³⁹ O’Brian, Williams, **a.g.e**, s. 17

⁴⁰ Gilpin, **a.g.e**, s. 33

⁴¹ O’Brian, Williams, **a.g.e**, s. 16

kamu denetimine, ayrıcalıklara, soyluların toprak mülkiyetinden doğan gücüne karşı çıkarken kendi çıkarı için özgürlük, bireysel girişim ve bireysel denetim istiyordu⁴². Altın ve paradan oluşan sermaye birikiminin “refah” olduğu anlayışı artık yavaş yavaş işlerliğini kaybetmekte, tekelleşme, ekonomik çıkarlarda devleti ön sıraya oturtma bilhassa girişimci sınıfın refaha kavuşmasına mani olmaktaydı. Bu düşünce ve gelişmeler 18. asrın ikinci yarısından itibaren merkantilizme yöneltilen eleştirilerin doruk noktasına ulaşmasına ve buna tepki olarak *laissez – faire* (bırakın yapsınlar) anlayışının doğmasına vesile oldu.

Adam Smith, David Ricardo gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı bu yeni ekonomik öğretinin merkantilizme karşı geliştirdiği en önemli teorik argüman, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrı tutulması gerektiğiydi. Ekonomik faaliyetlerin amacı devletin gücünü değil, bireylerin zenginliğini arttırmak olmalıydı⁴³. Bir diğer eleştiri noktası ise yerli üretimle ilgiliydi. Liberalizme göre ülkenin refahının artması için her şeyi kendisinin üretmesine gerek yoktu. Maliyeti ucuz olan ürünler ülke içinde üretilebilirken üretim maliyeti daha yüksek ürünler ucuza dış piyasalardan ithal edilebilirdi. Bu bağlamda ekonomik hayata getirdiği en büyük yenilik “serbest ticaret” kavramı idi. Her ne kadar serbest ticaret kavramı adı geçen düşünürlerden önce fizyokratlar tarafından dile getirilmişse de bu iktisadi öğreti literatürde varlığını kısa süre sürdürebilmiştir. Ancak Adam Smith de dâhil liberal iktisatçıların düşünce sistemini büyük ölçüde etkilemiştir⁴⁴. Adam Smith’in merkantilizme getirdiği bir diğer önemli eleştiri noktası ise refah ölçüsü noktasındadır. Merkantilizmin altın ve gümüş biriktirme ölçüsünde tanımladığı refah kavramını Adam Smith ürün sahibi olabilme ölçüsünde yorumlamıştır. Bu bağlamda kolonici İspanyollar ile Tatarları karşılaştırarak koyun ve büyükbaş hayvanları refah göstergesi sayan Tatarların altın ve gümüş varlığını refah olarak yorumlayan İspanyollardan doğruya daha yakın taraf olduklarını vurgulamıştır⁴⁵.

⁴² Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya İktisadın Politik Evrimi**, 11. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, Haziran 2004, s. 51

⁴³ Oatley, **a.g.e**, s.9

⁴⁴ Kazgan, **a.g.e**, s. 64

⁴⁵ Smith, **a.g.e**

Liberalizmin zaman içinde devlet, birey, sosyal düzen gibi kavramlara bakışlardaki farklılıklar yüzünden çeşitli varyantları ortaya çıkmıştır: klasik okul, neo – klasik okul, Keynezcilik, parasalcılık, Avusturya okulu gibi⁴⁶.

İdeolojik alt yapısı realizme dayanan ekonomik milliyetçiliğin tersine liberalizm ideolojik alt yapısını idealizme dayandırmaktadır. Uluslararası sistem realizmin ön gördüğü gibi anarşik değil, karşılıklı bağımlı (*Interdependence*) yapıdadır⁴⁷. Bu bağlamda çatışma yerine işbirliğini öngören bir düşünce sistemine sahiptir. Buna göre ülkelerin karşılıklı olarak ticareti arttırmaları zaman içinde birbirlerine bağımlı hale gelecekleri için çatışmayı engelleyecektir. Ekonomik milliyetçiliği sunduğu sıfır toplamli oyun modelinin aksine sunduğu, kazan – kazan oyunu (*win – win game*) şeklinde tabir edilen ve her iki tarafın da ticaretten kazançlı çıkacağını ön gören bir modeldir.

Devlet çıkarlarını savunan ekonomik milliyetçiliğin aksine liberalizmde devletin yerine bireyin ön plana çıktığı görülmektedir. Zira Adam Smith'in anlayışına göre toplum ve bireyin çıkarları birbirine bağlanmaktadır ve dolayısıyla kendi için çalışan birey toplum için de çalışmış olmaktadır⁴⁸. Bu bağlamda liberal düşünürlere göre uluslararası ekonomide temel aktör bireylerdir. Aynı şekilde ekonomik refahın gelişmesinde lokomotif görevi gördükleri düşüncesiyle şirketlere de önem atfedilmektedir. Uluslararası şirketler de liberalizmde, iş gücü, sermaye, teknoloji transferleri ve dünya pazarlarına ulaştırmada sağladığı kolaylıklar bakımından hem şirketin ülkesine hem de yatırım yaptığı ülkeye avantaj sağlayan oluşumlar olarak görülmektedir⁴⁹. Bireyler ve şirketlerin yanında birtakım çıkar grupları da liberal görüşe göre ekonominin aktörleridirler. Ekonomik milliyetçiliğin temel aktör olarak gördüğü devlet, burada kişilerden, şirketlerden ve çıkar gruplarından etkilenen bir yapı olarak görülmektedir. Son tahlilde adı geçen

⁴⁶ Gilpin, **a.g.e**, s. 27

⁴⁷ O'Brian, Williams, **a.g.e**, s. 18

⁴⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 5. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s. 348

⁴⁹ O'Brian, Williams, **a.g.e**, s. 18

bütün kurumlar bireyler tarafından meydana getirildiği için ekonominin temel aktörü bireylerdir.

Devletin ekonomi içindeki rolü ise liberalizmde değişkenlik arz etmektedir. Genel olarak devlet müdahalelerinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesi bu öğretinin hakim görüşü olmakla birlikte, Keynezcilik devletin gerekli gördüğü noktalarda aşırı büyüme veya aşırı daralmalara müdahale ederek sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını öngörmüştür. Buna karşılık neo – liberalizmde ise devletin piyasaya hiçbir şekilde müdahale etmemesi anlayışı hâkimdir.

Ekonomik milliyetçiliğin güç ve refah mücadelesi olarak açıkladığı ekonomik dinamikler liberal görüşte yerini piyasaya bırakmaktadır. Buna göre piyasaya yapılacak müdahaleler ekonomik dengesizlik yaratacağı için kaçınılmalıdır ve ekonomi mümkün olduğu kadar piyasaya terk edilmelidir. Piyasaya terk edilen ekonominin verimliliği artış gösterdiği için bu durum devletin gücünü ve güvenliğini arttırmaktadır⁵⁰. Ancak bu öncelikli amaç değildir, öncelikli amaç bireylerin refahını arttırmaktır.

Liberalizmin uluslararası ekonomiye getirdiği en büyük yenilik ise serbest ticaret fikridir. Bu düşüncenin temelinde Adam Smith tarafından ortaya konan “iş bölümü” (*Division of Labor*) modelidir. Adam Smith’e göre ekonomik kalkınmanın öncelikli şartı toplumda işbölümünün arttırılmasıdır. Bu fikir devletler bazında da Smith tarafından “mutlak avantaj” modeliyle açıklanmıştır. Smith’in bu modeline karşılık Ricardo ise “karşılaştırmalı avantaj” modelini sunmuştur. Buna göre her ülke göreceli olarak daha az maliyete ürettiği bir malın üretiminde uzmanlaşarak, daha pahalıya ürettiği ürünlerle bunları takas ederek refaha erişebilir. Bunun doğal neticesi olarak Smith ve Ricardo tarafından öne sürülen serbest ticaret fikri, liberalizmin ortaya çıktığı günden bu yana temel felsefelerinden biri olmuş, hiçbir türünde bu duruma herhangi bir eleştiri veya esneklik getirilmemiştir.

Kısacası liberalizm, 18. asrın ikinci yarısında merkantilizme tepki olarak ortaya çıkıp, devlet yerine bireyi referans alan ekonomik modeldir.

⁵⁰ Gilpin, a.g.e, s. 28

Uluslararası ekonomi politikte ise idealizmden yola çıkılarak sistemi ve uluslararası ilişkileri işbirliği şeklinde açıklayan bir düşünce sistemidir. Serbest ticaret yoluyla ülkelerin birbirlerine karşılıklı bağımlı hale gelmesiyle birlikte çatışmanın ortadan kalkacağına hükmeden bu görüş bilhassa ikinci dünya savaşından sonra batı dünyasında oldukça itibar görmüştür.

1.2.3. Eleştirel Teori

Merkantilist öğretiyeye tepki olarak 18. yüzyılda doğup 19. yüzyılın bilhassa ilk yarısında dünya üzerindeki en geçerli ekonomik model olan liberalizm, söz konusu asrın ikinci yarısından itibaren aynı kaderi yaşamaya başladı. Bu dönemde liberalizme karşı daha önceki yıllarda Hegel tarafından ortaya atılan sosyalist düşünce, Hegel'in öğrencisi Karl Marx tarafından sistematik hale getirilmiştir. *Das Kapital* ve *Communist Manifesto* adlı yapıtlarında ekonomik bir model oluşturan Marx felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi dallarında da hem kendi çağdaşı hem de daha sonraki dönemlerdeki düşünürleri etkilemiştir.

Gerek Marx gerekse de Hegel uluslararası ilişkilere dair bir model oluşturmamışlardır. Ancak onların oluşturdukları fikirlerin vârisleri tarafından bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyalist ekonomik model ve sınıf çatışmasına dayalı sosyolojik fikirler baz alınarak uluslararası ilişkiler modeli kurulmuştur. Ekonomiyi altyapı olarak kabul eden bu ideoloji doğal neticesi olarak uluslararası ilişkileri de uluslararası ekonomi politik olarak görmüş, dolayısıyla bu alana en fazla eğilen kesimi oluşturmuştur.

Eleştirel teorinin de tıpkı ekonomik milliyetçilik ve liberalizm gibi farklı adlandırma şekilleri veya türleri mevcuttur. Marksizm, feminizm, globalizm gibi değişik adlandırma ve türleri bulunmaktadır⁵¹. Glipin ise Marksizmi “Evrimci Marksizm” ve “Devrimci Marksizm” olarak sınıflandırmıştır⁵². Bu

⁵¹ O'Brian, Williams, a.g.e, s. 24

⁵² Gilpin, a.g.e, s. 35

çalışmada eleştirel teori üzerinde durulacak ve aksi belirtilmediği sürece bu kavramların tamamını tanımlamakta kullanılacaktır.

Sanayi kapitalizminin sık sık iktisadî krizlerle sarsılması, fabrikalarda ücretli işçi olarak çalışan kitlelerin sefaleti, Marx ve Engels'in yaşadığı dönemin somut iktisadi sorunlarıydı⁵³. Böyle bir dönem içinde ortaya çıkması bu ideolojinin yayılmak için mümkün zemini bulmasını sağlamıştır.

Ekonomik milliyetçiğin devleti, liberalizmin ise bireyi ön plana çıkaran yapısının yerine eleştirel teori ekonomik aktörler olarak sosyal sınıfları⁵⁴ ön plana çıkarmaktadır. Liberalizmin bireyci anlayışı kesin bir şekilde reddedilerek ekonomik milliyetçiliğe benzer şekilde kolektivist yapı savunulmakla birlikte, buradaki devletçilik fikrinin yerini sınıf kavramı almaktadır⁵⁵. Buna göre toplum üretim araçlarını elinde tutan burjuva ile iş gücünü burjuvaya satan işçilerden oluşan iki katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu katmanlardan toplumun kaynaklarının ne şekilde kullanılacağına burjuva karar vermektedir⁵⁶. Burjuvanın yegâne amacı kâr elde etmek olduğu için işçiler eşya haline gelmekte ve refah sadece belirli bir elitin elinde toplanmakta, çoğunlukta yer alan işçi ve köylü sınıfının iş gücü sömürüldüğü gibi zamanla refahları da azalmaktadır. Bu bakımdan “sömürme” ve “sınıf çatışması” iki temel parametre olup, tarih sömüren (üretim araçlarını kontrol eden) ve sömürülen (üretim araçlarından mahrum) sınıfların çatışmasıyla ilerler. Gerçekte çatışma uluslar veya devlet arasında değil, sınıflar arasında olduğu için Marx uluslararası ilişkiler teorisi oluşturma ihtiyacı hissetmemiştir. İlerleyen dönemde bu teorinin uluslararası ilişkilere Wallerstein'ın “Merkez – Çevre” analizinde uyarlandığına rastlanılmıştır⁵⁷. Ekonomik sistemi devlet veya kişi gibi tek birimler yerine küresel düzeyde incelemeyi uygun gören bu analize göre merkezdeki sanayileşmiş ülke sermayeyi elinde tutarken, daha

⁵³ Kazgan, **a.g.e**, s. 294

⁵⁴ Temel aktör eleştirel teorisinin farklı türlerinde farklı birimlere ayrılarak incelenir. Örneğin feminizmde sosyal sınıfın yerini cinsiyet almaktadır.

⁵⁵ O'Brian, Williams, **a.g.e**, s. 22

⁵⁶ Oatley, **a.g.e**, s. 10

⁵⁷ “Merkez – Çevre Analizi” bazı zamanlarda “Merkez – Çevre Teorisi” veya “Dünya Sistemleri Teorisi” olarak adlandırılmaktadır ancak bu doğru bir yaklaşım değildir. Eleştirel teori çerçevesinde oluşturulan bir analiz düzeyidir.

az gelişmiş olan çevre ülkeleri merkezdeki ülkeye hammadde ve işgücü sağlamaktadır. Böylece merkez ülke, çevredekileri sömürmekte ve iki ülke arasındaki fark giderek daha fazla açılmaktadır.

Sömürme – sömürülme tezi üzerine inşa edilmesinin doğal neticesi olarak eleştirel teori uluslararası sistemi liberalizmin öngördüğü gibi işbirlikçi değil, çatışmacı olarak yorumlamaktadır. Ancak ekonomik milliyetçilikten farklı olarak uluslararası sistem anarşik değil, hiyerarşiktir. Çatışma ise iki formda teşekkül etmektedir; devlet içinde işçilerle burjuva arasında cereyan ederken, uluslararası arenada ise bu çatışma milliyetçilik ve devlet müdahaleleri yüzünden örtüldüğü için baskın unsur emperyalist devletler ile kurbanları arasında vuku bulmaktadır⁵⁸. Liberalizmin söylediğinin aksine kapitalizm çatışmanın kaynağıdır. Yine liberalizmin karşılıklı bağımlılık tezine karşılık eleştirel teori bağımlılığı sunmaktadır ve bu durum zayıf ülkelerin aleyhinde aranının daha da açılmasına yol açmaktadır. Uluslararası ekonomik sistem ise ekonomik milliyetçiliğin savunduğu gibi sıfır toplamı oyun modelidir⁵⁹.

Eleştirel teori şüphesiz uluslararası ekonomi politiğin en önemli alanlarından biridir. Marksist ideolojiye dayanan temeliyle ekonomiyi toplumun alt yapısı olarak görmesi neticesinde uluslararası ilişkileri ekonomi temelli ilişkiler olarak yorumlamasının bu sonucu doğurduğu söylenebilir. 19. yüzyıldan itibaren ekonomik ve sosyolojik bir model olarak ortaya çıkan bu teori, ikinci dünya savaşından sonra uluslararası ilişkilere de açıklama getirmeye çalışmış ve bu alanın en önemli konularından biri olan uluslararası ekonomi politiğin en önemli analizlerinin kurulmasına öncülük etmiştir.

Tablo 1 bu üç teoriyi karşılaştırmalı olarak özetlemektedir.

⁵⁸O'Brian, Williams, **a.g.e.**, s. 23

⁵⁹ O'Brian, Williams, **a.g.e.**, s. 23

Tablo 1: Karşılaştırmalı uluslararası ekonomi politik teorileri

Özellik	Ekonomik Milliyetçilik	Liberalizm	Eleştirel Teori
Türleri	Merkantilizm, Devletçilik, Korumacılık	Klasik okul, neo – klasik okul, Keynezcilik, parasalcılık	Marksizm, feminizm, globalizm
Ortaya çıkış tarihi ve sebebi	15. yüzyıl, sömürgecilik	18. yüzyılın sonu, merkantilizme tepki	19. yüzyıl, liberalizme tepki
Analiz düzeyi	Devletler	Girişimciler	Küresel yapı
Temel aktör	Devlet	Birey	Sosyal sınıflar
Uluslararası sistem	Çatışmacı/Anarşik	Karşılıklı bağımlı	Çatışmacı/Hiyerarşik
Uluslararası kurumlar	Önemli ama öncelikli değil	Önemli	Güçlüye hizmet eden, sömürücü
Ekonomik dinamikler	Güç – refah	Piyasa	Çatışma
Oyun yapısı	Sıfır toplamı	Kazan – Kazan	Sıfır Toplamı

1.3. EKONOMİ – DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Teorik yaklaşımlardaki farklılıkların doğal neticesi olarak ekonomi ve dış politika arasında herhangi bir ilişkinin var olup olmadığı, şayet varsa hangi boyutta olduğu gerek yaklaşım gerekse de ülke politikalarına göre değişkenlik arz etmektedir.

Uluslararası ilişkilerde çatışmayı açıklayan Realizm ve Marksizm'in uluslararası ekonomi politikteki tecellileri konumunda olan ekonomik milliyetçilik ve eleştirel teori bu ilişkiye daha fazla önem addederken işbirliğini

açıklayan liberalizm, daha önce de belirtildiği gibi ekonomi ve siyaset bilimini farklı alanlar şeklinde değerlendirmesinden ötürü daha az önem vermektedir.

Bu bağlamda liberalizmin temel varsayımı; işbirliği arttıkça karşılıklı bağımlılığın artacağı ve böylece çatışmaların azalacağıdır. Serbest piyasa ekonomisinin yayılması, ticaretin serbestleşmesi ve demokrasinin gelişmesi uluslararası istikrar açısından liberaller tarafından bir güvence olarak değerlendirilmektedir⁶⁰. Bu bakımdan liberalizmin ekonomi – dış politika ilişkisini tanımlamak gerekirse, ülkeler arası serbest ticaret, yatırım gibi ekonomik enstrümanlar ne kadar artarsa kazançları da o derece artar ve karşılıklı bağımlılık nedeniyle vaz geçilemeyecek bir işbirliği gelişir. Toplumun refahını arttıracak bu durum da bireyi referans alan liberalizm için ulaşılması gereken nihai hedeftir.

Buna karşılık karşılıklı bağımlılık tezini kabul etmeyen kesimler de mevcuttur. Kenneth Waltz, 1850 yılında başlayıp 1910 yılına kadar devam süreçte ülkelerin birbirlerine 20. yüzyılın sonunda olduğundan daha fazla karşılıklı bağımlı hale geldiğini ancak yine de dünya savaşlarına engel olamadığını vurgulamıştır⁶¹. Ekonomi – dış politika ilişkisine önem atfeden ekonomik milliyetçilik ve eleştirel teori ise birbirlerine olan etki konusunda ters düşmektedirler.

Devletin amacının ulusal çıkar olduğunu savunan realizm ve onun ekonomi modeli ekonomik milliyetçiliğe göre ekonomik kararlar ülkenin genel politikasına göre alınmalıdır. Gerçekten de dış politika ile ekonominin kesiştiği noktalarda zaman zaman karar alıcılar maksimum ekonomik fayda veya hem ekonomik hem de politik bakımdan en iyi sonucu verecek kararı alamayabilmektedir. En iyi politik kararlar her zaman için ekonomik olarak en iyi sonucu vermeyeceği gibi ekonomik olarak en iyi çözüm verecek modelin de politik faturası istenmeyen şekilde sonuçlanabilir. Ekonomik analizler sadece ikinci en iyi çözümün ülke ekonomisini daha iyiye mi daha kötüye mi taşıyacağını söyler ancak en iyi çözüme hangisinin tercih edilebileceği

⁶⁰ Arı, a.g.e, 2008, s.370

⁶¹ Kenneth N. Waltz, “Globalization and Governance”, **PS: Political Science and Politics**, vol. 32, no. 4, December 1999, s. 695

hakkında yorum yapmaz⁶². Bu yüzden politikayla bağlantılı ekonomik kararlar alınırken her zaman sonuçlarından ciddi bir ekonomik fayda sağlaması beklenmemelidir⁶³.

Buna mukabil eleştirel teori ise Marksist paradigmanın temel varsayımlarından hareketle uluslararası ilişkileri ve olayları siyasal güçten ziyade ekonomik getiriye dayandırmaktadır⁶⁴. Buna göre kapitalistler sermaye fazlasını içeride paylaşdırmak suretiyle refah arttırmak yerine daha fazla kâr elde etmek amacıyla dış pazara yönelmektedir ki bu da emperyalizmi getirmektedir. Yani ekonomi – dış politika ilişkisinde eleştirel teoriye göre itici güç, ekonomik milliyetçiliğin aksine ekonomik kaygılardır. Öte yandan birbirlerinin tam tersi iki teori olarak sunmak da eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira ekonomik milliyetçilik ekonomi – dış politika ilişkisini, merkeze devleti oturtmasından ötürü, devletler arası ilişkiler bazında değerlendirirken eleştirel teori bu ilişkilere küresel bakmayı savunmaktadır. Bu bağlamda sırasıyla emperyalizm, bağımlılık ve bu düşünce evriminin son halkası olarak dünya sistemleri analizleri sunulmuştur. Bu analiz düzeyi, sunduğu model itibarıyla merkez – çevre analizi adıyla da anılmaktadır. Buna göre;

*Dünya ekonomisi merkez ülkeler ve çevre bölgeler olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır... Çeşitli sebeplerden dolayı arada kalmış yarı – çevre konumunda ülkeler de mevcuttur. Merkez ülkeler, kapitalist dünya ekonomisinden en fazla faydalanan ülkeler olup burjuvaları dünya ticaretini ve ekonomisini kontrol etmektedir. Çevre ülkeler ise bu merkez ülkelere hammadde ve iş gücü sağlayan zayıf devletlerdir. Arada kalan yarı – çevre ülkeler ise genellikle ya gerileyen merkez ülkeler ya da ilerleme kaydeden çevre ülkelerden oluşmaktadır*⁶⁵.

Buradan da anlaşılacağı üzere eleştirel teori, ekonomik – dış politika ilişkisini devletler arası ilişkilerden ziyade küresel bir bütün olarak ele almaktadır. Bu bağlamda klasik iktisatçıların tavsiye ettiği iş bölümünden,

⁶² Trethewey, **a.g.e.** s. 7

⁶³ Uluslararası ilişkilerde oyun teorisi bu durumlarda önemli bir analiz parametresi olabilmektedir.

⁶⁴ Arı, **a.g.e.**, 2008, s.270

⁶⁵ Immanuel Wallerstein, **The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**. New York City, Academic Press, 1976, s. 229 – 233

hammadde ve iş gücü dağılımı devletler bazında değil, bölgeler veya küresel bazda ele alınmaktadır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında ekonomi – dış politika ilişkisindeki farklılıkların sadece ideolojiden değil, analiz düzeylerinin farklılığından kaynaklandığı ortaya çıkacaktır. Liberalizm kişi ve kurumları, ekonomik milliyetçilik devletleri, eleştirel teori ise bölgeleri veya kürenin tamamını analizin merkezine oturtmaktadır.

1.3.1. Dış Politika Aracı Olarak Ekonomi

Ekonomi ile dış politikanın gerek düşünce sisteminde gerekse de uygulamada bu şekilde iç içe geçiyor olması, ekonominin bir dış politika aracı olarak kullanılmasını da yaygınlaştırmaktadır. Adam Smith ve diğer klasik ekonomistler uluslararası ticaret sayesinde pazar büyütmenin ekonomik kalkınma ve milli güce giden yol olduğu hususuna kuvvetli kurgu yapmışlardır⁶⁶. Esasen ekonomik gücün kullanılması uluslararası arenada yeni bir olgu değildir. Ordu göndermenin fizikî imkânsızlıklar sebebiyle mümkün olmadığı veya çok zor olduğu dönemlerde dahi krallıklar birbirlerine maddi yardımlarda bulunmaktaydılar. Ancak devletler arasında sıcak çatışmanın olmadığı dönemlerde bu faaliyetlerin gerçekleşmesi ikinci dünya savaşıdan sonra ortaya çıkmış yeni bir olgudur⁶⁷. Günümüzde birçok yazar güncel olayların sadece ekonomik veya sadece siyasi determinizmle açıklanamayacağı üzerinde durmaktadır⁶⁸.

Esasında ekonomik tercihlerin politik amaç güdüp gütmmediği yoruma göre değişkenlik arz etmektedir ve ayırım yapmak da gerçekten kolay değildir. Bu çalışmanın konusu gereği politika ile alakalı olan, politik hedefler güden ekonomik mücadelelere değinilecektir. İkili veya çoklu ilişkilerden alakasız

⁶⁶ Richard J. Trethewey, “International Economics and Politics: A Theoretical Framework”, **The Interaction of Economics and Foreign Policy**, Robert A. Bauer ed., Charlottesville, University of Virginia, 1975, s. 2

⁶⁷ Knorr, **a.g.e.**, s. 163

⁶⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa, 1999, s. 312

olarak, salt ekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlayan sübvansiyonlar, tarifeler, devalüasyon, revalüasyon gibi tercihler ve politikalar bu çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır⁶⁹.

Dünya ticaretinin hızla gelişmesi, sermaye hareketlerinin artması gibi ekonomik gelişmelerin yanı sıra bloklaşma, bölgeselleşme, küreselleşme gibi politik veya ekonomi – politik gelişmeler değişik ölçülerde ve çoğu zaman asimetrik şekilde de olsa ülkelerin birbirlerine karşılıklı bağımlılığını arttırmış, ekonomiyi dış politikada kullanılan önemli bir araç haline getirmiştir. Hatta bu tarz mücadelelerin sıcak çatışmalardan daha fazla ilgi çektiği iddia edilebilir. Zira iki ülkenin sıcak savaşa tutuşması halinde söz konusu iki ülkeye dışarıdan gelen destek sınırlı ölçüde kalacakken, ekonomik araçların kullanılması durumunda destek daha geniş bir topluluktan gelecektir. Yine bu tür mücadelelerde üçüncü taraflar açısından bakıldığında; saflar sıcak savaşlardaki kadar keskin olmayacağı için, olaylara müdahil olmakta veya olmamakta daha cesur davranabileceklerdir. Ancak şurası bir gerçektir ki ekonomik ilişkilerin dış politikada bir araç olarak kullanılması daha ziyade gelişmiş devletler açısından söz konusu olmaktadır⁷⁰. Zira gelişmiş ülkeler gerek sahip oldukları hammadde gerekse de ulaşabildikleri pazarlar bakımından daha geniş imkânlarla sahipken, az gelişmiş ülkelerin böyle geniş imkânları bulunmamaktadır.

Dış politikada ekonomik araçları kullanırken elde edilmesi düşünülen amaçların ne olduğu hususu farklı bakış açılarına göre farklı değerlendirilmektedir. Örneğin Klaus Knorr, realist bakış açısına göre sınıflandırmaya giderken devletlerin yedi amacı olduğunu belirtmiş ve sıralamıştır: Ekonomik kazanç sağlamak, devletler üzerinde kontrol sağlayabilmek, askeri gücü arttırmak, askeri gücün ekonomik temelini arttırmak, müttefiklerin yeterliliğini arttırmak, rakiplerin yeterliliğini azaltmak ve memnuiyetsizliği sembolize etmek⁷¹. Lindsay da benzer şekilde devletlerin

⁶⁹ Yine de not edilmesi gerekir ki; Faruk Sönmezoğlu'na göre bazı durumlarda, amacı siyasal etki oluşturmak olmayan bir ekonomik önlem de siyasal bir sonuç doğurabilmektedir. Bkz. Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2005, s. 386

⁷⁰ Arı, **a.g.e**, s. 310

⁷¹ Knorr, **a.g.e**, s. 129 – 132

beş amaca ulaşmak için ekonomik araçlara başvurduğunu belirtmiştir; boyun eğdirme, lideri/rejimi yıkma, caydırma, üçüncü ülkelere mesaj gönderme, içeride kamuoyu oluşturma⁷². Diğer taraftan maliyetlerin azaltılarak ekonomik büyümenin ve sürdürülebilir kalkınmanın yakalanacağını savunan klasikçilere göre ise dış politikadaki ekonomik amacın yönü budur ve toplumun refahını arttırmak nihai amaç olduğu için işbirliği ön plana çıkarılmaktadır. Eleştirel teori ise devletlerin ekonomik hedeflerinin hegemonik güç olduğuna vurgu yapmaktadır.

Siyasi ve ekonomik avantaj sağlamanın temel hedef olmasının yanı sıra devletler kimi zaman ekonomik olarak kendilerine kazanç sağlamayacak bile olsa rakiplerinin ekonomik güçlerini azaltmak için bir takım faaliyetlerde de bulunabilmektedirler. Kimi şirketlerin damping uygulamaları bu duruma verilebilecek en iyi örnektir. Söz konusu uygulamalar salt ekonomik hedefleri amaçlayabileceği gibi Knorr'un da üzerinde durduğu şekilde, stratejik ürünler üzerinde bir takım uygulamalara gidilerek karşı tarafın askeri güç elde etmesini engellemek gibi ekonomi dışı amaçlar da hedeflenilebilir⁷³.

Dış politikada kullanılan ekonomik araçları sınıflandırmada en yaygın olan sınıflandırmalar cezalandırıcı – ödüllendirici ayrımıyla ticari – finansal ayrımlarıdır. Dış politika – ekonomi arasındaki ilişkileri inceleyen bu çalışmanın konusu gereği cezalandırıcı – ödüllendirici tasnifi üzerinde durulacaktır. Cezalandırıcı tedbirler genel olarak; boykot, ambargo, abluka⁷⁴, (iç piyasadaki üreticiyi koruma amacından farklı olarak) kota, tarife şeklinde sıralanabilir. Buna mukabil ödüllendirici araçlar; kredi, hibe, teknik yardım, borçların silinmesi, ticari antlaşmalar, uluslararası örgütlere katılım olarak gösterilebilir.

Ancak sayılan bu cezalandırıcı araçların etkisi literatürde tartışma konusudur. Zira asli amaçlara ulaşılması bakımından etkisi oldukça düşüktür. Rogers'ın 1914 – 1984 yılları arasında gerçekleşen 130 durum incelemesinden yola çıkarak yaptığı araştırmanın neticesinde ekonomik

⁷² Sönmezoğlu, a.g.e, s. 394

⁷³ Knorr, a.g.e, s. 133

⁷⁴ Sönmezoğlu bu araçları ticarete ilişkin önlemler başlığı altında toplamıştır. Bkz. Sönmezoğlu, a.g.e, s. 395 - 397

önlem uygulamalarında başarı derecesinin %34 olduğu sonucuna ulaşmıştır⁷⁵. Yine aynı dönemi kapsayan bir başka çalışmaya göre ise; ekonomik yaptırımların amacına ulaşabilmesi için büyük bir ekonomi tarafından küçük bir ekonomiye, mütevazı hedefler konularak, geniş katılımlı, kısa süreli ve gerçekten maliyetli bir araç olması gerekmektedir⁷⁶. Gerçekten de ekonomik araçların hedefe ulaşabilmesi için yaptırım uygulanan ülkenin yaptırım uygulayandan başka alternatif pazar veya alıcılarının olmaması, geniş ve kararlı bir uluslararası katılım gibi bilhassa 21. yüzyılda bir araya gelmesi çok zor şartların aynı anda oluşması gerekmektedir. Aksi takdirde beklenen etkiyi yapabilmesi bir yana yaptırıma maruz kalan ülkeyi karşı tarafa daha fazla iterek, yaptırım uygulayan ülkeye karşı düşmanlığını daha fazla artırma riskini de beraberinde getirebilir.

Buna karşılık yaptırımların sadece ekonomik bağlamda düşünülmemesi gerektiği görüşü de mevcuttur. Mayall'a göre ekonomik yaptırımlar büyük ölçüde sembolik olabilir ancak tamamen etkisiz de değildir⁷⁷. Zira daha önce de belirtildiği gibi ekonomik yaptırımların sadece karşı tarafı cezalandırmak veya zor durumda bırakmaktan öte, mesaj vermek veya üçüncü ülkelere gözdağı vermek gibi amaçları da mevcuttur.

Ödüllendirici araçların ise en çok bilinen ve kullanılanı dış yardımlarken kredi, teknik yardım, ticaret antlaşmaları, uluslararası örgütlere katılıma yardımlar gibi araçlar da sıralanabilir. Dış yardımda bulunulurken en önemli ölçüt yardımda bulunulacak ülkenin takındığı siyasi tavidir. Soğuk savaş döneminde dünyada en düşük gelir dağılımına sahip Afrika yerine yardımların daha ziyade Avrupa ve Latin Amerika ülkelere yapılması konunun ekonomiden ziyade siyasi olduğunun en önemli göstergelerinden biridir. Benzer şekilde günümüzde ucuz iş gücü arayan çok uluslu

⁷⁵ Elizabeth S. Rogers, "Economic Sanctions and Internal Conflict", **The International Dimensions of Internal Conflict**, Michael E. Brown ed., Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1996, s. 413 – 416

⁷⁶ Robert Pahre, "Domestic Politics, Trade Policy, and Economic Sanctions: A Public Choice Model with Application to United States – Chinese Relations", **Research Seminar in International Economics**, Discussion Paper no 418, April 1998, s. 3

⁷⁷ James Mayall, "The sanction problem in international economic relations: reflections in the light of recent experience", **International Affairs**, Vol: 60, No: 4, Autumn 1984, s. 632

şirketlerden batı meşeli olanlar tercihlerini Avrupa ve Asya/Pasifik bölgesinden yana kullanırken Çin'in Afrika ve Orta Asya'yı tercih etmesi buna delil olarak gösterilebilir.

Ekonomik yaptırımlar gibi dış yardımların da istenilen amaca ulaşabilmesi için yardımın boyutu, mahiyeti, kaynaklara sahip olan ülke sayısı gibi etmenler önemli yer tutar. Bu bakımdan yardım eden ülke veya kurumun bu işi yapabilecek kapasiteye sahip tek kurum olması, yardım alan ülkenin kaynaklarının veya ekonomik bağlantılarının kısıtlı ve yetersiz oluşu gibi durumlar yapılan yardımların etkinliğini arttırırken tersi durum yardımların ülke üzerindeki siyasi etkisini azaltmaktadır. Bilhassa soğuk savaş sonrası döneme gelişmekte olan ülkeler arasında bölgeselleşme çabalarını arttırma girişimi, IMF ve Dünya Bankası'na 90'lı yıllarda daha fazla yönelme eğilimleri bu bağlamda düşünülebilir. İki kutuplu sistemde büyük ölçüde kutupların merkez ülkelere bağlanan söz konusu ülkelerin yeni dönemde çeşitliliği arttırarak bu bağımlılığı azaltma girişimi olduğu yorumu yapılabilir.

1.4. BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE KÜRESELLEŞME

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak uluslararası ilişkiler disiplininde de yeni olay ve kavramlar meydana gelmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Avrupa Ekonomi Topluluğu, Arap Birliği gibi uluslararası örgütlerin sayısı 1970'li yıllardan itibaren artmaya başlamış, soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte de dünya siyasetinin en önemli gündem maddeleri arasına girmiştir.

Soğuk savaşın bitişi aynı zamanda kökeni 19. yüzyıla kadar uzansa da esas itibariyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçek anlamda gelişmeye başlayan küreselleşme kavramının da hızlanmasını sağlamıştır.

21. yüzyılda gerek akademik çevreler gerekse de kamuoyunda sıkça kullanılmasına karşın küreselleşmenin tanımı konusunda henüz bir mutabakatın olduğu söylenemez. Eleştirel teoriyi savunan yazarlar küreselleşmeyi kapitalist dünya sisteminin kürenin tamamına yayılıp 20.

yüzyılda tamamlanan süreç olarak nitelendirmiştir⁷⁸. Ancak küreselleşme esas itibariyle daha geniş bir konsepti içermektedir. Küreselleşme, genel olarak son 50 yılda bilgi teknolojisi devrimiyle, ulusal ve jeo – politik sınırlarının öneminin azalmasından ve sermaye ile iş gücünün serbest dolaşımından kaynaklanarak dünyayı şekillendiren ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi değişimlerin tamamını tanımlayan bir kavramdır⁷⁹. Gerek ekonomiyi gerekse de siyaseti içermesi bakımından uluslararası ekonomi politik, küreselleşme kavramının üzerinde önemle durmaktadır.

Küreselleşmenin yaptığı çağrışımlar daha ziyade ekonomik hayata ait figürlerdir⁸⁰. Bu durum, teknolojinin gelişmesiyle birlikte sermaye hareketlerinin, bankacılık ve finansal işlemlerin daha hızlı ve daha geniş bir şekilde yapılabiliyor olmasının doğal neticesidir. Sermaye hareketlerindeki bu hızlı gelişme çok uluslu şirketler başta olmak üzere ekonomik aktörlerin öneminin arttığı yorumunu beraberinde getirmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bazı iddiaların aksine şirketlerin devletler kadar önemli hale geldiği yorumunun hâlihazırda geçerli olduğunu söylemek için henüz yeterli şartlar oluşmamıştır.

Siyasi bağlamdaki değişiklikler ise ekonomiye nazaran daha yavaş ve daha sığ ölçüde gerçekleşmektedir. Küreselleşmenin yarattığı siyasi etkide öne çıkan iki unsur ulus – devlet yapısının erozyona uğrama eğilimi gösterdiği ve demokrasinin artmaya başladığı yönündedir. Bunlardan ilki en çok, liberal teorinin sunduğu karşılıklı bağımlılık tezine dayandırılmaktadır. Westphalian egemenliğin başlıca ilkelerinin iç işlerine karışmama ve dış otoritelerin dışarıda tutulması⁸¹ olduğu göz önüne alındığında artan karşılıklı bağımlılığın devletlerin egemenlik alanını kısıtladığı yönünde görüşün ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Ancak bu teze karşılık uluslararası politikadaki en önemli hadiselerin devletler arasında faaliyet gösteren ekonomik güç tarafından değil, devletlerin kapasiteleri tarafından belirlendiği ileri

⁷⁸ Frank Lechner, **Globalization Theories**, (Erişim),

<http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories01.html>, 3.11.2010

⁷⁹ Shalmali Guttal, “Globalization”, **Development in Practice**, vol. 17, no. 4-5, August 2007, s. 523

⁸⁰ Köksal Şahin, **Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlete Bakış**, Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 2006, s. 51

⁸¹ Şahin, **a.g.e.**, s. 68

sürülmektedir⁸². Demokrasinin arttığı görüşü ise özellikle uluslararası toplumun temel değer olarak liberalizmi benimsemiş olmasına dayandırılmaktadır⁸³. Bunun temel nedeni ise liberalizmin özünde var olan bireycilik, serbest piyasa, özel mülkiyet, sivil toplum gibi kavramların var olması şeklinde sunulmaktadır. Bütün bu şartları elde eden toplumlar arasında herhangi bir savaşın çıkmasının mümkün olmayacağı liberalizmin ve küreselleşmenin en önemli argümanları konumundadır. Buna karşılık küreselleşmenin ekonomik kazançlar getireceği inkâr edilmemekle birlikte son tahlilde savaşın ekonominin değil nükleer silahların caydırıcılığının engel olduğu tezi sunulmaktadır⁸⁴.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, küreselleşme kavramının uluslararası ekonomi politik disiplini için ne ifade ettiği daha net ortaya çıkmaktadır. Zira bilhassa 21. yüzyıl liberal düşünürleri tarafından ekonomik gelişmeler ile politika arasındaki en önemli ilişki küreselleşme tezi ile açıklanmaktadır.

Bölgesel bütünleşme veya kısaca bölgeselleşme ise, politik ekonomistlerden Simon Hix tarafından genel anlamda ulus devletlerin ortak yönetim amacıyla gönüllü olarak oluşturduğu kurumlar bütünü olarak tanımlanmıştır⁸⁵. Bölgesel bütünleşmeler; ekonomik, askeri, sportif vs birçok alanda gerçekleşebilir. Siyaset biliminde bölgesel bütünleşme; ulus devletler arasında oluşturulan uluslar arası rejim olarak yorumlanmıştır⁸⁶. Moravcsik'e göre bölgesel bütünleşme, uluslararası ilişkilerin iki önemli teorisinin; liberalizm ve realizmin kesiştiği noktadır.⁸⁷ Kendisi bu yaklaşımı "liberal intergovernmentalism" olarak nitelendirmiştir. Buna göre *liberal intergovernmentalism*, liberalizmden devlet tercihlerinin toplumdaki ekonomik çıkarlar arasındaki rekabet tarafından oluşturulduğu tezini, realizmden ise

⁸² Waltz, **a.g.m.**, s. 698

⁸³ Şahin, **a.g.e.**, s. 72

⁸⁴ Waltz, **a.g.m.**, s. 698

⁸⁵ Hix, S.J, "Regional Integration" **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, 2004, s. 12922

⁸⁶ Hix **a.g.m.**, s.12925

⁸⁷ Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Intaca, NY, Cornell University Press, 1998, s. 21

devletin çıkarlarını korumak, pazarlığını arttırmak, taşıma maliyetlerini azaltmak gibi amaçlar güttüğü tezini almıştır⁸⁸.

Özel olarak ekonomik entegrasyon ise; *en önemli ve öncelikli karakteristik olarak bağımsız devletler arasında “Tercihli Ticaret Anlaşmaları”nın kurulması* şeklinde tanımlanmıştır⁸⁹. Bu anlaşmalar çeşitli türlerde kurulabilir.

Bölgeselleşmedeki dinamiklerin ortaya konması, açıklanması, anlaşılması, tahmin edilebilmesi ve betimlenebilmesi henüz dünya politikasında kısmen çözülebilmüş bir meseledir ve bunun sebebi de yeterli derece teori oluşmamış olmasıdır⁹⁰. Bununla birlikte bu birlikteliklerin sayısının artmasına etkili olabilecek dünya üzerindeki 1970’lerin sonundan itibaren başlayan birtakım değişimler iyi anlaşılmalıdır. (1) Çift kutupluluktan üç kutupluluğa kayış ve neticesinde yeni iş ve emek bölümü, (2) Amerika’nın hegemon gücünün azalmasıyla bölgesel birleşmelere daha sıcak bakması, (3) Westphalia sisteminin erozyona uğramaya başlamasıyla karşılıklı bağımlılığın artması ve son olarak (4) neo-liberal görüşün dünya politikasında ağırlık kazanması dünyada bölgesel işbirliklerinin artmasında itici güç olmuştur⁹¹.

Ekonomik anlaşmalar neticesinde oluşan birliktelikleri sınıflandırmada da tıpkı teoride olduğu gibi, henüz standart oluşmamıştır. Rıdvan Karluk, ekonomik birleşmeleri sınıflandırmada ticaret anlaşmalarını referans almış ve dört çeşide ayırmıştır; (1) Serbest Ticaret Bölgesi, (2) Gümrük Birliği, (3) Ortak Pazar ve son olarak (4) Ekonomik Birlik⁹². Batılı iktisatçılar arasında ise bu sınıflandırma iki ana başlık altında toplanmaktadır: Uluslararası ekonomi ile ilgili olanlar ve parasalcılık ile ilgili olanlar⁹³. Uluslararası ekonomi bağlamında ekonomik birliktelik; ticaretin serbestleştirilmesi ve mukayeseli

⁸⁸ Moravcsik a.g.e, s.22

⁸⁹ Andrew Cumbers, “Regional Integration”, **International Encyclopedia of Human Geography**, Glasgow, Elsevier Science, 2009

⁹⁰ Björn Hettne, Fredrik Söderbaum “Theorising the Rise of Regionness” **New Regionalisms in the Global Political Economy**, ed Shaun Breslin, London, Routledge, 2002, s. 33

⁹¹ Breslin, a.g.e, s. 34

⁹² Rıdvan S Karluk., **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, İstanbul, Beta, 2003, s. 244-246

⁹³ Hix a.g.m, s 12924

avantajın uygulanmasını teşvik etmektir⁹⁴. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, haksız rekabet, malların serbest dolaşımı gibi konular bu kapsama girer. Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), NAFTA gibi oluşumlar bu tür birlikteliklere örnektir. Diğer taraftan, Mundell tarzı parasalcı iktisatçılar ise ekonomik entegrasyonların “İdeal Döviz Alanı” (Optimum Currency Areas) oluşturulmasından geçtiğini vurgulamaktadır⁹⁵.

Küreselleşme ve bölgesel bütünleşme arasındaki ilişki literatürde ağırlıklı olarak birbirlerinin alternatifi olduğu yönünde gelişmiştir. Krugman, Dünya Ticaret Örgütü’nün sunduğu kriterler yerine getirilmediği takdirde bölgesel bütünleşmelerin zaman içinde bloklamaya gideceğini vurgulamaktadır⁹⁶. Hettne ortaya çıkması muhtemel bu durumu neo – Vestfalten sistem olarak adlandırmıştır⁹⁷. Küreselleşme ve bölgeselleşme arasındaki farkı değişik bir açıdan ele alan Morisson ve Roth ise bölgesel birlikteliklerin küreselleşmenin sağladığı avantajları sağlarken kurumların varlıkları sömürmesine engel olduğu için tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁹⁸. Gerçekten de bölgesel bütünleşmelerde başta ticaret olmak üzere bölge içi ekonomik faaliyetler artış gösterirken bölge dışı ile ekonomik bağlantılar yavaş yavaş azalmaktadır. Bunun doğal neticesi olarak da ticari birliktelik kürenin tamamına yayılmadığı takdirde bölgeler arasındaki ekonomik farkın daha da artması ve küreselleşmenin tam tersi bir sürece girilmesi olma ihtimali yüksektir.

Buna mukabil az da olsa küreselleşme ile bölgesel bütünleşmelerin birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olduğu görüşünü de savunanlar mevcuttur. Oman ilk bakışta küreselleşme ile bölgesel bütünleşmenin karşıt gibi görünse de aslında küreselleşmenin bölgesel bütünleşmeleri güçlendirdiğini ileri

⁹⁴ Hix **a.g.m.**, s. 12925

⁹⁵ Paul Krugman, Maurice Obsfeld; **International Economics Theory & Policy**, 7th edition, Boston, Daryl Fox, 2006, s. 558

⁹⁶ Paul Krugman, “Regionalism vs Multilateralism: Analytical Notes”, **New Dimensions in Regional Integration**, ed. Jaime de Melo, Arvind Panagariya, Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1992, s. 75

⁹⁷ Björn Hettne, “Regionalism and world order”, **Global Politics of Regionalism**, ed. Mary Farell, Björn Hettne and Luk van Langenhove, London, Pluto Press, 2005, s. 272

⁹⁸ Allen J. Morisson, Kendall Roth, **The Regional Solution: an alternative to globalization**, (Erişim), http://www.unctad.org/en/docs/iteiitv1n2a3_en.pdf, 9.11.2010

sürmektedir⁹⁹. Buna en büyük delil olarak Avrupa bütünleşmesi gösterilebilir. Ancak daha önce de belirtilen durum da geçerlidir. Zira Avrupa bütünleşmesi bölge içinde küreselleşmenin dinamiklerini ve sonuçlarını yansıttığı halde bölge dışı ilişkilerinde benzer durum söz konusu değildir. Bu bakımdan Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerin dış dünya ile ilişkilerinin önceki döneme göre mukayese edilmesi elzemdir.

Bu noktada son olarak küreselleşme ile bölgesel bütünleşme arasındaki en önemli farka dikkat çekilmesi gerekmektedir. Küreselleşme gerek dinamikleri gerekse de sonuçları açısından hükümetlerin dışında gelişen bir olguyken bölgesel bütünleşmeler tam tersi şekilde bizzat hükümet politikalarının sonucudur. İlkinde aktör bireyler ve sivil toplum örgütleri iken ikincisinde devletlerdir. Bu bakımdan bu çalışmanın içeriği itibariyle bölgesel bütünleşmelere daha fazla ağırlık verilecek, küreselleşmeye sadece dış politikaya etkileri bakımından değinilecektir.

⁹⁹ Charles Oman, "Globalization, Regionalization and Inequality", **Inequality, Globalization and World Politics**, ed. Andrew Hurrell, Ngaire Woods, New York, Oxford University Press, 2002, s. 55 – 60

2. TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ: 1990 – 2010

Bu çalışmanın esas amacı soğuk savaşın son yılı olan 1990’dan başlayıp 2010 yılına kadar geçen süreçte Türkiye’nin ekonomi politliğini incelemektir. Bu bağlamda öncelikle söz konusu dönemdeki uluslararası durum ile Türkiye’nin dış politika sorunları mercek altına alınacak, ardından Türkiye’nin geçirdiği ekonomik tecrübelerle değinilecektir. Bununla bağlantılı olarak daha sonraki bölümde Türkiye’nin ekonomi, ekonomik ilişkileri ve dış politikası arasındaki varsa ilişki araştırılacak, varsa ilişkinin ne boyutta olduğu masaya yatırılacaktır. İncelemede ana parametreler, Türkiye’nin ekonomik durumu, dış ticaret ilişkileri, uluslararası sermaye hareketleri, diğer taraftan ise devletler ve uluslararası örgütlerle ilişkilerin boyutu olacaktır. Literatürde Türk Dış Politikası ile Türkiye’nin ekonomik bağlantıları arasındaki ilişkide fikir birliği bulunmamaktadır. Baskın Oran’a göre sermaye birikimi modeli, dış politikanın çok önemli bir etkenidir ve hem dışarıyla yapılan ittifakları belirler hem de ülkenin gelişme çabalarının başarısı veya başarısızlığı dış politikanın gücünü doğrudan etkiler¹⁰⁰. Türk Dış Politikasında da bunun doğal neticesi olarak ekonomik faktörler siyasi kararları etkilemiştir. William Hale ise bunun tam tersini iddia etmektedir. Hale’ye göre Türkiye’nin yakın tarihi, özellikle Soğuk Savaş döneminde siyasi nedenlerle SSCB ile çok sınırlı ekonomik ilişki içinde olan Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerinde siyasi çıkar yaklaşımının ağır bastığını ortaya koymaktadır¹⁰¹.

¹⁰⁰ Baskın Oran, “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, **Türk Dış Politikası 1919 – 1980**, Cilt 1, Baskın Oran ed., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38

¹⁰¹ William Hale, “Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ed., İstanbul, Alfa, 2002, s. 40

2.1. ULUSLARARASI DURUM

1990 yılından itibaren dünya siyasetinin insanlık tarihindeki en hızlı gelişmelerle çalkalandığını söylemek yanlış olmaz. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde baş gösteren hareketlenmeler aynı yıl Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla ilk fiili neticesine ulaşmıştı. 1990 yılına gelindiğinde de Ağustos ayında dönemin ABD Başkanı George Bush tarafından ifade edilen yeni dünya düzeni başlayarak¹⁰² soğuk savaş resmen sona ermişti. Bu durum ilerleyen dönemde kimi ülkelerin tehdit algılarının değişmesine yol açtığı gibi güvenlikle ilgili konuların soğuk savaş dönemine nazaran daha esnek bir hâl aldığı söylenebilir. Bilhassa eski Doğu Bloğu'nun da pazar ekonomisini benimsemesi başta olmak üzere dünyanın daha liberal sisteme geçmesi bu düşüncenin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi Avrasya coğrafyasında haritaların da değişmesine yol açmıştır. 3 Ekim 1990 tarihinde gerçekleşen Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmesi hadisesi dışındaki bütün bu değişimler ayrılık yönünde gerçekleşmiştir. Ekonomi politik açıdan bakıldığında bu durumun hâlihazırdaki ülkelere yeni pazarlar oluşturma ve yeni birliktelikler kurma imkânını sağladığı düşünülebilir. Ancak Yugoslavya, Dağlık Karabağ ve Çeçenistan tarzı örneklerde olduğu gibi kimi bölünmelerin veya ayrılık hareketlerinin kanlı gerçekleşmesi bu beklentiyi bilhassa 20. yüzyılın başına kadar geçen süreçte büyük ölçüde boşa çıkarmıştır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayıp 1991 yılında ABD'nin müdahalesiyle sonuçlanan 1. Körfez Savaşı ve 1993 yılında Oslo barışı ile başlayıp inişli çıkışlı bir grafik sergileyen Filistin – İsrail meselesi yine bu dönemin önemli güvenlik meseleleridir.

21. yüzyıla girerken ise yukarıda bahsi geçen meselelerin bir kısmı çözülmüş durumdaydı. Dayton Anlaşması ile eski Yugoslavya toprakları üzerindeki savaş büyük ölçüde sona ermiş,¹⁰³ Rusya Çeçenistan meselesini

¹⁰² M. Nail Alkan, “1980 – 1999 dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum”, **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 723

¹⁰³ 1999 yılında tekrar baş gösteren Kosova sorunu hariç.

kendi lehine çözmüş, Dağlık Karabağ'da savaş yerini ateşkese terk etmiş durumdaydı. Ancak Filistin – İsrail meselesindeki iniş çıkışlar devam etmekte, Irak'ta herhangi bir çatışma yaşanmasa da ambargolar yüzünden sıkıntı çekmekteydi.

Takvimler dünyanın 1 Ocak 2000 tarihinde 21. yüzyıla girdiğini gösterse de uluslararası politika açısından bu tarihin 11 Eylül 2001 olduğu iddia edilebilir. Dünya Ticaret Merkezi'ne gerçekleştirilen intihar saldırılarından sonra ABD'nin yeni düşmanı köktendinci hareketler ve bunlara destek veren ülkeler olarak belirlenmiş, bu çerçevede zaman içinde NATO da dâhil olmak üzere strateji ve güvenlik tanımlamaları yeniden yapılmıştır. Bütün bu gelişmelerin neticesinde önce 2001 yılında Afganistan'a daha sonra 2003 yılında da Irak'a askeri müdahale gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın son yılı olan 2010 itibariyle ABD askeri olarak varlığını her iki ülkede de sürdürmektedir. Bunların yanı sıra nükleer teknoloji geliştirme çabaları sürdüren İran da ABD'nin özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren en önemli gündemi olmuş, gerek ikili gerekse de NATO başta olmak üzere çoklu ilişkilerini bu eksene kaydırma eğilimine gitmiştir. Son olarak güvenlik alanında; 2008 yılı ağustos ayında Rusya ve Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya üzerinden savaşa tutuşmaları da hatırlanması gereken bir olaydır.

Söz konusu dönemde özellikle 2000'li yıllardan itibaren devletin çeşitli gruplarla ilişkileri değişmiş, bu durum klasik egemenlik kavramını da değiştirmiş, böylece sistemin temel aktörleri arasındaki ilişkilerinde türü farklılaşmıştır¹⁰⁴ ki bu durum uluslararası sisteme yeni aktörlerin dâhil olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda uluslararası ekonomi politik alanında da bu dönem insanlık tarihinin en hızlı değişimlerinin yaşandığı zaman dilimine rast gelmektedir. Zira daha önceki dönemlerde ekonomik birliktelik olarak kurulan Avrupa Ekonomi Topluluğu önce Avrupa Topluluğuna (AT), nihayetinde de 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastricht anlaşmasıyla da siyasi birlikteliğe dönüşmüştür. Bu konu ile ilgili bir diğer önemli gelişme de 1993 yılında Uruguay Round'un sona erip 1 Ocak 1995 tarihi itibariyle

¹⁰⁴ Beril Dedeoğlu, "2000 – 2007 dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 895

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'ın Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne dönüşerek kurumsal bir kimliğe bürünmesidir. Bu iki önemli örgüt başta olmak üzere uluslararası kurumların sayısı bu dönemde büyük ölçüde artış göstermiştir. Söz konusu bu kurumların yanı sıra gayri resmî nitelikte uluslararası oluşumlar da bu dönemde ortaya çıkan ve vurgulanması gereken bir olgudur¹⁰⁵. Uluslararası arenada bilhassa ekonomi – politik kapsamlı konularda konsensüs sağlanmasını amaçlayan bu toplantılar göz ardı edilmemesi gereken unsurlardır.

Ekonomik bağlamda ise bu dönem hızlı bir sürece şahit olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesi, savaşın yenik tarafı olan Doğu Bloğu ülkelerinin pazar ekonomisine geçmesini sağlamış, bu sayede de uluslararası sermaye akışı hızlanmış ve geniş bir hacme erişmiştir. Buna karşılık 1997 Asya Krizi ve 2008 Resesyonu başta olmak üzere spekülâtif hareketlerden kaynaklı ekonomik krizler de bu döneme damgasını vurmuş diğer önemli gelişmelerdir.

2.1.1. Türkiye açısından dönemin dış politika sorunları

1990 – 2010 arasındaki yılları Türkiye açısından incelemek gerekirse, öncelikle söz konusu dönemi kendi içinde 3'e ayırmak analizi daha doğru kılacaktır: İlki 1990 – 1993 yıllarını kapsayan Özallı yıllar, ikincisi 1994 – 2002 yıllarını içine alan koalisyon hükümetleri dönemi ve son olarak 2003 – 2010 AKP'li yıllar. 1990 – 1993 yıllarının Özallı yıllar olarak adlandırılmasının en büyük sebebi, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı sıfatıyla bizzat dış politika konusunda damgasını vurmaya çalışmasından ileri gelmektedir¹⁰⁶. Gerçekten de bu dönemde Turgut Özal'ın dışişleri bakanlığının gücünü azalttığı veya en azından azaltmayı hedeflediği görüşü hâkim olmuştur¹⁰⁷. Bunun tam tersi

¹⁰⁵ G – 8, G – 20 benzeri oluşumlar bunların en bariz örnekleridir.

¹⁰⁶ Ercüment Tezcan, “1980 –1999 dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 733

¹⁰⁷ Muhittin Ataman, “Leadership Change: Özal Leadership and Restructing in Turkish Foreign Policy”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, vol 1, no 1, Spring 2002, s. 124

olarak da 1993 yılından itibaren ise genel olarak hükümetlerle Çankaya arasında daha uyumlu bir hava hâkim olmuştur. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, söz konusu dönemde hükümetlerin sıklıkla değişime uğraması yüzünden dış işleri bakanlığında da istikrar sağlanamaması, bu durumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır, zira dış politikaya hükümetlerden ziyade bürokratlar ağırlığını koymuştur. AKP döneminde ise bilhassa Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte dış politika konusunda kurumlar arasında tam bir uyum söz konusu olmuştur. Benzer şekilde, Ahmet Necdet Sezer'in dış politikada daha pasif bir tutum sergilemesi de AKP'nin daha rahat çalışmasını sağlamıştır.

Soğuk savaşın sona ermesi Türkiye'nin stratejik önemiyetinin azalacağı, dolayısıyla da Batı'nın ekonomik ve askeri yardımının kesileceği hissini uyandırır da 90'lı yıllarda beklenen durum gerçekleşmemiştir. Zira bu dönemin ilk yıllarında Türkiye yakın coğrafyasında meydana gelen birçok olayın ortasında kalmıştır. Körfez Savaşı, Bosna Savaşı, Çeçenistan Savaşı ve Karabağ Savaşı bir yandan cereyan ederken kendi bünyesindeki ayrılıkçı hareketlerin artışı, bu hareketlere destek veren Suriye, Irak ve İran ile ilişkilerin gittikçe gerilmesine yol açmıştır. Buna ek olarak Yunanistan'ın ikili ve çok taraflı güvenlik anlaşmaları yaparak Türkiye'yi çevreleme politikasına girişmesi de dönemin yöneticilerinde endişe uyandırmıştır¹⁰⁸.

Buna mukabil Orta Asya'da ve Balkanlar'da yeni aktörler devreye girmiş, bu durum Türk dış politikasında yeni arayışların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ekonomi politik olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği de önemli bir yer tutmaktadır. Zira o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu (AT) üyeliği reddedilen Türkiye, yakın coğrafyasındaki yeni aktörlerle AT'ye alternatif bir oluşum kurma çalışmalarına girişmiştir. Ancak 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği kazanması ve diğer bir takım gelişmeler bu örgütü âtil durumda bırakmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, 90'lı yıllar boyunca Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri inişli çıkışlı bir grafik arz etmiştir. Bu konu ekonomi politik bağlamında daha ayrıntılı olarak incelenecektir. Benzer

¹⁰⁸ Nasuh Uslu, **Turkish Foreign Policy in the Post – Cold War Period**, Hauppauge, New York, Nova Science Publishers, 2004, s. 4

şekilde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya'da oluşan güç boşluğunu doldurmak için akraba devletlerle yakın ilişki kurma çabaları yine bu dönemde en üst düzeydeki yöneticiler tarafından gündeme alınmıştır. "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" ve "21. asır Türk milletinin asrı olacaktır" söylemleri uluslararası konferanslarda resmi ağızlar tarafından dile getirmiştir¹⁰⁹.

Koalisyon hükümetleri döneminde ise başta AB ile ilişkiler olmak üzere Türkiye, dış politikada inişli çıkışlı bir grafikte seyretmiştir. Bu durumun oluşmasında sık sık el değiştiren dışişleri bakanlığının istikrara kavuşmaması veya soğuk savaş sonrası taşların henüz yerine oturmaması gibi iç ve dış birçok sebep öne sürülebilir. Sebepleri her ne olursa olsun neticede 1993 – 2002 yılları arasında birbirinden farkı siyasi görüşlere sahip 10 farklı kişi dışişleri bakanlığı koltuğunda oturmuş, bu durum da uzun vadeli politikaların oluşturulmasını zorlaştırmıştır.

Söz konusu dönemin belli başlı gelişmeleri ise; Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanması ancak 1997 yılında Türkiye'nin birliğe üye olamayacağını açıkça beyan edilmesi, buna karşın 1999 Helsinki zirvesiyle aday ülke ilan edilmesidir. Görüleceği üzere 4 yıl gibi kısa bir dönem içerisinde inişli çıkışlı bir ilişki gerçekleşmiştir. Türkiye – AB ilişkilerinin mikro ölçekte yansımaları Türkiye – Yunanistan ilişkilerinde de göze çarpmaktadır. 1996 yılında Kardak krizi sebebiyle savaşın eşiğine gelen iki ülke 1999 yılında karşılıklı olarak ilişkileri yumuşatmaya başlamıştır. Benzer şekilde, Suriye ile başlayan gerginliğin 1998 yılında kopma noktasına gelmiş olması, buna karşın 2000 yılında dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye'ye devlet başkanı Hafız Esad'ın cenaze törenine gitmesiyle tekrar yumuşamaya başlaması da bu döneme damgasını vuran bir başka gelişmedir. Türkiye'nin Yugoslavya'daki savaşa yardımda bulunması, D – 8 toplantılarının başlatılması, İran ve Libya ile yakın ilişki kurma çabaları da kısa süreli ancak dikkat çekici ayrıntılar olarak yansımaktadır. Daha önceden

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **I. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Konuşma Bildirileri ve Karar Metinleri**, Ankara, TÜDEV, 1993

başlatılan Türk Dünyası ile yakın ilişki kurma çabası ise bu dönemde ciddi ölçüde sekteye uğramıştır.

Son olarak AKP hükümeti döneminde ise 90'lı yıllardan oldukça farklı bir tablo göze çarpmaktadır. “Komşularla sıfır sorun” düsturuyula yola çıkan AKP hükümeti bu bağlamda özellikle Suriye, İran, Yunanistan ve Ermenistan ile daha yakın diplomasi oluşturma çabalarına girişmiştir. Öte yandan bu yaklaşımın net ve kesin sonuç vermediğini, sadece sorunların üstünü örttüğü de iddia edilmektedir¹¹⁰. Bunlara ek olarak Kıbrıs meselesi üzerinde de AB tam üyelik süreci çerçevesinde kamuoyunda çok tartışılan bir biçimde durulmuştur. Önemli bir aşama kaydedilemediyse de AKP hükümeti döneminde Türkiye'nin AB ile yakınlaşması bu ve buna benzer iç politikadaki ve ekonomideki bir takım gelişmelerin de katkısıyla gerçekleşmiş, ancak özellikle 2007 yılından itibaren bu yakınlaşmanın hız kestiği içerde ve dışarda tartışılan bir konu olmuştur. Bu bağlamda 2000'li yılların en çok konuşulan konusu Türkiye'nin AB tam üyelik süreci olmuştur. AB ile gelişen bu ilişkilerin tam tersi süreç özellikle Bush döneminde ABD ile yaşanmıştır. 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi ile iki ülke arasında başlayan gerginlik bundan 4 ay sonra gerçekleşen çuval hadisesi ile ciddi bir darbe almıştır. Zaman içinde ilişkiler tekrar eski rayına oturtulmaya çalışılmış, Obama'nın iktidara gelmesiyle de iki ülke arasında daha ılımlı bir hava hâkim olmuştur. Ortadoğu'da ise geleneksel Türk dış politikasının çok fazla dışına çıkılmamaya özen gösterilmeye çalışıldıysa da Davos krizi, koltuk krizi ve Mavi Marmara baskınlarıyla Türkiye – İsrail ilişkileri tarihinin en ciddi sorunlarını yaşamıştır. Ancak diplomatik ilişkilerin kesilmesi veya temsilcilik derecesinin düşürülmesi gibi bir durum da yaşanmamıştır. İsrail ile çıkan bu sorun diğer taraftan Arap halkları nezdinde Türkiye'nin, özelde de dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın imajını yükseltmiştir.

Ekonomik bağlamda ise Türkiye 1990'lı yıllar boyunca geçiş ekonomilerinin yaşadığı sorunlarla mücadele etmiştir. Yüksek enflasyon, dış borç yükünün artışı, işsizlik gibi temel sorunlar 1990'lı yıllar boyunca

¹¹⁰ Ercüment Tezcan, “2000 –2007 dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları”, **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 905

Türkiye'nin kamuoyunu meşgul eden sorunlar olagelmıştır. Kurumsallaşmadan gerçekleştirilen erken liberalizasyon, çatışmaları ve ekonomik dağılımı popülist baskıların da neticesinde olumsuz yönde etkilemiştir¹¹¹. 2000'li yıllar ise gerek küresel sermayenin genleşerek uluslararası yatırımlarını arttırması gerekse de 90'lı yıllarda yürürlüğe sokulan tedbirlerin sonuç vermeye başlamasıyla hızlı büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur. Son olarak Türkiye ekonomisi bu dönemde 1994 ve 2001 yıllarında iki önemli kriz yaşamış, 2008 resesyonu da ciddi ölçüde hissedilmiştir.

2.2. TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ

2.2.1. 1990-1993 dönemi

Uluslararası ekonomide liberalleşmenin hızla arttığı 1980'li yıllar 24 Ocak Kararları ile Türkiye'ye de sirayet etse de 1990'lı yıllarda Türkiye'nin küresel ekonomide önemli bir aktör olduğunu söylemek zordur. Zira 1990 – 1993 yılları arasında dünya ticaret hacmi 3,5 ila 4 trilyon dolar arasında değişim gösterirken¹¹² bu sayı Türkiye için 35 ila 44 milyar dolar arasında oynamıştır¹¹³. Yine aynı şekilde söz konusu dönem için dünyada toplam 154 ila 223 milyar dolar arasında doğrudan yabancı yatırım gerçekleşirken bunun ancak 600 ila 850 milyon doları Türkiye'ye girebilmiştir¹¹⁴.

¹¹¹ Mide Eder, "The Challenge of Globalization and Turkey's Changing Political Economy", **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi ed., London, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 189

¹¹² WTO, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>

¹¹³ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4

¹¹⁴ UNCTAD, <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Tablo 2: 1990 – 1993 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi

	1990	1991	1992	1993
Dünya	3.550	3.632	3.881	3.875
Türkiye	35,261	34,640	37,585	44,773
Türkiye’nin Dünya Ticaretindeki Payı	%0,9	%0,9	%0,9	%1,1

Kaynak: www.tuik.gov.tr ve www.wto.org verilerinden hazırlanmıştır

Tablo 3: 1990 – 1993 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar

	1990	1991	1992	1993
Dünya	207.697	154.009	165.973	223.454
Türkiye	684	810	844	636
Türkiye’ye giren sermayenin payı	%0,3	%0,5	%0,5	%0,2

Kaynak: www.hazine.gov.tr ve www.unctad.org verilerinden hazırlanmıştır

Bu durum, söz konusu dönemde üçüncü ülkeler bakımından Türkiye’nin ekonomik güç ve ortaktan ziyade soğuk savaş döneminde olduğu gibi stratejik ehemmiyeti daha ön planda olan bir ülke konumunda algılanmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde yeni dönemde Türkiye de daha önce olduğu gibi önceliklerini güvenlik olarak belirlemiş, gerek resmi organlar gerekse de kamuoyu Türkiye’nin ekonomik gücü yerine jeo – politik konumuna odaklanmıştır. Buradaki en büyük düşünce; Türkiye’nin stratejik ehemmiyetinin azalmasının Batı’dan gelen ekonomik ve askeri yardımları azaltacağı, bunun yanında Kıbrıs ve insan hakları konuları başta olmak üzere Batı’nın daha sert bir tavır alacağı endişesiydi¹¹⁵. Nitekim soğuk savaş sonrası dönemde baş gösteren ilk krizde Türkiye, önemli ekonomik kayıplara

¹¹⁵ Uslu, a.g.e, s. 4

uğramasına rağmen, ABD'nin yanında yer alarak Irak'a uygulanan ambargolara katılmıştır.

Yeni dönemdeki bu endişeye rağmen, Türkiye yine de alternatif rotalar çizmeye çalışmaktan da geri kalmadı. Nitekim I. Yılmaz hükümetinin programında, Türkiye'nin sadece bir Avrupa ülkesi değil, "aynı zamanda bir Akdeniz, Karadeniz, Balkan ve Ortadoğu" ülkesi olduğuna vurgu yapılıyor ve "çok boyutlu aktif bir dış politika izlenmesinin" zorunlu olduğuna işaret ediliyordu¹¹⁶. Bu bağlamda özellikle eski Sovyet coğrafyası Türkiye'nin ilgisini çekmiştir. Avrupa Topluluğu üyelik başvurusunun reddedilerek alternatif olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği oluşturulması, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemlerinin yaygınlık kazanması bu arayışların somut delilleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yarım asrı aşan dönem boyunca (1929 – 1980) kapalı ekonomi politikası izleyen Türkiye, dünya ölçeğinde düşük profilli bir ekonomik güce sahip olmasının da neticesiyle dünya piyasalarına da entegre olmamıştır. Buna ek olarak ülkeler bazında incelendiğinde gerek dış ticareti gerekse de sermaye hareketleri çeşitlilik arz etmiştir.

¹¹⁶ Nejat Doğan, "1980 –1999 dönemi Türk Dış Politikası: Bu Dönem Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları", **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 747

Tablo 4: Seçilmiş ülkelere göre 1990 – 1993 arası ihracat

İhracat \$	1990	1991	1992	1993
AB – 15	7.177.100.316	7.347.753.413	7.934.069.338	7.597.530.923
ABD	967.622.028	912.869.547	865.025.719	986.137.593
Almanya	3.063.573.544	3.412.920.685	3.660.427.586	3.654.184.344
Çin	37.184.541	20.430.643	146.717.179	511.918.882
Fransa	736.799.001	688.657.049	808.880.135	771.205.223
Japonya	239.233.501	226.043.402	162.407.752	158.383.661
SSCB/Rusya	531.139.371	610.606.800	441.886.236	504.665.010
Dünya	12.959.288.000	13.593.462.000	14.714.629.000	15.345.067.000

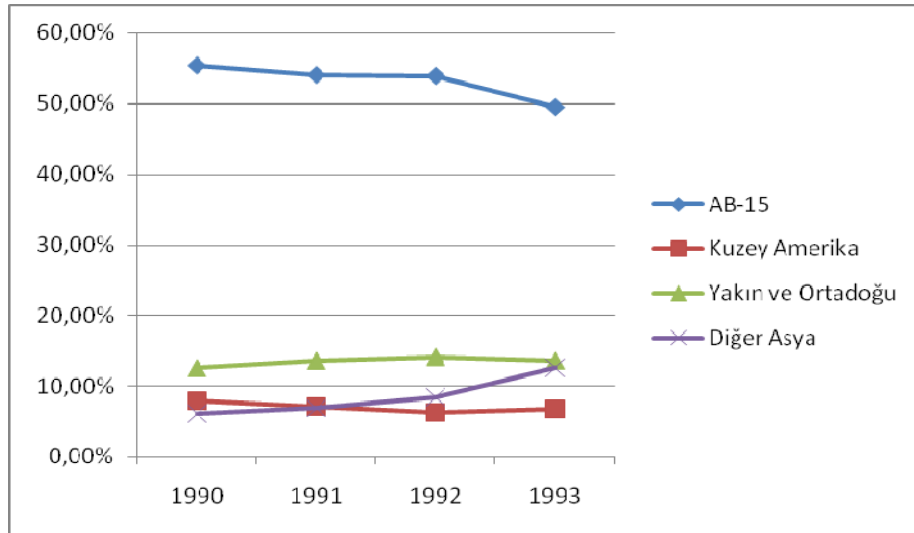
Kaynak: www.tuik.gov.tr**Tablo 5: Seçilmiş ülkelere göre 1990 – 1993 arası ithalat**

İthalat \$	1990	1991	1992	1993
AB – 15	9.897.543.736	9.896.077.376	10.656.532.925	13.873.318.153
ABD	2.281.646.731	2.255.349.015	2.600.541.155	3.350.613.519
Almanya	3.496.831.402	3.232.028.276	3.754.465.316	4.532.936.137
Çin	246.313.577	171.817.571	172.366.064	255.228.002
Fransa	1.340.353.868	1.226.565.635	1.350.860.980	1.952.363.585
Japonya	1.119.655.887	1.091.853.977	1.112.677.025	1.620.784.208
SSCB/Rusya	1.247.435.707	1.096.610.890	1.040.816.301	1.542.329.837
Dünya	22.302.126.000	21.047.014.000	22.871.055.000	29.428.370.000

Kaynak: www.tuik.gov.tr

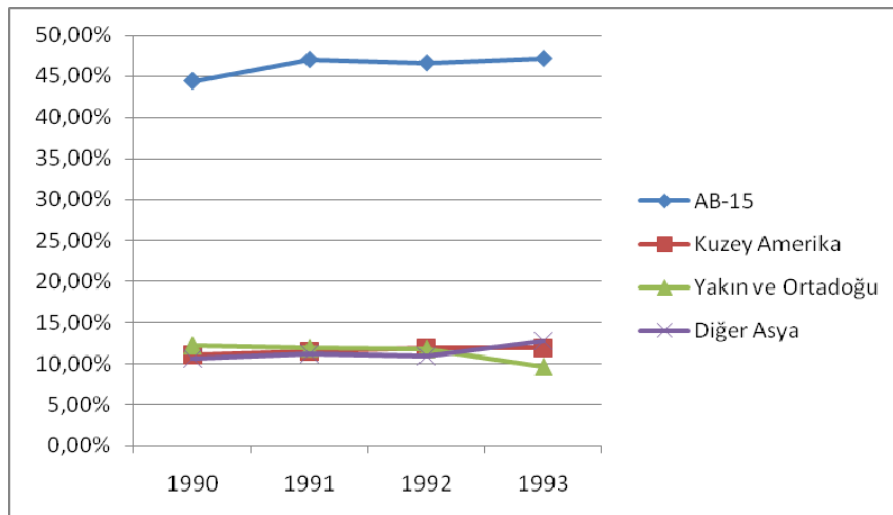
Tablo 4 ve 5'te de görüldüğü gibi bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük hisse sahibi ülke Almanya olmuştur. Bölgesel bağlamda ise 15 Avrupa Birliği ülkesi Türk dış ticaretinin yarısından fazlasını oluşturmuştur. Ancak 1990 yılından 1993 yılına kadar geçen sürede ihracatta

Avrupa Birliği'nin payı düşüş göstermiştir. Şekil 1 ve 2 bölgesel olarak ithalat ve ihracat paylarını yansıtmaktadır.

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 1: 1990 – 1993 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 2: 1990 – 1993 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı

Düşen Avrupa Birliği ticaretine karşın Asya'nın payı artış göstermiştir. Bu tablonun oluşmasında en büyük etkenin söz konusu bölgede yeni ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşması göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticareti ile ilgili bir diğer önemli durum ise ihracatın ithalatı karşılama oranı hiçbir dönemde %65'in üstüne çıkamamış olmasıdır¹¹⁷.

Söz konusu dönemde Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırım miktarı hayati önemiyet arz etmeyecek seviyede kalmıştır. Zira bu yıllarda daha önceden çıkarılmış olan 24 Ocak Kararları uyarınca dışa açılma politikaları devam etmesine rağmen 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlükte bulunmaktaydı. Bu kanun çıkarıldığı 1954 yılında dünyanın o zamanki en liberal yabancı sermaye mevzuatı¹¹⁸ olmasına rağmen bilhassa 1970'lerden itibaren sermaye transferlerinin hızlı artış göstermesi karşısında yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda 1990 – 1993 arası dönemde ekseriyetle Avrupa'dan olmak üzere Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım miktarı hiçbir sene 1 milyar Dolar'a ulaşamamıştır. Dünya ölçeğine göre düşük seviyede kalan bu durum Türkiye ölçeği için de söz konusu olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içindeki payı %0,3 seviyesinde kalmıştır.

Tablo 6: 1991 – 1993 yılları arasında izin verilen sermayenin seçilmiş ülkelere göre dağılımı.

Milyon\$	1991	1992	1993	Toplam
Fransa	249,2	353,8	223,2	826,1
Hollanda	280,3	272,9	179,4	732,6
Almanya	196,4	202,5	145,4	544,2
A.B.D.	460,9	197,6	248,3	906,8
İngiltere	80,8	109,3	120,5	310,7

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr>

¹¹⁷ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4

¹¹⁸ Karluk, a.g.e, s. 581

Uluslararası ekonomideki bu tablo göz önüne alındığında söz konusu dönemde Türkiye'nin dünya ekonomisinde önemli bir aktör olduğunu söylemek oldukça güç olacaktır. Aynı şekilde dünya ekonomisine bağımlılığı da düşük seviyede kalmıştır. Ancak uluslararası kuruluşlardan alınmaya başlanan kredilerin ülkenin borç stokunu arttırmaya başlaması da yine bu döneme denk gelmektedir. 1990 yılında 49 milyar Dolar olan dış borç stoku 1993 yılına gelindiğinde 67 milyar dolara ulaşmıştır¹¹⁹. Ancak bu durum sürdürülebilir olduğundan dış politikada önemli bir parametre oluşturduğunu söylemek zordur. Diğer yandan Türkiye'nin dünyada gelişmekte olan ekonomik değişim ve trendlere kayıtsız kalmadığı da önemli bir ayrıntıdır. Zira 24 Ocak kararları, çağdaşları ABD'deki Reagan, İngiltere'deki Thatcher politikalarıyla paralellik arz etmektedir. Ancak yine de 1990'lı yıllarda dünyaya hâkim olan ekonomik genişlemeden Türkiye'nin yeterli payı aldığı yorumlanamaz.

Bu tablo ışığında söz konusu dönemde Türkiye'nin dış politikasını ele almak gerekmektedir. Soğuk savaşın son dönemi olan 1990 yılına Türkiye, 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunduğu Avrupa Topluluğundan ret cevabı alarak girdi.

“11. Ayrıca, Türkiye'deki politik ve ekonomik durum, Komisyonu, Türkiye ile derhal katılım müzakereleri başlatılmasının yararlı olmayacağı inancına sevk etmektedir.

12. Bununla beraber, Komisyon, bu ülkenin Avrupa'ya doğru genel açılımı dikkate alındığında, Topluluğun Türkiye ile işbirliğini sürdürmesi gerektiğine inanır.”¹²⁰

Şeklinde yapılan açıklama Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak kaldı. Buna zaten sıkıntı yaşadığı komşularının çevreleme politikasına yönelmesi de eklenince Türkiye rotasını başka taraflara çevirme ihtiyacı hissetti¹²¹. Bunun sonucunda Türk bürokrasisi ve hükümet kademelerinden

¹¹⁹ DPT, ekutup.dpt.gov.tr/teg/2009/07/tv.24.xls

¹²⁰ Belgenet, **Türkiye – AB İlişkileri**, (Erişim), http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor87.html, 17. 01. 2010

¹²¹ 1990 Yunanistan – Bulgaristan askeri mutabakatı ve 1991 İran – Yunanistan yakınlaşması gibi örnekler. Uslu, **a.g.e.**, s. 4

Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri ortaya atıldı. SSCB'deki glasnost ve perestroyka politikalarının uygulanması da Türkiye'nin bu fikri ortaya atmasını kolaylaştırmıştır. Bu fikir, Türkiye'nin Rusya'ya yakınlaşabileceğine dair bir işaret olması bakımından önem taşımaktaydı. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağı ve dolayısıyla batıdan gelen yardımların kesileceği endişesi, Avrupa'nın henüz savaş resmen bitmeden tutunduğu bu tavırla da desteklenince yeni dönemde eski Sovyet coğrafyasına ilgi artarken Gümrük Birliği müzakerelerinin başladığı 1993 yılına kadar Avrupa ile siyasi ilişkiler asgarî seviyede kalmıştır. Bu durum ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Şekil 1 ve 2 de görüldüğü gibi, AB – 15'ten yapılan ithalat payı her ne kadar 1990 yılına göre artış gösterse de sonraki dönemlerde sabit kalmıştır. Buna mukabil, 1990 yılından itibaren ihracat oranı düşüşe geçmiş ve 1993 yılında %50'nin altına inmiştir. Rakamlar göz önüne alındığında Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa'nın önemi tartışmasız durumdadır. Ancak bu tablo politik sorunlar neticesinde ticaretin düşme eğilimi gösterdiğine işarettir Türkiye – AB ilişkilerinde siyasetin bağımsız değişken olduğunu, ekonomik ilişkilerin ise buna bağımlı netice olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Tablo 6'daki yatırım miktarlarında ise inişli çıkışlı bir seyir göze çarpmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu oran gerek dünya ölçüsünde gerekse de Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmamıştır.

Avrupa ile düşüşe geçen ekonomik ve siyasi ilişkilerin yeri eski Doğu Bloğu coğrafyası ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Avrupa Topluluğu'na alternatif bir kurum olarak 1990 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri ortaya atılmış, 1992 yılında ise örgüt resmen kurulmuştur. Eski Doğu Bloğu coğrafyasının Avrupa ve Kafkasya ayağı ile ilişkiler bu şekilde kurulmaya çalışılırken, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile de yakın temasa geçilmiştir. Türk yöneticileri tarafından "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemleri dile getirilirken, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türk Dünyası Ortak Pazarı ve Türk Dünyası

Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasını istediğini bildirmiştir¹²². Bu politika ve söylemlerle paralel olarak 1993 yılına gelindiğinde Türk Cumhuriyetleri ile ticaret hacmi 600 milyon doları aşmıştır. Yine Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) üyeliğine alınması bu politikaların ürünü olarak yansımıştır. NATO üyesi Türkiye'nin bu dönemde eski Sovyet coğrafyası ile yakın ilişki kurması ABD tarafından olumlu karşılanırken bölgede etkili olmaya çalışan ABD'nin bir diğer müttefiki Japonya ile Türkiye'nin işbirliğinde de artış olmuştur. Japonya bölgeye kalkınma stratejisi, sermayesi ve teknolojisiyle daha çok ekonomi odaklı bir katkı sağlarken, Türkiye tarihi ve kültürel bağların verdiği avantajı kullanarak model ülke olacaktı¹²³. Bu bakımdan Türkiye – Japonya ilişkileri 1990 yılından itibaren gelişme göstermeye başlamıştır. Japonya ile ilişkilerin tersi süreç Türkiye – Çin ilişkilerine yansımıştır. Türkiye'nin Türk dünyasına ilgisi, Rusya'yı olduğu gibi Çin'i de rahatsız etmiştir. 1991 yılında Doğu Türkistanlı lider İsa Yusuf Alptekin'in Türk devlet yetkilileriyle görüşmesi ve Türkiye'nin bölgeye ilgisini arttırması, Türkiye – Çin ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Gittikçe artan ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki güvenlik kaynaklı gerginliği azaltmaya yetmemiştir.

Eski Doğu Bloğuna duyulan bu ilgi, 1990 – 1993 arası dönemde Rusya ile ilişkilere aynı şekilde yansımadağı gibi iki ülkeyi karşı karşıya getiren durumlara da yol açmıştır. Karabağ Savaşı, Çeçenistan ve PKK sorunları gibi güvenlik alanında ters düşüldüğü gibi, Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleri ile temasa geçmesi ve Ruble'nin kullanım alanından çıkmaları önerisi Rusya tarafında tedirginlik yaratmış, 1992 yılında Türkiye'nin Nahçıvan'a müdahalede bulunmasının Üçüncü Dünya Savaşına yol açacağı yorumuna kadar uzanmıştır. Neticede tablo 5 ve 6'da belirtildiği gibi SSCB ve Rusya ile gerçekleşen ticaret 1990 yılından 1992 yılına kadar düşüş

¹²² Gareth Winrow, "Turkey and the Newly Independent States of Central Asia and the Transcaucasus", **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi ed., London, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 179

¹²³ Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin 'Doğu Politikası' Çerçevesinde Kuzeydoğu Asya Ülkeleriyle İlişkileri", **Türk Dış Politikası**, ed. Sedat Laçiner, Hacı Necefoğlu, Hasan Selim Özertem, Ankara, USAK Yayınları, 2009, s. 165

kaydetmiş¹²⁴, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kurulması ve ikili ilişkilerdeki göreceli iyileşme¹²⁵ ticaretin toparlanmasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde önceki dönemin politikaları devam ettirilmiştir. Gerek soğuk savaş sürecinde gerekse de söz konusu dönemde ikili ilişkilerde güvenlik boyutu ön planda tutulmuş, ekonomik ilişkiler Avrupa ile ilişkilerde olduğu gibi ileri bir seviyeye taşınamamıştır. Dahası, Körfez Krizinde izlenen politika, Türkiye'nin genelde Batı, özelde ise ABD ile ilişkilerinin, üçüncü ülkelerle geliştirilecek ekonomik ilişkilerden öncelikli olduğu mesajını vermiştir. Her ne kadar Türkiye'nin Irak politikasını dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal "bir koyup üç alma" planıyla açıklasa da, ekonomik zarara rağmen Irak'a yönelik ambargoyu uygulaması buna örnek teşkil eder.

Türkiye'nin Ortadoğu ilişkileri de bu dönemde güvenlik algıları üzerine kurulmuştur. Körfez Savaşı ve su sorunu Türkiye'nin Suriye ve Irak ile ilişkilerinde kilit rol oynamıştır. İran ile yaşanan rejim gerginliği de yine aynı şekilde bu dönemde öne çıkmıştır. Söz konusu ülkelerle ekonomik bağlantılar düşük seviyededir ve bu bakımdan ekonomi politik bağlamında analiz yapmak zordur. Zira bu ülkeler 1990 – 1993 döneminde ithal ikameci ekonomi politikası uyguladığından dış ticarette herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Diğer bölge ülkeleriyle ilişkiler ise genel olarak Türkiye – İsrail ilişkisiyle bağlantılı olarak kısıtlı kalmıştır. Yine de Arap dünyası ve İsrail arasında tutulan bu denge politikası hem ABD/İsrail tarafında hem de Arap tarafında olumlu karşılanmıştır¹²⁶.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara ve bölgesel birlikteliklere ilgisi de soğuk savaş sonrası dönemde artış göstermeye başlamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kuruluşuna öncülük edilmesi, önceden kurulmuş olan Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne diğer Türk Cumhuriyetleri'nin davet edilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu

¹²⁴ Bu düşüşte Sovyetler Birliği'nin topraklarının küçülmesi de göz önünde bulundurulmalıdır.

¹²⁵ Karabağ konusunda Türkiye'nin tavrını yumuşatması, Başbakan Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti gibi gelişmeler.

¹²⁶ Tayyar Arı, "1980 – 1999 dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile ilişkiler", **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 777

girişimler Avrupa ile ilişkilerin aksadığı ve eski Sovyet coğrafyasına ilginin arttığı döneme rastlamaktadır¹²⁷.

Genel olarak özetlenecek olursa; Soğuk Savaşın sona erdiği dönemde Türkiye uluslararası arenadaki konumunu aramaya çalışmış ve bunu yaparken de güvenlik kaygılarını ön planda tutmuştur. 1980 yılından itibaren başlayan liberalizasyon çalışmalarına rağmen ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerde itici rol oynadığını söylemek zordur. Dış ticaret hacminin yarısından fazlasını oluşturmalarına rağmen Avrupa Topluluğu'na üye olamaması Türkiye'yi alternatif bölgelere yönlendirmiştir. Bu bölgelerle ticaretin, siyasi kararlardan sonra artması, aynı şekilde Avrupa ile ticaretin görece azalması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu bakımdan 1990 – 1993 dönemi Türkiye'nin uluslararası ekonomi politikası, ekonomik milliyetçilik teorisiyle açıklanmaya daha uygundur¹²⁸. Siyasetin ekonomi üzerindeki etkisinin sebepleri çeşitli yorumlarla açıklanabilir. Türk Dış Politikasına hâkim olan realist görüş, yakın çevreden veya içeriden kaynaklı güvenlik kaygıları, zayıf sivil toplum yapısı, yerli sermaye gruplarının küresel aktör olamaması gibi sebeplerin her biri araştırılması gereken alanlardır.

2.2.2. 1994 – 2002 dönemi

Türkiye ekonomisinde dönüşümün devam ettiği 90'lı yıllarda yüksek enflasyon, cari açık ve borç stokunun artışı ülkenin en önemli ekonomik gündem maddeleriydi. Söz konusu meseleler yabancı yatırımlara engel teşkil ettiği için uluslararası ekonomide Türkiye yine önemli bir aktör olamamıştır. Tablo 7'de görüldüğü gibi, 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım miktarı 1 milyar Doları aşsa da genel olarak dünya içindeki payı 2001 yılı hariç %0,2'yi aşmamıştır. Yine Türkiye ekonomisi için de bu

¹²⁷ İlerleyen dönemde bu bölgelere ilginin azalmasıyla söz konusu kurumlar da büyük ölçüde işlevsiz hâle gelmiştir.

¹²⁸ Siyasetin ekonomik ilişkileri belirlemesinin yanı sıra, söz konusu dönemde Türkiye'deki sermaye gruplarının henüz uluslararası düzeyde rekabet edecek kadar güçlü olmaması, dolayısıyla en önemli ekonomik aktörün hâlâ devlet olması da bu tezi güçlendirmektedir.

yatırımlar önemli bir kaynak arz etmemiştir. Zira 2001 yılı hariç Türkiye'ye giren yabancı sermaye, Türkiye'nin GSYİH' sinin en yüksek % 0,4'üne denk düşmüştür¹²⁹. Dış ticaret de önceki dönemlere göre önemli bir artış göstermesine rağmen dünya ticaretindeki payı yine %0,9 ila %1,3 aralığında değişkenlik göstermiştir.

Tablo 7: 1994 – 2002 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi

Milyar\$	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Dünya	4.326	5.164	5.403	5.591	5.501	5.712	6.456	6.191	6.492
Türkiye	41,375	57,346	66,851	74,819	72,895	76,258	82,277	72,733	87,612
Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı	%0,9	%1,1	%1,2	%1,3	%1,3	%1,3	%1,2	%1,1	%1,3

Kaynak: www.tuik.gov.tr ve www.wto.org verilerinden hazırlanmıştır

Tablo 8: 1994 – 2002 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar

Milyon\$	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Dünya	256.112	342.544	388.998	486.476	707.185	1.087.500	1.401.466	825.280	628.114
Türkiye	608	885	722	805	940	783	980	3.352	1.081
Türkiye'ye giren sermayenin payı	%0,2	%0,2	%0,1	%0,1	%0,1	%0,07	%0,06	%0,4	%0,1

Kaynak: www.unctad.org verilerinden hazırlanmıştır

Bu tablolar Türkiye'nin daha önceki dönemlerde olduğu gibi yine dünya ekonomisinde önemli bir aktör olmaktan uzak kaldığı sonucunu

¹²⁹ <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

doğurmaktadır. Ancak dış ticaret bağlamında dünya piyasasında gittikçe artan miktar ve orana sahip olmaya başladığı da önemli bir gelişmedir¹³⁰.

Transformasyonun devam ettiği 1993 – 2002 yılları arasında Türkiye hem iç hem dış kaynaklı ekonomik daralmalar yaşamıştır. İç kaynaklı olarak 1994 ve 2001 krizleri, dış kaynaklı olarak ise 1994 Latin Amerika, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri ekonomide sıkıntı yaratan gelişmeler olmuştur. Bu krizler, sonucu her birinin farklı olmak üzere, önceki dönemden miras kalan yüksek enflasyon, cari açık, dış borç gibi temel makroekonomik parametreler üzerinde daha da olumsuz baskılar yapmıştır. Bu gelişmeler hem yurt dışı sermayenin yatırım tercihlerinde daha dikkatli kararlar almaya zorlamış hem de Türkiye'yi yatırım yapması zor bir ülke haline getirmiştir. Sonuç olarak Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırım miktarı 1990'lı yıllar boyunca önemli bir aşama kaydetmemiştir. Buna karşılık Türk menşeli şirketler, 1990'dan itibaren yurt dışında yatırım faaliyetleri göstermeye başlamış ve 90'ların sonuna doğru bu miktar toplamda 1 milyar doları geçmiştir¹³¹. Ancak dünya ölçeğinde bu miktarın önemli bir paya sahip olduğunu söylenemez.

¹³⁰ Yine de güçlü bir ekonomi modeli olduğu söylenemez. Söz konusu dönemde ithalatta en büyük kalemi makineler ve petrol, doğal gaz gibi enerji kaynakları oluştururken ihracatında tekstil ürünleri, meyve sebze gibi tarıma dayalı ürünler oluşturmaktaydı. Bu bakımdan ihracattaki büyümenin de ithalata bağlı olduğu söylenebilir.

¹³¹ UNCTAD, <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Tablo 9: Seçilmiş ülkelere göre 1994 – 2002 arası ihracat

İhracat milyon\$	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
AB - 15	8.635	11.078	11.550	12.248	13.500	14.351	14.510	16.118	18.458
ABD	1.520	1.513	1.639	2.032	2.233	2.436	3.135	3.125	3.356
Almanya	3.934	5.036	5.186	5.253	5.460	5.474	5.179	5.366	5.868
Çin	354	66	65	44	38	36	96	199	268
Fransa	851	1.033	1.053	1.162	1.304	1.569	1.656	1.895	2.134
Japonya	186	180	167	143	112	121	149	124	129
Rusya	820	1.238	1.510	2.056	1.348	588	643	924	1.172
Dünya	18.105	21.637	23.224	26.261	26.973	26.587	27.774	31.334	36.059

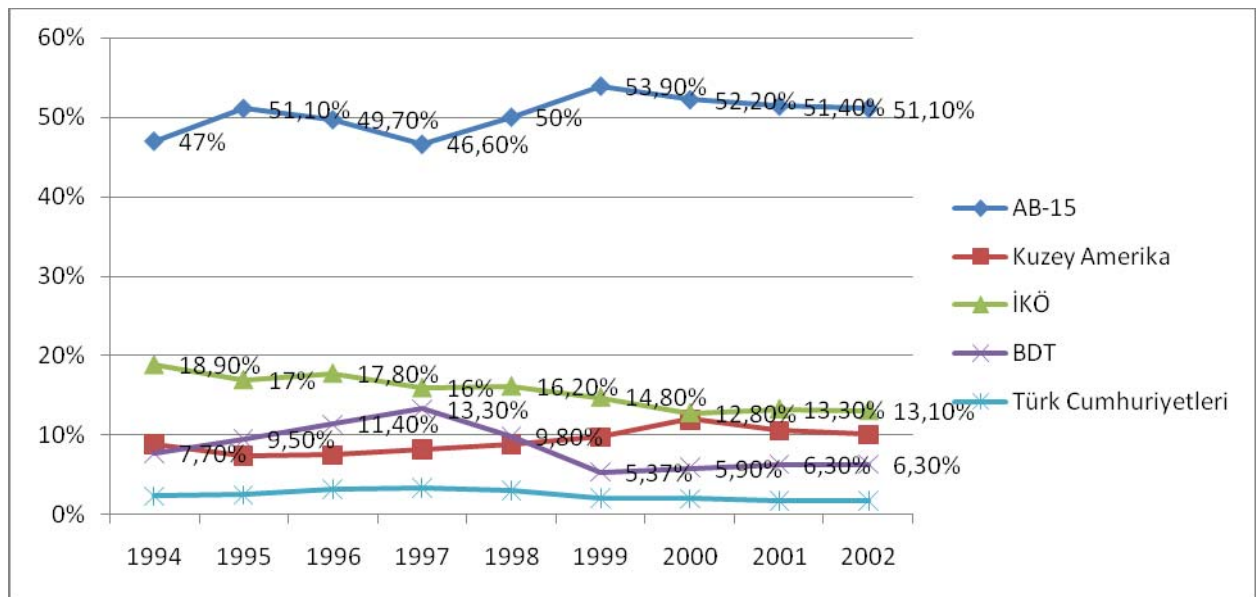
Kaynak: www.tuik.gov.tr**Tablo 10: Seçilmiş ülkelere göre 1994 – 2002 arası ithalat**

İthalat milyon\$	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
AB - 15	10.916	16.860	23.138	24.869	24.074	21.400	26.610	18.280	23.321
ABD	2.429	3.723	3.515	4.329	4.053	3.080	3.911	3.261	3.099
Almanya	3.645	5.547	7.813	8.021	7.316	5.880	7.198	5.335	7.041
Çin	257	539	556	787	846	894	1.344	925	1.368
Fransa	1.458	1.995	2.771	2.967	3.034	3.127	3.531	2.283	3.052
Japonya	967	1.399	1.421	2.040	2.045	1.393	1.620	1.307	1.465
Rusya	1.045	2.082	1.921	2.174	2.155	2.374	3.886	3.435	3.891
Dünya	23.270	35.709	43.626	48.558	45.921	40.671	54.502	41.399	51.553

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politika alanında da bu dönemde istikrarlı bir izlenim bıraktığını söylemek zordur. Zira 1993 – 2002 yılları

arasında 8 ayrı hükümet kurulmuş, bu 8 hükümette 10 farklı isim dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur¹³². Söz konusu durum, cumhurbaşkanlığını dış politikada göreceli olarak daha aktif bir tutum almaya sevk etmiştir. Bütün bu istikrarsızlığa rağmen dış politikada süreklilik arz eden hususlar da olmuştur. 1995'ten itibaren Avrupa ile ilişkileri yeniden geliştirme çabaları, uluslararası örgütlere katılımın artışı, güvenlik kaygılarının devam etmesine rağmen ekonomik kaygılara da ehemmiyet verilmeye başlanması bunlardan bazı örneklerdir. Türkiye'nin uluslararası ekonomik ilişkilerinde ise bu dönemde 90 – 93 arasında görülen basit ilişki gözlemlenmemiştir. Zaman zaman iç dinamiklerin de etkisiyle¹³³ bilhassa Avrupa Birliği ile ticarete dalgalanmalar yaşanmıştır. Şekil 3 ve 4 bu dalgalanmaları yansıtmaktadır.

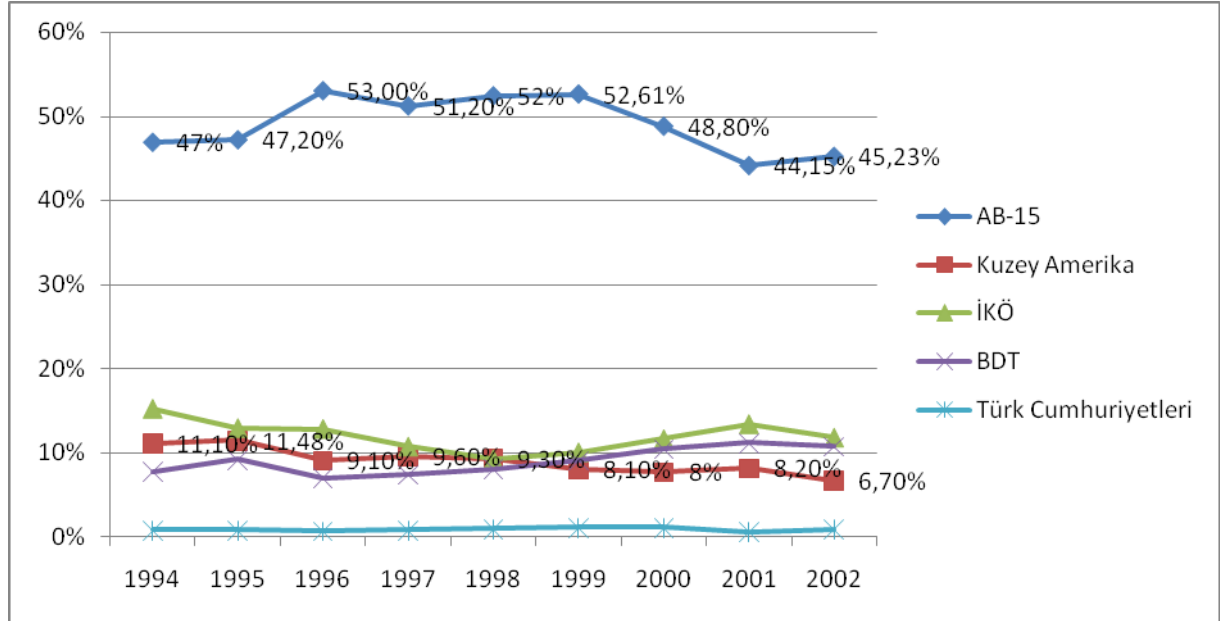

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 3: 1994 – 2002 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı

¹³² Sadece 1995 yılında 4 farklı ismin dışişleri bakanlığı görevinde bulunması güçlü bir dış politika oluşturulmasına engel teşkil etmiştir.

¹³³ Örneğin 1994 ve 2001 yıllarında ithalatta meydana gelen düşüşler Türkiye'nin ekonomik krizlerinin neticeleridir. Benzer şekilde Rusya'ya ihracatta yaşanan sert düşüşte, bu ülkenin 1998 yılında yaşadığı ekonomik kriz önemli bir etkidir.

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 4: 1994 – 2002 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı

Ekonomik ve siyasi sıkıntıların yanı sıra 90'lı yıllar (bilhassa 1993 – 95 dönemi) Türkiye'nin güvenlik sorunlarıyla da mücadele ettiği dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin askeri harcamaları her yıl GSYİH' sinin %3'ünün üzerinde seyretmiş, kimi zaman %4'ü aşmıştır¹³⁴.

Güvenlikle ilgili yaşanan sıkıntılar dış politikadaki ikili ilişkilere de yansımıştır. Bunun en belirgin örneği PKK'ya destek vermesi üzerine Suriye ile 1998 yılında savaşın eşiğine gelinmesiyle yaşanmıştır. Özelde Suriye, genelde Ortadoğu ile ilişkilerde daha önce olduğu gibi 90'lı yıllar boyunca da bu şekilde güvenlik kaygılarının ön planda olduğu söylenebilir. Ayrılıkçı hareketler, su sorunu, rejim gerginlikleri söz konusu dönemde Türkiye – Ortadoğu ilişkilerinde ana parametreler olmuştur. Bunların dışında yumuşak meselelerde de Türkiye ile bölge ülkeleri zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Suudi Arabistan'ın Osmanlı mirası Ecyad Kalesi'ni yıkması bunun en belirgin örneğidir. Arap dünyası ile yaşanan bu sorunlar Türkiye'yi

¹³⁴ Dünya Bankası, (Erişim), <http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS/countries/1W?page=1&display=default>

bölgenin diğer kutbu konumundaki İsrail ile yakın temasa zorlamıştır. Buna karşılık 1990'ların sonuna gelindiğinde dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, bölge ülkelerine yönelik güvenlik merkezli bakışın yerine ikame edilecek bir yaklaşım ortaya atmış ve “bölge odaklı dış politika” yaklaşımı çerçevesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesine odaklanmıştır¹³⁵. 2000 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması bu anlayışın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde İsrail'in orantısız güç kullandığına yönelik eleştiriler de Türkiye tarafından ilk defa bu dönemde dile getirilmiştir.

1989 yılında tam üyelik başvurusunun reddedilmesiyle asgariye inen Türkiye – Avrupa ilişkileri 1993 yılında Gümrük Birliği müzakerelerinin başlamasıyla yeniden canlandı. Gümrük Birliği'nin ekonomik kayıp ve kazançları arasında siyaset ve ekonomi çevreleri arasında görüş birliği hiçbir zaman sağlanamamıştır. 1995 yılı hükümet programı üzerindeki konuşmalarda muhalefet gümrük birliğine girildiği takdirde ortaya çıkacak ekonomik kayıplara dikkat çekmiştir: *“Batı, Türkiye'yi, Gümrük Birliğine alırken hizmetlerin, işgücünün, malların tamamının serbest dolaşımını engellemekte, izin vermemekte, tarım ürünlerini bir tarafa ayırmakta ve Uzakdoğu rekabetine dayanamayacak -otomobil gibi- bazı malların serbest dolaşımına karşı, kendi üstünlüğü olan malların serbest dolaşımı için bizi zorlamaktadır. Bu malların Türkiye'ye girmesiyle birçok sektör batacak ve işsizlik artacaktır.”*¹³⁶ Hükümet ise *“Türkiye'nin gümrük birliğinden beklediği temel ekonomik çıkar, dış yatırımlardan oluşmaktadır; en önemli mesele budur, yabancı sermayenin ve dış yatırımların Türkiye'ye akması meselesidir ve bu, olmuştur.”*¹³⁷ Şeklindeki açıklamasıyla gümrük birliğinin ekonomik kazanç sağlayacağına dikkat çekmekteydi. Ancak bilhassa hükümet

¹³⁵ Ali Balcı, “Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma”, **Ortadoğu Etütleri**, cilt 2, sayı 2, Ocak 2011, s. 126

¹³⁶ Abdüllatif Şener, **TBMM Genel Kurul Tutanağı**, (Erişim), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=526&P5=T&PAGE1=19&PAGE2=19, 02.03.2011

¹³⁷ Tansu Çiller, **TBMM Genel Kurul Tutanağı**, (Erişim), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=526&P5=T&PAGE1=19&PAGE2=19, 02.03.2011

tarafından bu dönemde gümrük birliğinin ekonomik faydalarından çok siyasi sonuçları ön plana çıkarılıyor ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin sonuna kadar açılacağı iddia ediliyordu¹³⁸. Bu farklı görüşler ilerleyen senelerde ortadan kalkmamış, farklı sermaye grupları gümrük birliğinin farklı etkilerine atıf yaparak olumlu veya olumsuz sonuçları üzerinde durmuşlardır. TÜSİAD 2003 yılında yayınladığı bir raporda Gümrük Birliği sayesinde gerçekleştirilmesi gereken mevzuat değişikliklerine dikkat çektikten sonra geçen süredeki dış ticaret değişikliğine vurgu yapmıştır: “Sonuç olarak, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olmuş iddia edildiği gibi Gümrük Birliği sonucu Türkiye'nin dış ticaret açığı büyümemiştir. AB Türkiye'nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olmuş, bu oran Gümrük Birliği öncesi %48 gibi iken, Gümrük Birliği sonrası da aynen devam etmiş ve %50 oranına ulaşmıştır.”¹³⁹ Diğer taraftan Ankara Ticaret Odası (ATO) ise aynı tarihlerde yerli girdi kullanımının azalarak büyümenin sağlıklı zeminde gerçekleştiğini vurgulayan bir rapor yayınlamıştır¹⁴⁰.

Sonuç olarak Gümrük Birliği üyeliğinin ekonomik etkileri tartışma konusu olmakla birlikte dönemin karar alıcılarında hedefin ekonomiden ziyade siyasi olduğu öne sürülebilir. Zira tam üyelik başvurusunun reddedildiği 1989'dan 1993 yılına kadar düşük profilde seyreden Türkiye – AB ilişkileri bu tarihten itibaren tekrar canlanmaya başlamış, 1999 Helsinki zirvesine kadar inişler ve çıkışlar yaşanmıştır. Esasında Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik hedefindeki motivasyonun ne olduğu literatürde tartışma konusudur. Hale'ye göre buradaki motivasyon Batılı kuruluşların mali yardımlarından ziyade Türkiye'yi Batılı demokratik uluslar topluluğunun saygın bir üyesi yapmaya yönelik “Kemalist hedef”tir¹⁴¹. Nitekim Helsinki zirvesine kadar geçen süreçte ikili ilişkilerde çatışma konusu ekonomik

¹³⁸ M. Nail Alkan, “1980 – 1999 dönemi Türk Dış Politikası: AT ile ilişkiler”, **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008** ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin, 2008, s. 769

¹³⁹ TÜSİAD, **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri**, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 2003, s. 83

¹⁴⁰ ATO, **Gümrük Birliğinin 9 Yıllık Faturası 184 Milyar Dolar Dış Ticaret Açığı**, <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=337>, 02. 03. 2011

¹⁴¹ Hale, **a.g.e.**, s. 41

konulardan ziyade Kıbrıs sorunu, insan hakları, ayrılıkçı hareketler konularında yaşanmıştır. 1997 yılındaki Lüksemburg zirvesiyle yeniden soğuyan ilişkiler 1999 Helsinki zirvesinde Türkiye'nin resmen aday üyelik kazanmasıyla tekrar iyileşme dönemine girmiştir. Bu ilişkiler koalisyon hükümeti döneminde uyum yasalarının çıkmasıyla daha da ileri seviyeye taşınmıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye – Yunanistan arasında deprem sonrası başlayan normalleşme süreci de Türkiye – AB ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir faktördür.

ABD ile geçmiş dönemlerde ön planda tutulan güvenlik odaklı ilişkiler, bu dönemde de büyük ölçüde sürdürülmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte, Türkiye her ne kadar yeni ortaya çıkan dünyada, Balkanlar'da, Kafkaslarda Orta Asya'da, Ortadoğu'da kendi başına açılımlara girmeye çalışmış olsa bile bu geleneksel stratejik alışkanlık hiçbir zaman ABD ile yolların ayrılmasını beraberinde getirmemiştir¹⁴². Bu bağlamda ABD ve İngiltere'nin Irak'a yönelik hava hareketlerinde İncirlik üssünün kullanılmasına izin verilmiş, Somali, Bosna – Hersek ve Kosova krizlerinde ABD'nin yanında yer alınmıştır. Son olarak 2001 yılında 11 eylül saldırıları sonrasında terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen Afganistan hareketine de destek verilmiş ve bölgeye yerleştirilen Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'nin (ISAF) komutanlığı üstlenilmiştir. Bununla birlikte 90'lı yıllardan itibaren iki ülke ilişkilerinin eksik ayağı, ekonomik ilişkilerin de gelişmesi yönünde çabalar sarf edilmiştir. Clinton yönetimi bu yönde 1997 yılında beş konuyu içeren bir paket (five – part agenda) ilan etmiştir; enerji, ekonomik konular, bölgesel işbirliği, güvenlik işbirliği ve Ege/Kıbrıs sorununun çözümü¹⁴³. Bu ve buna benzer ekonomik anlaşmaların neticesinde ABD ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2003 yılına kadar önemli bir artış göstermiştir. Ancak buna rağmen, ABD'yi Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir pay sahibi yapmaya yetmemiştir. Diğer taraftan, soğuk savaş

¹⁴² Çağrı Erhan, “Türkiye, Ortadoğu’da ABD ne istediye yapmıştır”, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, cilt 1, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin ed., Ankara, USAK, 2009, s. 51

¹⁴³ Füsün Türkmen, “Turkish – American Relations: A Challenging Transition”, **Turkish Studies**, Vol 10, No 1, March 2009, s.113

döneminde dile getirilmeyen ve iki ülke arasında kriz çıkarması muhtemel insan hakları, demokrasi, sözde Ermeni soykırımı iddiaları gibi konular da özellikle ABD'deki lobiler tarafından dile getirilmeye başlanmış, buna karşılık ABD kongresi tarafından gündeme getirilmemiştir. Sonuç olarak, bu dönemdeki Türk – Amerikan ilişkileri geçmişte olduğu gibi stratejik ayağa oturtulmakla birlikte ekonomik işbirliğinin de geliştirilmeye başlandığı yorumu yapılabilir.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, özellikle Orta Asya ve Kafkasya üzerinden gerilen Türkiye – Rusya ilişkileri 90'ların ikinci yarısından itibaren görece olarak iyileşme temayülü gösterse de karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Hale'ye göre Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri, siyasi ve ekonomik etkenler arasındaki uyumsuzluğa çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir¹⁴⁴. Gerçekten de iki ülke 90'lı yıllar boyunca başta güvenlik konuları olmak üzere önemli alanlarda karşı karşıya gelmişlerdir. Rusya'nın Çeçenistan savaşında Türkiye'yi sorumlu taraflardan göstermesi, buna karşılık Türkiye'nin de Rusya'yı PKK destekçiliğiyle suçlaması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine mani olmuştur. İki ülke arasındaki bir başka çatışma konusu enerji yollarıyla ilgili olmuştur. Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattının inşaatı bunun en önemli örneği olmuştur. Diğer taraftan soğuk savaşın sona erdiği ilk yıllarda başlayan Orta Asya'daki güç boşluğunu doldurma mücadelesi bu dönemde Türkiye'nin bölgeye ilgisinin azalmasıyla asgariye inmiştir. Olumsuz gelişmelere rağmen iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği 1998 Rusya ve 2001 Türkiye krizleri haricinde devamlı olarak artış göstermiştir. Ancak Rusya ve Türkiye'nin ekonomik ilişkisi genel olarak karşılıklı mal alış verişinden farklı bir zeminde gelişmiştir. Türkiye'nin ithalat kaleminde en büyük paya sahip olan mineral yakıtlarda en büyük tedarikçi Rusya iken Türk firmaları da Rusya'da faaliyet gösteren yabancı firmalar arasında birinci sıraya yerleşmiştir¹⁴⁵. Buna rağmen enerji yolları ve güvenlik gibi konularda iki ülkenin mücadelesi sona ermemiştir.

¹⁴⁴ Hale, a.g.e, s. 44

¹⁴⁵ Hale, a.g.e, s. 44

Soğuk savaşın sona ermesiyle hızlı başlayan Türkiye – Orta Asya ilişkileri 90'ların ikinci yarısından itibaren hız kaybetmeye başladı. Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin azalmasındaki sebep literatürde birçok etmenle açıklanmaktadır. Genel olarak Türkiye'nin AB entegrasyonuna ağırlık vermesi, ayrılıkçı terörle uğraşması, devlet ve bürokraside bölge hakkında yeterli bilginin olmaması, Rusya etkisi¹⁴⁶ gibi siyasi etmenler bu durumun oluşmasındaki sebepler olarak gösterilmektedir. Siyasetteki bu gerilemeye rağmen ekonomik ilişkiler farklı bir manzara ortaya koymuştur. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile arasındaki dış ticaret hacmi 1996'dan itibaren 1 milyar doların üzerine çıkmış ve 2001 krizi haricinde bu sayının altına inmemiştir¹⁴⁷. Her ne kadar bu sayı Türkiye'nin toplam dış ticaretinde %2'lik gibi sembolik bir payı oluştursa da siyasi sorunlara rağmen ekonomik ilişkilerin gelişme eğilimi gösterdiğine işaret gösterilebilir. Daha da önemlisi bu dönemden itibaren bölgede faaliyet göstermeye başlayan Türk şirketleri bu sayının ötesinde yatırım gerçekleştirmişlerdir¹⁴⁸. Sonuç olarak tıpkı Türkiye – Rusya ilişkileri gibi Türkiye – Orta Asya ilişkileri de karmaşık bir yapıya bürünmüştür.

Uluslararası örgütler ve bölgesel bütünleşmeler ve küreselleşme bağlamında 1993 – 2002 döneminde Türkiye'nin dünya siyasetinde ve ekonomisinde daha aktif rol alma çalışmaları dikkat çekmektedir. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ve 1996 Gümrük Birliği ile Avrupa ve dünya ile serbest ticarete geçişte adımlar atılmıştır. Gümrük Birliği daha önce de söylendiği gibi ekonomiden ziyade siyasi hedeflere giden yolda bir amaç olarak görülmüştür. Dünya Ticaret Örgütü üyeliği de Türkiye'nin daha önceden taraf olduğu GATT'ın kurumsallaşması yönünde nihai adım olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, 1980 yılından itibaren başlayan liberalizasyon politikaları ve neticesinde dış ticaretin artışıyla dünya ekonomisine gittikçe entegre olmaya başlayan Türkiye için bu dönemden

¹⁴⁶ Seçkin Köstem, *Transnationalism and the State: Turkish Foreign Policy Towards the Turkic World*, Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2010, s. 108 –

110

¹⁴⁷ TÜİK,

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>

¹⁴⁸ Hale, a.g.e, s. 46

itibaren “gelişmekte olan piyasa” tabiri sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda kendi çabalarıyla, benzer ekonomik yapılara sahip İslam ülkeleriyle 1996 yılında D – 8 denemesi olmuş ancak beklenen neticeyi verememiştir. 1998 yılında ise dünya ölçeğinde oluşturulan G – 20’ye dahil olmuştur. Bu üyeliklerin yanında Türkiye 1993 – 2002 arası IMF ile 1960’lardan bu yana en fazla ilişkinin kurulduğu dönem de olmuştur. En son 1984 yılında bu örgütten kredi kullanan Türkiye 5 Nisan kararları üzerine 10 yıl aradan sonra 1994 yılında bir kez daha anlaşma imzalamıştır. 1999 yılında enflasyon düşürme hedefi olarak yeniden kredi kullanımına gidilmiş ve nihayetinde şubat kriziyle birlikte 2002 yılında henüz 1999 anlaşması bitmemişken bir kez daha bu yönetime başvurulmuştur. Bunun gibi ekonomik krizler neticesinde görüşülmesinden ötürü IMF ile yapılan anlaşmalarda motivasyonun salt ekonomik kaygılar olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye’nin özellikle kotasının çok üzerinde krediler kullanması sonucunda bu anlaşmaların orta vadede politik etkileri de olmuştur. Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine destek konusunda ABD’nin bilhassa özelleştirmelerle ilgili talepleri karşılığında kota aşımalarına izin vermesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Bahsi geçen bu gelişmeler ışığında Türk dış politikasının 1993 – 2002 yılları arasındaki ekonomi politiğinde karmaşık bir yapı göze çarpmaktadır. Eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerle ekonomi ile politika arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilemez. Rusya ile ilişkilerde Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattı gibi enerji yolları üzerinden bir rekabet yürütülse de güvenlik kaygılarından doğan rekabet başat rol oynamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin gelişmesi bu dönemde sorunları ortadan kaldırmamıştır. ABD ile ilişkilerde ise politik etmenler öncü rol oynamıştır. Soğuk savaş döneminde başlayıp hızla gelişen Türk – Amerikan ilişkilerinde 1990’ların ikinci yarısından itibaren ekonomi ayağının da öneminin artırılması yönünde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Avrupa Birliği ile ilişkiler de yine karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Türkiye’nin 1996 yılında Gümrük Birliği’ne girmesiyle zaten en önemli ticari ortağı olan Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkiler daha da güçlenirken buna karşılık politik ilişkiler git gel ile dolu bir seyir arz etmiştir. Ortadoğu ile ilişkiler de önceki dönemlere göre önemli bir değişiklik

göstermemiş, bilhassa yakın çevre ile ilişkiler güvenlik ayağına oturtulmuştur. Türkiye'nin bu dönemde Suriye ile dış ticareti İsrail'e oranla daha yüksek olduğu halde Suriye'ye karşı İsrail ile işbirliği anlaşması imzalanması buna emsal gösterilebilir. Devletlerle yürütülen ikili ilişkilerde karmaşık bir yapı olmasına karşılık, küreselleşme ve bölgeselleşme bağlamında Türkiye'nin daha aktif bir politika izlediği, dünya sistemine daha fazla entegre olma yolunu seçtiği söylenebilir. Önceki dönemde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin etkinliğini arttırma çalışmaları, D – 8, G – 20 gibi konseylerin kuruculuğunda yer alma, Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği üyelikleri gibi adımlar 1980'den bu yana ekonomik liberalleşme çabasında Türkiye'nin uluslararası ekonomide daha etkin rol almak istediğine dair işaretler şeklinde yorumlanabilir. Kısacası 1993 – 2002 yılında Türkiye'nin uluslararası ekonomi politığında siyasetin ekonomi üzerindeki etkisi devam etse de özellikle Rusya ve Orta Asya ilişkileri göz önüne alındığında bu etkinin kesinliğinin ortadan kalktığı görülmektedir. Yani uluslararası ekonomi politik teorileri bağlamında henüz liberal düşünce sistemine geçildiğini söylemek cesur bir iddia olsa da ekonomik milliyetçilik ideolojisinin de aşınmaya başladığı söylenebilir. Bu dönüşümün sebebi iç ve dış etmenlerle açıklanabilecek araştırılması gereken bir konudur.

2.2.3. 2003 – 2010 dönemi

2001 yılında Türkiye'de baş gösteren ekonomik kriz karşısında getirilen yeni düzenlemeler ve 80'lerden beri süregelen dönüşümün de tamamlanması sayesinde önceki dönemlerde karşılaşılan sorunların bir kısmı 2000'li yıllarda sona erme eğilimi gösterdi. Söz gelimi Türkiye'nin 20 yıl mücadele ettiği enflasyon, 2001 krizi karşısında alınan tedbirlerle hızlı bir düşüşe geçmiş, 2004 yılında tek haneli rakama inmiştir. Bu iyileşme ve istikrar, 2003 yılında 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun çıkmasıyla birleşince Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarında önemli artış meydana gelmeye başlamıştır. Yurt içindeki olumlu gelişmelerin yanı

sıra dünya piyasalarındaki likidite bolluğu, bu tablonun oluşmasında önemli etmen olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacmi tarihinde ilk defa 100 milyar doların üzerine çıkmıştır. Buna karşılık, dış ticaret açığı ve cari açık arasındaki makas açılmış bu da borç stokunu önemli ölçüde artmıştır.

Dünya ticaretinde ve uluslararası sermaye hareketlerinde de bu dönem 2008 küresel ekonomik krizine kadar geçen sürede hızlı bir artışa sahne olmuştur. Zira 1990'lı yıllarda 5 ila 6 milyar dolar arasında seyreden dünya ticareti 2000 yılında 6,5 trilyon doların, küresel ekonomik krizin vurduğu 2008 yılında ise 16 trilyon doların üzerine çıkmıştır¹⁴⁹. Yine dünya ölçeğinde uluslararası doğrudan yatırımların miktarının da 2003'ten itibaren artış hızı yükselmiş, bu yıl 500 milyar dolar seviyesinde olan yatırım miktarı 2007 yılında 2 trilyon doları geçmiştir¹⁵⁰. Ancak 2008 yılında ABD kaynaklı küresel ekonomik krizin baş göstermesi, uluslararası yatırımları ve ticareti yavaşlatmış dünya piyasaları ile entegre olmuş ülkelerde değişik sonuçlar doğurmuştur.

Dünyadaki bu gelişmelerden Türkiye de hem olumlu hem olumsuz yönde etkilenmiştir. 2008'e kadar dünya piyasalarındaki genişlemeden Türkiye de olumlu yönde etkilenirken, 2008 krizi ile reel sektörde daralma gerçekleşmiştir.

Tablo 11: 2003 – 2010 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de dış ticaret hacmi

Milyar \$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dünya	7.586	9.218	10.489	12.112	14.001	16.117	12.490	15.238
Türkiye	116,5	160,7	190,2	225,1	277,3	333,9	243,0	299,3
Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı	%1,5	%1,7	%1,8	%1,8	%1,9	%2	%1,9	%1,9

Kaynak: www.tuik.gov.tr ve www.wto.org verilerinden hazırlanmıştır

¹⁴⁹ WTO, <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>

¹⁵⁰ UNCTAD, <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1584&lang=1>

Tablo 12: 2003 – 2009 yılları arasında dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırımlar

Milyon \$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dünya	565.739	732.397	985.796	1.459.133	2.099.973	1.770.873	1.114.189
Türkiye	1.693	2.779	10.010	20.223	22.023	18.148	7.611
Türkiye’ye giren sermayenin payı	%0,2	%0,3	%1	%1,3	%1	%1	%0,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr ve www.unctad.org verilerinden hazırlanmıştır

Tablo 11 ve 12’de yer alan verilerden anlaşılacağı üzere, Türkiye özellikle 2005 yılından itibaren dünya ticaretinde ve piyasalarında göreceli olarak daha faal konuma geçme eğilimi göstermiştir. Aynı şekilde 2005 yılından itibaren uluslararası sermaye hareketleri de Türkiye için daha önemli bir hâl almıştır. Zira 2005 yılında Türkiye’ye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırım kârı GSYİH’ sinin % 2, 87’sini oluştururken küresel ekonomik krizin vurduğu 2008 yılında bu oran %3’ün üzerine çıkmıştır¹⁵¹. Yine bu dönemde daha küçük ölçekli olmakla birlikte Türkiye’den de yurt dışına yönelik sermaye hareketlerinde de önceki dönemlere nazaran artış gerçekleşmiştir. Ekonomi ve ekonomik ilişkilerdeki değişen bu tablo Türkiye’nin daha önceki dönemden erozyona uğramaya başlayan güvenlik kaygılarını ikincil plana itmeye başladığı söylenebilir.

¹⁵¹ UNCTAD, <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Tablo 13: Seçilmiş ülkelere göre 2003 – 2010 arası ihracat

İhracat milyon\$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB - 27	27.393	36.580	41.364	47.934	60.398	63.390	46.977	52.729
ABD	3.751	4.860	4.910	5.060	4.170	4.299	3.222	3.768
Almanya	7.484	8.745	9.455	9.686	11.933	12.951	9.783	11.484
Çin	504	391	549	693	1.039	1.437	1.599	2.259
Fransa	2.826	3.668	3.805	4.634	5.974	6.617	6.208	6.055
Japonya	156	190	234	263	246	330	232	272
Rusya	1.367	1.859	2.377	3.237	4.726	6.483	3.202	4.632
Dünya	47.252	63.167	73.476	85.534	107.271	132.027	102.146	113.975

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo 14: Seçilmiş ülkelere göre 2003 – 2010 arası ithalat

İthalat milyon\$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB - 27	35.140	48.102	52.695	59.400	68.611	74.802	56.587	72.239
ABD	3.495	4.745	5.375	6.206	8.166	11.975	8.575	12.318
Almanya	9.452	12.515	13.633	14.768	17.539	18.687	14.096	17.548
Çin	2.610	4.476	6.885	9.669	13.234	15.658	12.676	17.180
Fransa	4.164	6.201	5.887	7.239	7.849	9.022	7.091	8.176
Japonya	1.927	2.684	3.109	3.216	3.703	4.026	2.781	3.297
Rusya	5.451	9.033	12.905	17.806	23.508	31.364	19.450	21.599
Dünya	69.339	97.539	116.774	139.576	170.062	201.963	140.928	185.535

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Çalışmanın konusu gereği 1990 sonrası Türk dış politikası iç dinamikler referans alınarak üç kısma ayrılmış, üçüncü kısım 2002 Kasım seçimleri sonrası tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi olmuştur. Tek parti olmanın verdiği avantajla bu dönemde dış politikada daha

uzun vadeli planlamalar yapılmış ve projeler uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Ancak yine de dönemin uluslararası durumuna değinilecek olursa bu dönemi incelerken 2003 yılının başlangıç kabul edilmesi sağlıklı sonuç vermeyecektir. Zira uluslararası ilişkiler disiplini açısından 21. yüzyılın başlangıcının 2000 yerine 11 Eylül 2001 olduğu paradigma haline gelmeye başlamıştır. Bu bakımdan Türk Dış Politikasını incelerken de uluslararası konjonktürü doğru değerlendirmek açısından incelemeye 2001 yılından başlamak daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

11 Eylül saldırılarıyla birlikte uluslararası ilişkilerde temel araştırma sahası devletler arası ilişkilerden terörle mücadeleye kayma eğilimi göstermeye başlamıştır. Buna ilaveten küreselleşmeyle birlikte Westphalian sistemin aşıldığı, bilhassa Avrupa ve ABD’de (küresel kuzey olarak da nitelendirilebilecek bölgede) politika belirlenmesinde devlet dışı aktörlerin de önemli söz sahibi olduğu tezi geniş destek görmektedir. Buna karşılık, bu gelişmeleri desteklemekle birlikte devletlerin hâlâ son ve en önemli belirleyici olduğu tezi de öne sürülmektedir. Sonuç ne olursa olsun uluslararası sistemin 21. yüzyıldan itibaren daha karmaşık bir yapıya büründüğü temel varsayım olarak kabul edilmektedir. Devlet dışı aktörlerin artması, bu dönemde devletlerin daha fazla işbirliğine gitmesinde motivasyon görevi görmüştür¹⁵². Yine de devletler arası çatışmalar özellikle Türkiye’nin yakın coğrafyasında devam etmiştir. 2003 Irak Savaşı, 2006 İsrail – Lübnan Savaşı, 2008 Gürcistan – Rusya Savaşı bu dönem meydana gelen önemli çatışmalar olarak dikkat çekerken 2008 yılında Kosova’nın bağımsızlığını ilan etmesi bir diğer önemli gelişmedir.

Bu bağlamda Türk dış politikasında da özellikle güvenlik temelli ilişkilerin devlet dışı aktörler merkezli gelişmelere kaymaya başladığı görülmüştür. 2001 sonrası gelişen Türk – Amerikan ilişkileri buna en tipik örnek olarak gösterilebilir. 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörle mücadele kapsamında ABD ile ortak hareket edilerek Afganistan harekâtında

¹⁵² Küresel sorun kabul edilen teröre karşı Afganistan’a koalisyon güçleriyle hareket düzenlenmesi, BM güvenlik konseyinden çıkan karar sayısındaki artış uluslararası işbirliğinin de arttığına örnek gösterilebilir.

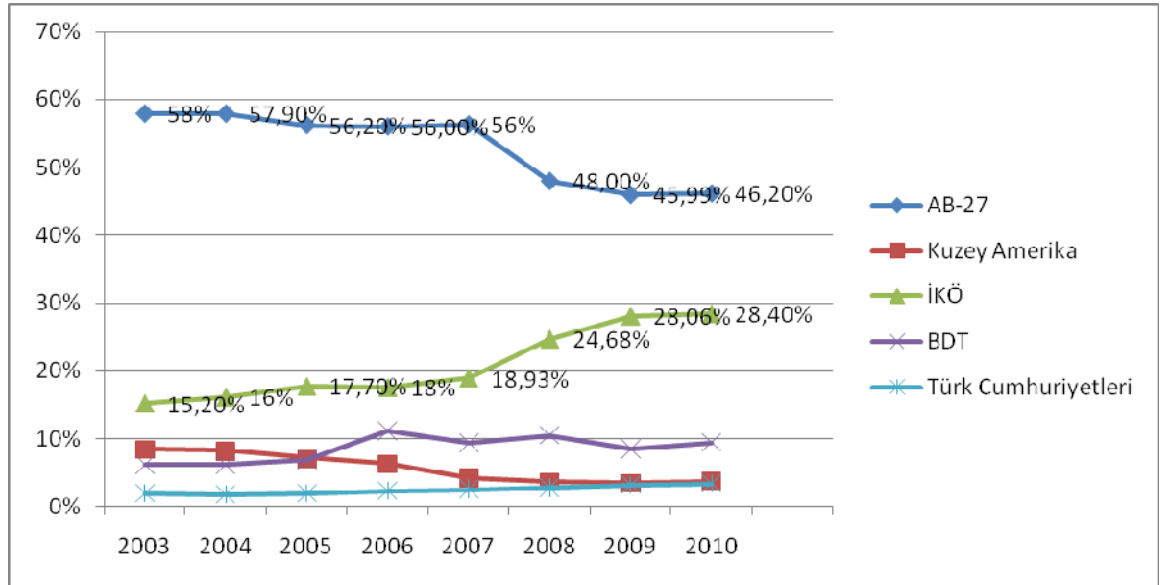
yer alınmıştır. Irak savaşı da benzer minvalde iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Bir yandan ABD uluslararası terörle mücadele etmek isterken diğer taraftan Türkiye bölücü terör örgütünün güçlenmesinden endişe etmiş ve 1 Mart tezkeresinde olduğu gibi iki ülke arasında ciddi ihtilaf konusu olmuştur. Devlet dışı aktörlerin yanında ikili ve çok taraflı ilişkiler bağlamında da bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Irak, Kıbrıs, Suriye, İran ve İsrail’le ilişkilerin de dâhil olduğu bir dizi dış politika aracı üzerinden de Türk – Amerikan münasebetlerinin saptığı gözlenmiştir¹⁵³. Kısacası, soğuk savaş dönemi ve sonrasında ortaya çıkan güç boşluğu dönemindeki ABD ile ilişkiler Irak’ın işgali ile başlayan süreçte düşüşe geçmeye başlamıştır. Açık şekilde görülmüştür ki NATO’nun en önemli iki üyesinin Ortadoğu’ya bakış açısı ve politikaları genelde paralellik arz etse de bölge ülkeleriyle ikili ilişkilere indirgendiği zaman derin ayrılıklar gerçekleşmektedir. Buna karşılık iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, önceki dönemlerden alınan kararların uygulanmaya konması, dünya ekonomisindeki büyüme gibi etkenlerle 2008 küresel ekonomik krize kadar gelişme göstermiştir.

1999 yılında Türkiye’nin aday üye kabul edilmesinden itibaren tekrar yükselişe geçen AB ile ilişkiler, 2007 yılına kadar en azından kamuoyu nezdinde Türkiye’nin tek ve en önemli dış politikası olduğu algısını doğurmuştur. Bilhassa 2005 yılında müzakerelerin başlamasıyla birlikte uyum sürecine geçilmiş ve ilişkiler önemli ölçüde geliştirilmeye çalışılmıştır. Tam üyelik sürecinde en önemli gelişme Kıbrıs’taki referandum sürecidir. Avrupa ile ilişkilerin gelişme ve daha da önemlisi Avrupa Birliği üyelik sürecinin tıkanmaması amacıyla Türkiye, birleşik Kıbrıs devletini destekleyen Annan Planı’nı desteklemiş, planın reddedilmesiyle birlikte de çözüm için çabalarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye bir yandan da Kıbrıs Rum Kesimi’ne limanlarını açmayı belli şartlara bağlamasıyla bu ülkenin müzakere başlıklarını açmayı engellemesi neticesinde ilişkiler hız kesmeye başlamıştır.

¹⁵³ Steven A. Cook, Hasib J., Sabbagh, Elziabeth, Sherwood – Randal, **Building A New Era in US – Turkey Relations**, (Erişim), <http://www.cfr.org/turkey/building-new-era-us-turkey-relations/p11002>, 01. 04. 2011

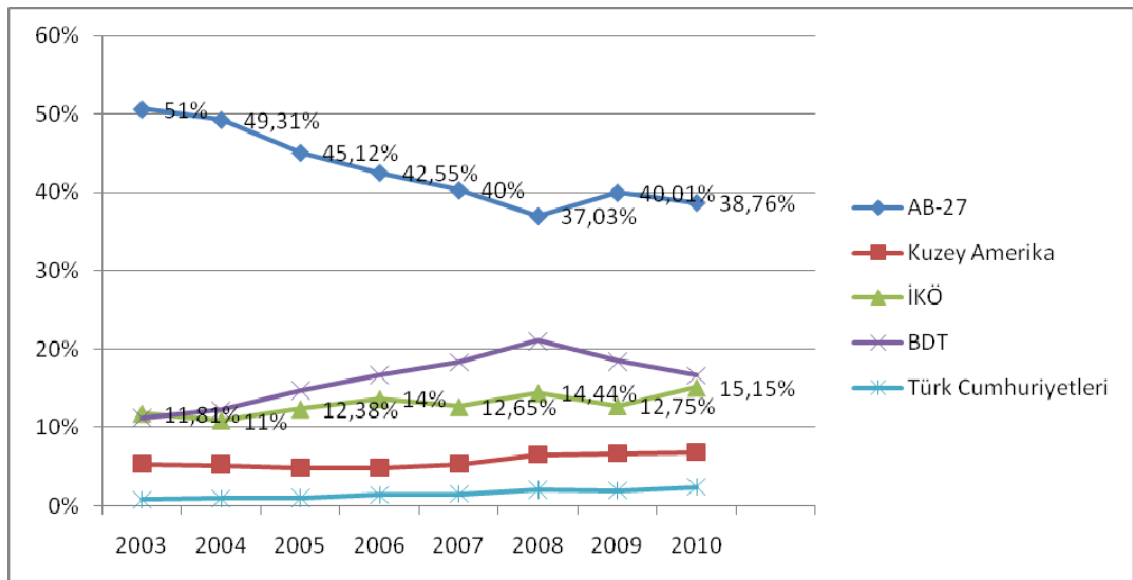
Komisyon 29 Kasım 2006 tarihinde ülkemizle müzakerelere ilişkin tavsiye kararını açıklamıştır. Bu kararda Türkiye'nin Ankara Anlaşmasına Ek Protokolü tam olarak uygulamaya koymadığı belirtilerek, tam üyelik konusundaki Hükümetler arası Konferansın Komisyonun Türkiye'nin yükümlülükleri yerine getirdiğini teyit etmesine kadar, Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyetine yönelik kısıtlamalarıyla ilgili politika alanlarını kapsayan müzakereleri açmaması ve Türkiye'nin Ek Protokolle ilgili yükümlülüklerini tam olarak yerine getirdiğini teyit etmeden hiçbir faslın geçici olarak kapatılmaması önerilmekteydi¹⁵⁴. Böylece 2007 yılından itibaren Türkiye'nin üyelik süreci de ikili ilişkiler de yavaşlama eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik ilişkiler de miktar olarak yükselme gösterse de topluluk 12 üyeyle genişlemiş olmasına rağmen Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere Rusya ve Çin gibi diğer ülkelerle ticaretin gelişmesiyle birlikte ithalatta düşüşe geçmiştir. 2008 yılına kadar AB ile gerçekleşen dış ticarete geçmiş yıllardan farklı bir tablo ortaya çıkmazken 2008 yılından itibaren AB ile dış ticaretin payı sert bir düşüşe sahne olmuştur. Buradaki düşüş ekonomik olarak küresel ekonomik krize bağlanabilir. Zira krizin kaynağı ABD ile daha entegre ekonomik sisteme sahip olan Avrupa ülkeleri krizde ithalat kısıtlamasına giderek Türkiye ile beklenen dış ticaret hacmine ulaşamamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin enerji ihtiyacının artması ancak buna karşılık gerekli yatırımları yapmaması neticesinde başta Rusya, İran, Cezayir ve Suudi Arabistan'dan petrol ve doğal gaz ithalatına sevk etmiş, buna karşılık Ortadoğu ülkelerine demir – çelik ihracatını arttırmaya gitmiştir.

¹⁵⁴ Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 5: 2003 – 2010 arası seçilmiş ülke gruplarının ihracattaki payı

Kaynak: www.tuik.gov.tr verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 6: 2003 – 2010 arası seçilmiş ülke gruplarının ithalattaki payı

Avrupa ile ilişkiler önceki dönemlerde olduğu gibi yine inişli çıkışlı bir grafik arz ederken, Ortadoğu ile ilişkiler geçmiş dönemlerden farklı bir görüntü arz etmiştir. Soğuk Savaş sonrası çift kutuplu yapının ortadan kalkması ve buna ilaveten özellikle komşu ülkelerde ve yakın çevrede bu dönemin liderlerinin yerlerine daha pragmatist kişilerin geçmesi Ortadoğu ülkeleri ile diyalog ve işbirliğine zemin hazırlamıştır. Türkiye’de ise gerek Avrupa ile ilişkilerde gerçekleşen hayal kırıklıkları, gerek sivil toplum ve çıkar gruplarının değişen yapısı hükümete bu konjonktürü fırsata çevirme şansını doğurmuştur. Artık sermaye sadece İstanbul’da değil, Ortadoğu’ya daha yakın coğrafyada bulunan Anadolu’da da bilhassa muhafazakâr çevrelerde güçlü bir birikim elde etmiş ve bu siyasi görüşe yakın hükümet tarafından da desteklenmiştir. Dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan’ın yurt dışı gezilerine geçmiş dönemlerin aksine bürokratlar yerine iş adamlarıyla çıkması Türkiye’nin özelde Ortadoğu, genelde dış politikasını yansıtmaya açısından önemlidir. Ancak Ortadoğu ile gerçekleşen ekonomik ilişkilerde genel bir netice söz konusu olmamıştır. Miktar olarak dış ticaret hacmi bütün bölge ülkeleriyle artış gösterse de Türkiye’nin ithalat bağlamında en çok petrol ve doğalgaza ihtiyaç duyması İran, Suudi Arabistan ve Cezayir gibi ülkelerle dış ticaretle atılım sağlamıştır. Bun karşılık, Tayyip Erdoğan’ın Arap dünyasıyla ilişkileri geliştirmesindeki esas sebebin Körfez sermayesini Türkiye’ye çekmek olduğu yorumlansa da¹⁵⁵ bu girişimlerin beklenen neticeyi verdiğini söylemek güçtür. Zira Körfez’den veya Ortadoğu’dan Türkiye’ye giren sermaye miktarı hiçbir zaman 2 milyar doları bulmamıştır. Diğer taraftan Ortadoğu’ya yönelik diplomatik girişimlerin Arap Dünyası merkezli olduğunun altı çizilmelidir. Zira İsrail ile 2009 yılında Davos Zirvesinde başlayan gerginlik ertesi yıl Mavi Marmara hadisesiyle zirveye çıkmış, kimi kesimlere göre ABD’deki Yahudi lobilerinin desteğinin çekilmesine kadar varmıştır¹⁵⁶. Ancak buna rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2010 yılında en üst seviyeye

¹⁵⁵ Zaman Gazetesi, (Erişim), <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=648215&title=turkiye-kuresel-dalgalanmayi-korfez-sermayesi-ile-asar>, 09.04.2011

¹⁵⁶ CNN Türk, (Erişim),

<http://www.cnntrk.com/2010/dunya/08/29/yahudi.lobisi.turkiyeye.destegi.gozden.geciriyor/588165.0/index.html>, 09.04.2011

erişmiştir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Türkiye'nin 21. yüzyılda Batı'dan kopmama çalışmalarına karşılık bilhassa Avrupa Birliğinden umduğunu bulamaması, Irak harekâtında kaygılarının ABD tarafından göz ardı edilmesi gibi sebeplerle Ortadoğu'yu alternatif bir politika merkezi olarak gördüğü ve ticari ilişkilerinde buraya daha fazla ağırlık verdiği söylenebilir. Ancak geçmiş yıllardan farklı olarak bu dönemde devleti oluşturan hükümet, bürokrasi, askeriye gibi aktörlerin yanı sıra devlet dışı aktörlerin de dış politikada karar alıcı veya en azından yönlendirici rolü ortaya çıkmış, bu bağlamda Anadolu sermayesi hükümeti yakın coğrafya ile işbirliğine zorlamıştır.

Tablo 15: 2003 – 2009 yılları arasında gerçekleşen yabancı yatırımların seçilmiş ülkelere göre dağılımı.

Milyon \$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Almanya	142	73	391	357	954	1.211	485
Hollanda	51	568	383	5.069	5.442	1.343	851
AB 27	565	1.027	5.006	14.489	12.601	11.051	4.737
ABD	52	36	88	848	4.212	863	253
Körfez	0	43	1.675	1.783	311	1.978	167
Toplam	696	1.190	8.535	17.639	19.137	14.733	6.001

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr>

21. yüzyılda Türkiye'nin değişen dış politikası ve ekonomi politığında en önemli parametrenin Rusya ile ilişkiler olduğu söylenebilir. Zira 1990'lardaki gerginliğin aksine 2000'li yıllar iki ülke ilişkilerinde gelişmeye şahit olmuş ve 2000'lerin ortasından itibaren Rusya, Türkiye'nin en büyük ticari ortağı haline gelmiştir. 1990'lı yıllardaki güvenlik gibi ihtilaf konularında işbirliğine gidilmiş, Orta Asya'daki hakimiyet mücadelesi de Türkiye'nin Türk Dünyasına ilgisinin azalmasıyla en alt seviyeye inmiştir. 2008 yılında

Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesiyle başlayan süreç iki ülke ticaretinde bir takım aksaklıkların yaşanmasına neden olmuşsa da ikili ilişkilere ciddi bir darbe vurmamıştır. Daha da önemlisi ilerleyen dönemde iki ülke karşılıklı olarak vizeyi kaldırmış, ticarete de kendi para birimlerini kullanma yönünde söylemlerde bulunmuşlardır. İki ülke arasındaki ticaret hacmini arttıran kalemler Rusya'dan Türkiye'ye doğalgaz ve petrol iken Türkiye'den Rusya'ya demir – çelik olmuştur. Buradan iki ülkenin de sanayilerinde birbirleri için önemli girdi tedarikçileri olduğu sonucu çıkarılabilir. Söz konusu durum iki ülkenin ekonomik işbirliğini ticari boyutun ötesine taşıyıp, kalkınmalarında birbirlerini bütünleyen yapıya büründürmektedir. Ekonomik alandaki bu ortaklık siyasi alanda da kendini göstermiştir. 2000'li yıllar iki ülke arasındaki resmi ziyaretlerin sıklıkla gerçekleştiği bir dönem olmuştur¹⁵⁷. Türkiye'nin 2008 yılında Gürcistan Savaşında Montreaux Sözleşmesi'ni uygulamaya koymasıyla Rusya Başbakanı Vladimir Putin, Gül'ün 2009 yılı Şubatında gerçekleştirdiği Moskova ziyareti esnasında yaptığı açıklamada Türkiye için "Türkiye dış politikamızda öncelikli ülkedir" tabirini kullanarak¹⁵⁸ iki ülkenin daha köklü ilişkiler kurabileceği yönünde sinyal vermiştir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen iki ülke enerji yolları, Karabağ, Gürcistan ve Kosova gibi konularda karşı cephelerde yer almışlardır. Yine de bu dönemde ekonomik ilişkilerle başlayan yakınlaşma siyasal ve kısmen de askeri alanlara da yayılmaya başlamıştır.

Rusya ile çatışma alanlarının azalıp işbirliğine daha fazla imkân sağlanmasında Türkiye'nin Orta Asya'ya ilgisinin bu dönemde azalmış olmasının etkisi önemlidir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren gerilemeye başlayan ilişkilerde Adalet ve Kalkınma Partisi bölgeye yönelik önceki dönemlerin politikalarını devam ettiren bir tutum sergilemiştir¹⁵⁹. Zira 59. Hükümet programında da "Orta-Asya ve Kafkasya ülkelerinde tarafların çıkarlarını zedelemeyen, işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürülecektir.

¹⁵⁷ Örneğin 2006 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya'ya resmi ziyarette bulunan ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

¹⁵⁸ Sinan Oğan, **Dimitri Medvedev'in Türkiye Ziyareti ve Türk – Rus İlişkilerinin Perspektifleri**, (Erişim), <http://www.turksam.org/tr/a2024.html>, 11.02.2011

¹⁵⁹ Ertan Efeğil, "Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions", **Caucasian Review of International Affairs**, vol. 2 (3), Summer 2008, s. 169

Hükümetimiz, Rusya Federasyonu ile ilişkilerini azamileştirmeyi önceleyen Avrasya perspektifini titizlikle geliştirecektir”¹⁶⁰ denilerek önceliğin Türk Cumhuriyetlerine değil, Rusya’ya verileceğine işaret edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik politikaları eğitim, kültür, ekonomi gibi konularda gerçekleşmiş, askeri ve politik konular gündem dışı kalmıştır. Ekonomik ilişkilerde ise dış ticaret önemli pay sahibi olmamış, bunun yerine enerji arzı, enerji hatları ve yabancı yatırımlar daha ön plana çıkmıştır. Bunun neticesinde Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol ve Nabucco doğal gaz boru hatları Avrupa pazarlarına taşınmak üzere kurulmaya başlanmış, 2005 yılından itibaren de Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol pompalamaya başlamıştır. Benzer şekilde Türkiye’nin bölgeye gerçekleştirdiği doğrudan yatırım 3,7 milyar dolar gibi düşük bir seyir arz ederken müteahhitlik firmaları 15 milyar doların üzerinde proje gerçekleştirmiştir¹⁶¹.

Bu dönemde geçmiş yıllara ilaveten iki parametrenin Türk dış politikasına girmeye başladığı görülmektedir. Bunlardan ilki üst düzey ziyaretler ve çeşitli düşünce kuruluşları tarafından toplantılar şeklinde başlayan “Afrika açılımı”dır. Bu ilişkiler daha sonraki yıllarda Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeliği için bölgeye somut olarak yaklaşmasıyla canlanmaya başladı. 2005 yılında Türkiye’de Afrika yılı ilan edilirken 2008 ve 2009 yıllarında bu bölgede 15 yeni büyükelçilik açılmıştır¹⁶². Bu gelişmelere paralel olarak 2003 yılında Türkiye’nin bütün kıtayla gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi 5,5 milyar dolar iken 2008 yılından itibaren bu sayı 15 milyar dolara ulaşmıştır¹⁶³. İkinci parametre ise siyasi olarak daha düşük profilli olmakla birlikte Asya – Pasifik bölgesidir. Ancak bu bölgeyle gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler karmaşık bir yapı arz etmektedir. Soğuk savaş döneminde aynı blokta yer aldığı Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerle karşılıklı ziyaretlerin sayıları arttırılmış, siyasi ve askeri bağlamda herhangi

¹⁶⁰ Ak Parti, (Erişim), www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/59hükümet%20programı.doc, 11.04.2011

¹⁶¹ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>

¹⁶² <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>

¹⁶³

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretb2=&report=IHT0160.RDF&p_kod=2&p_cgrup1=5290&p_cgrup2=5210&p_yil1=2004&p_yil2=2005&p_yil3=2006&p_yil4=2007&p_yil5=2008&p_kod1=1&p_kod2=4&p_dil=1&desformat=html&ENVID=disticaretEnv

bir çatışma konusu görülmemiştir. Buna rağmen söz konusu ülkelerle ticaret ve yatırımda da beklenen gelişmeler gerçekleşmemiştir. Buna karşılık bilhassa Uygur meselesi başta olmak üzere birbirlerine temkinli yaklaşan Çin ile gerçekleşen ticaret hacminde ise Çin lehine ciddi bir artış görülmüştür. 2001 yılında Türkiye'nin Çin'den gerçekleştirdiği ithalat 1 milyar doların altındayken 2010 yılında 19 milyar dolara ulaşmıştır¹⁶⁴.

Soğuk savaş sonrası şekillenen dünyada devlet dışı aktörlerden uluslararası örgütler de politikada önemli konuma gelmeye başlamıştır. Bu bakımdan 1990'lı yıllar boyunca örgütlere üyelik ve örgüt kurma politikaları seyreden Türkiye, 2000'li yıllarda ise uluslararası örgütlerde aktif rol oynama çabalarına girişmiştir. Burada Avrupa Birliği üyelik sürecinin etkisi önemli rol oynamaktadır. Zira daha önce de belirtildiği gibi, bilhassa 2007 yılına kadar dış politikasının en önemli unsurunun AB üyeliği olan Türkiye, Avrupa dışındaki örgütlere katılma veya buralarda yeni örgütler kurma yolunda önemli girişimlerde bulunmamıştır¹⁶⁵. Bunun yerine hâlihazırda üyesi olduğu örgütlerde daha faal görevler üstlenilmeye çalışılmıştır. Afganistan'da görev yapan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNPD) ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'ne (AKPM) Türk başkanların seçilmesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği gibi girişimler bu durumu politikanın uygulanmasına örnek gösterilebilir. Ancak etkinliğin arttırıldığı kurumlar ağırlıklı olarak siyasi ve askeri içeriklidirler. Ekonomi içerikli örgütlerde ise aynı durum söz konusu olmamış, daha da önemlisi önceki dönemlerde sıkı ilişkilerin kurulduğu IMF'ye olan borçlar ödenmiştir. 2008 küresel ekonomik krizinde yurt içinde sivil toplum örgütlerinden, yurt dışında da kredi kuruluşlarından gelen baskılara rağmen hükümet IMF ile yeni bir anlaşma imzalamaya yanaşmamıştır. Dolayısıyla 2003 yılından itibaren Türkiye'nin dünya ekonomisine entegre olma çalışmaları uluslararası örgütler ve kurullar aracılığıyla değil, ikili ilişkilerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

¹⁶⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>

¹⁶⁵ Bu konudaki tek istisnanın 2009 yılında kurulan Türk Konseyi olduğu söylenebilir.

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Türkiye'nin ekonomi politiği bağlamında önceki dönemlere nazaran daha karmaşık bir yapı oluşmaktadır. Devlet görevlilerinin resmi ziyaretlere iş adamlarıyla birlikte gitmesi, imzalanan uluslararası anlaşmaların ticari mahiyette olması hükümet tarafından liberalizm temelli dış politika kurma çalışmaları olarak nitelendirilebilir. Afrika açılımı, Rusya ve Ortadoğu ile ilişkiler bu tezin yansıması olarak değerlendirilebilir. Tersine sürecin yaşandığı Avrupa ile ilişkiler de bunu desteklemektedir. Dış ticaretin azalmaya başladığı AB ile ilişkiler gittikçe soğuma noktasına gelirken kapanan makasın diğer ucundaki Ortadoğu ve Rusya ile siyasi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna karşılık ABD ve Uzakdoğu ile ilişkilerde aynı tablo ortaya çıkmamaktadır. Irak savaşı ve İran meseleleri ile ilişkilerin kopma noktasına yaklaştığı ABD ile ticaret 2003 yılından 2008 krizine kadar geçen sürede %150 oranında artış göstermiş, 2007 yılında yatırım miktarı en üst seviyeye erişmiştir. İsrail ile ilişkilerde de benzer bir durum yaşanmış, Mavi Marmara hadisesinin yaşandığı 2010 yılı iki ülkenin ticaretinde rekor seviyeye erişilen dönem olmuştur. Asya – Pasifik bölgesinde de benzer bir tablo ortaya çıkmış, diplomatik ilişkilerin yoğun tutulmaya çalışıldığı Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerle ticaret ve yatırım düşük seviyede kalırken, daha düşük profilli ilişki seyreden Çin, Türkiye'nin en büyük 3. ithalatçısı konumuna yükselmiştir. Kısacası bir önceki dönemde ekonomik milliyetçilik yapısında başlayan aşınmanın bu dönemde tam olarak olmasa bile bir ölçüde liberalizme dönüşmeye başladığı söylenebilir.

2.3. GENEL DEĞERLENDİRME

Türk dış politikasının 1990 – 2010 dönemindeki ekonomi politiği genel olarak incelendiğinde dinamik bir yapı arz ettiği ortaya çıkmaktadır. Soğuk savaşın sona erdiği ilk yıllarda geçmiş politikalarının devam ettirilmeye çalışıldığı, temkinli bir bekleyiş görülmüştür. Bunun sonucu olarak, siyaset ekonomik kararlara yön vermiştir. Ülke içerisindeki devlet dışı aktörlerin

yeterli güç sahibi olmaması ve uluslararası sistemin yapısından ötürü devlet ekonomideki en önemli aktör konumunda olmuştur. Bu bakımdan soğuk savaş sonrası ilk yıllarda Türkiye'nin uluslararası ekonomi politiğini realist teori açıklamaktadır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Bu yapının aşınmaya başladığı görülmektedir. Çift kutuplu sistemin yakın çevrede ve Avrasya'da örttüğü perdenin ortadan kalkmasıyla Türkiye'ye manevra alanı açılmıştır. Bunun yanında 80'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan Anadolu sermayesinin güç sahibi olmaya başlamasıyla Türkiye'nin genel dış politikasıyla ekonomik ilişkileri arasındaki korelasyonun bozulmaya başlamıştır¹⁶⁶. Ancak yine de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetine kadar genel olarak bu realist yapının bozulduğu söylenemez. 2002 yılından sonra ise siyaseti ilişkilerin ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisinin büyük ölçüde kalktığı görülmektedir. Avrupa ile geliştirilen sıkı ilişkilere rağmen dış ticaret oranının azalması ve 2007 yılından itibaren ilişkilerin de düşük profilde seyretmesi, buna karşılık Rusya ve Ortadoğu ile gelişen ticarete paralel, siyasi işbirliğinin artması Türkiye'nin uluslararası ekonomi politikte liberalizme doğru kaydığına işarettir. Türkiye'de yükselen sermaye ve çıkar gruplarının devlet yöneticileriyle yakın ilişkide bulunması bu argümanı kuvvetlendirmektedir. Söz konusu bu dönüşümün iktidar partisinin ekonomi politikası kaynaklı mı olduğu yoksa uluslararası sistemin sürüklediği bir konjonktür mü olduğu araştırılıp test edilmesi gereken bir soru olarak durmaktadır. Özetle söylemek gerekirse; 1990 yılından 2010 yılına kadar geçen sürede Türk dış politikasının ekonomi politiği dinamik bir yapıya bürünmüş ve realizmden liberalizme doğru kaymaya başlamıştır.

¹⁶⁶ 1998 yılında İtalya ile yaşanan diplomatik krize ve boykot çağrılarına rağmen bu yıl iki ülkenin ticaret hacminde gerilemenin olmaması gibi.

2.4. GÜNÜMÜZ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA POLİTİK EKONOMİ PROBLEMATİKİ

Uluslararası ekonomi politik disiplini daha önce de belirtildiği gibi, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu bakımdan henüz analizleri oluşturulma aşamasındayken soğuk savaşın sona ermesi, dünya sisteminde önemli değişimlere yol açmıştır. Bunun neticesinde disiplinin yetersiz kaldığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Uluslararası ekonomi politik düşünürleri bu noktada meta – teoriye dikkat çekmektedir. Çok sayıda fikir üretilmesi, gerçeğin doğasını analiz etmede başlangıç noktasını karmaşık hale getirmektedir¹⁶⁷.

Türk dış politikası bağlamında da özellikle soğuk savaş sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri budur. Türk dış politikasında karar alıcılar nelerden etkilenmektedir? Devlet dışı aktörler¹⁶⁸ hükümetlere yön mü vermektedir yoksa hükümetlerin yönlendirmeleriyle mi hareket etmektedir? Liberal perspektiften bakıldığında birinci önerme, realist perspektiften bakıldığında ise ikinci önerme doğru olmaktadır. Burada devletin, hükümetlerin bu çıkar grupları karşısındaki gücü sorunun cevabını vermekte önemli bir parametre olacaktır. Bu bakımdan Türkiye'nin bilhassa soğuk savaş sonrası dönemde devlet – sivil toplum ilişkisi incelenmesi gereken bir konudur. Bu çalışmanın neticesinde varılan “2000’lerden itibaren Türk dış politikasını açıklamada liberalizme doğru kayıldığı” tezi, devlet – sivil toplum ilişkileri incelendiğinde daha da netlik kazanacaktır. Yine bu ilişkilerdeki değişimin kaynağı da araştırılması gereken bir başka noktadır. Zira devlet dışı bu aktörlerin yükselmesi küresel sistemin yapısından mı gelmektedir yoksa hükümetlerin politikalarıyla mı veya başka etmenlerle mi gerçekleşmektedir? 2010 yılından sonraki Türk dış politikasının ekonomi politliğini analiz edebilmek açısından bu önemli bir etmendir.

¹⁶⁷ R. J Barry Jones, “International Political Economy: The problem of meta – theory”, **Routledge Encyclopedia of International Political Economy**, vol. 2, R.Jones ed., New York, Routledge, 2001, s. 827

¹⁶⁸ Ekonomik politik bağlamında incelendiğinde devlet dışı aktörlerden en önemlisi sermaye gruplarıdır.

Teorik bağlamda bir diğer problem, analiz kısmında da bahsedildiği gibi bilhassa 2000’li yıllarda oluşan karmaşık yapıdır. Bölgeselleşme ve uluslararasılaşma amacıyla uluslararası örgütlerde etkinliğin arttırılmaya çalışılması, tam üyelik hedefine rağmen AB ile ticaretin azalmasına karşılık Ortadoğu ve Rusya ile ticaretin artması ve neticesinde konuşulan “eksen kayması” politikaları liberal teori ile açıklamaktadır. Ancak 1990’dan bu yana ABD ile kurulan ilişkiler uluslararası ekonomi politik teorilerinden hiçbirisiyle doğrudan açıklanamamaktadır. Benzer durum Türk Dünyası ve Asya – Pasifik bölgesiyle ilişkiler için de geçerlidir. 2000’li yılların ortalarına kadar realizm, daha sonra da liberalizm Türk dış politikasının ekonomi politliğini genel ölçüde açıklasa da yukarıda sayılan örnekler göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan 2010’lu yıllar önemli olacaktır. Zira 2009 ve kısmen 2010 yılları küresel ekonomik krizin dünyanın birçok bölgesinde hissedildiği bir dönem olmuş, küresel ekonominin yapısı da bilhassa Anglosakson dışı dünyada önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Krizin etkilerinin geçip dünya ekonomisinin yeniden düzenlendiği bir dönemde bilhassa Asya – Pasifik bölgesiyle ilişkiler daha gerçekçi sonuçlar verecektir.

Türk dış politikasının ekonomi politığının analizinde bir başka sorun ise kısa dönemli sermaye hareketleridir. Özellikle Şubat 2001 krizinden sonra Türkiye’nin uzun yıllar yüksek faizle borçlanması ekonomik bağlamda risk oluşturan bir unsur olmuştur. Oluşan bu ekonomik riskin iç ve dış siyasete yansıyor yansımadığı, yansıdıysa ne ölçüde yansıdığı test edilmesi gereken bir başka unsurdur. Zira bu sermaye hareketleri 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinin önce krizden kurtulmasında ve daha sonraki yıllarda ortalama %7 oranında büyümesinde katalizör görevi görmüştür. Sermayenin kaynağı, paranın hızı ve vade süresi bu soruların cevabını bulmada önemli rol oynamaktadır¹⁶⁹.

Son olarak soğuk savaş sonrası dönemde oluşan dünyada ve yeniden tanımlanan küresel değerler¹⁷⁰ göz önüne alındığında Türkiye’nin ekonomik

¹⁶⁹ Çoğu zaman bu politika borçlanmada çeşitliliği arttırmak, dolayısıyla tek bir ülkeye bağlı kalmamak için uygulanır. Ancak sonuçları her zaman hedeflendiği gibi olmayabilir.

¹⁷⁰ Demokrasi, insan hakları, gelir dağılımı, iklim değişiklikleri gibi

hedeflerindeki amacı ne olacaktır? Çatışmaların yaygın olduğu Ortadoğu bölgesine komşu olması, küresel terörün yeni yüzyılda Batı'nın düşmanı ilan edildiği çatışmacı bir sistemde Knorr'un savunduğu gibi askeri kapasitesini arttırmak amacı mı güdecek? Yoksa demokrasi, çoğulculuk, kazan – kazan oyunları, insan hakları, küresel iklim değişikliği, bireycilik, birey hakları gibi idealist değerlerin yaygınlaştığı bir sistem hedefiyle vatandaşların refahını arttırmayı mı hedefleyecek? Şüphesiz bu soruların cevabı hükümetlere göre değişiklik gösterecektir. Ancak devlet dışı aktörlerin güçlenmesi veya henüz öngörülmeleyen bir takım parametrelerin devreye girmesiyle bu durum hükümetleri aşp devleti karar almaya mecbur bırakan bir durum mu oluşturacak? Bütün bunlar araştırmanın sonunda açıklanması gereken sorular olarak yer almaktadır.

SONUÇ

17. yüzyılda Antoine de Montchrestien'in çalışmasıyla başlayan ekonomi politik ile uluslararası ilişkilerin kesişimi olan uluslararası ekonomi politik, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren uluslararası ilişkilerin bir alt disiplini olarak gelişmeye başlamıştır. Devletlerin ekonomi politik ilişkilerinden çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinde kadar geniş bir yelpaze bu disiplinin inceleme sahasına girmiştir. Dünyadaki söz konusu bu gelişmeleri açıklayabilmek için üç klasik teori geliştirilmiştir. Uluslararası ilişkilerdeki realizm, ekonomideki merkantilist görüşle birleştirilerek uluslararası ekonomi politikte ekonomik milliyetçilik teorisini oluşturmuştur. Devleti referans alan bu teori siyasetin ekonomiyi ve ekonomik ilişkileri yönlendirdiğini savunmuştur. Merkantilizme tepki olarak doğan liberalizm de ilerleyen yıllarda uluslararası ekonomi politiği açıklamada kullanılan temel teorilerden biri haline gelmiştir. Ekonomik milliyetçiliğin aksine liberalizm devleti değil, bireyi ve grupları referans alan bir yaklaşım sergilemiştir. Buna göre ticaretin serbestleştirilmesi durumunda bireyler ve gruplar karşılıklı bağımlı hale gelecek, böylece devletler arasındaki çatışmalar ortadan kalkarak her iki tarafın da kazançlı olduğu bir sistem kurulacaktır. Uluslararası ilişkilere, ikili veya çok taraflı devletler arası ilişkiler yerine küresel sistem olarak bakan eleştirel teori ise merkez ve çevre ilişkilerini açıklamaya çalışan dünya sistemleri analizini geliştirmiştir. Buna göre küresel kapitalist sistem, merkezde sanayileşmiş büyük ülkeye ve çevresinde buraya hammadde temin etmekle yükümlü küçük ülkelerden oluşan sömürgeye dayalı bir yapı arz etmektedir.

Bu teoriler ışığında, ülkelerin ekonomi ve dış politikaları arasındaki ilişki de değişkenlik göstermektedir. Ekonomiyi bir dış politika aracı görme eğilimine realist düşünürlerde daha fazla rastlanmaktadır. Zira liberalizm, ekonomi ve politikayı birbirinden ayrı disiplinler olarak gördüğü gibi, ekonomik bağımlılığın doğal neticesinin zaman içinde çatışmaları sona erdirecek bir süreç olduğu tezini savunmaktadır. Eleştirel teori ise ekonomik – dış politika ilişkisini devletler arası ilişkilerden ziyade küresel bir bütün olarak ele almaktadır. Bu bağlamda klasik iktisatçıların tavsiye ettiği iş bölümünden,

hammadde ve iş gücü dağılımını devletler bazında değil, bölgeler veya küresel bazda ele alınmaktadır.

Ekonomi aynı zamanda bir dış politika aracı olarak da kullanılabilir. Literatür bu araçları sınıflandırmada ödüllendirici – cezalandırıcı ve ticari – finansal ayırımına gitmektedir. Cezalandırıcı tedbirler genel olarak; boykot, ambargo, abluka, kota, tarife gibi uygulamalardır. Buna mukabil ödüllendirici araçlar; kredi, hibe, teknik yardım, borçların silinmesi, ticari antlaşmalar, uluslararası örgütlere katılım olarak gösterilebilir. Ancak cezalandırıcı tedbirler 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek terk edilmeye başlanmıştır. Zira ampirik araştırmalar neticesinde başarı şansının düşük olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Söz konusu teoriler ve uygulamalar göz önünde bulundurularak bu çalışmada Türk dış politikasının 1990 – 2010 yılları arasındaki ekonomi politiği vaka olarak ele alınmıştır. 1990 yılı hem iç hem de dış gelişmeler bakımından önemlidir. Berlin duvarının yıkıldığı ve artık soğuk savaşın bitiş sinyalleri verdiği bu dönemde Türkiye de bir yandan ekonomik dönüşümünü tamamlamaya çalışmakta, diğer taraftan da üyelik başvurusu reddedildiği Avrupa'ya alternatif politikalar üretme çabasıdaydı. Bu bakımdan soğuk savaşın sona erip Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ve bu coğrafyada yeni ülkelerin kurulması Türkiye'ye önemli bir manevra alanı açmıştır.

Ekonomi politik bağlamında da ekonomik milliyetçi teorinin, söz konusu dönemde Türkiye'nin uluslararası ekonomi politiğini açıkladığı bu çalışmada gözlenmiştir. Devletin temel ekonomik aktör olduğu ve ekonomik ilişkilere siyasetin yön verdiği dış ticaret politikası referans alınarak saptanmıştır. 2003 yılındaki kanun değişikliğine kadar yabancı sermayenin düşük profilde seyretmesi, yurt içinde de bu dönemde güçlü sermaye gruplarının oluşmamış olması analizin eksik yapılmadığına işaret etmektedir. Zira Türkiye'nin siyasi tercihleri kısa süre içerisinde dış ticaret rakamlarına yansımıştır.

1990'lı yıllar Türkiye'nin gerek siyasi gerekse de ekonomik bağlamda kayıp yılları olarak değerlendirilmektedir. 1993 – 2002 yılları arasında kurulan 8 ayrı hükümet Türkiye'nin orta ve uzun vadeli ekonomi politikaları

oluşturmasına engel olmuştur. Bu durum zaten düşük miktarda gelişen yabancı yatırımın önünün tıkanmasında destekleyici rol üstlenmiştir. Aynı süre zarfı içinde 10 farklı Dışişleri Bakanı'nın görev yapması benzer şekilde kalıcı dış politika oluşturulmasına da engel olmuştur. Ancak bürokratik çevrelerin ve belli ölçülerde kendini hissettirmeye başlayan devlet dışı aktörlerin etkisiyle realist teorinin hâkimiyeti devam etse de gedik vermeye başladığı tespit edilmiştir. Uluslararası sisteme entegre olma çalışmaları, bölgesel ve küresel örgütlere üyeliklerdeki ve ilişkilerdeki artış, enerji yolları proje ve pazarlıkları bu dönemki Türk dış politikasındaki en önemli gelişmeler olmuştur. Bu bakımdan Türkiye'nin uluslararası ekonomi politiğini açıklamada klasik teorilerin tek başına yetmemeye başladığı saptanmıştır. Bu karmaşık yapı 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra daha belirgin hale gelmiştir. Rusya, Avrupa, Ortadoğu ile ticaret gerek bu bölgelere yönelen devlet dışı aktörler gerekse de ticaretin arkasından gelişen siyasi işbirliği (veya Avrupa da ilişkilerin gerilemesi) göz önüne alındığında liberal teorinin açıkladığı görülmektedir. Ancak ABD ve Uzak Doğu söz konusu olduğunda ekonomi ve siyasi ilişkiler arasında herhangi bir korelasyona rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu ülkelerle gerçekleşen ilişkileri ekonomi dışındaki faktörler açıklamaktadır.

Kısacası bu çalışmada Türk dış politikasının 1990 yılından sonraki ekonomi politiği mercek altına alınmış ve ekonomik milliyetçilik ile liberalizm arasında değişen karmaşık bir yapı olduğu sonucuna varılmıştır. Yine uluslararası sistemin bu süre zarfı içinde geçirdiği evrim göz önüne alındığında, eleştirel teorinin de sistem düzeyinde Türkiye'nin uluslararası ekonomi politiğini açıkladığı görülmektedir. Ancak küresel sistemi değiştirecek herhangi bir durum gerçekleşmediği için bu henüz test edilebilir bir tez değildir. Bu çalışma ayrıca yeni araştırma soruları için de kanal açmıştır. Devlet dışı aktörlerin ve sermaye gruplarının hükümetler ve dış politika karar alıcıları üzerinde ne ölçüde etkili olduğu araştırılması gereken en önemli sorudur. Devlet dışı aktörlerin yükselmesi küresel sistemin yapısından mı geldiği yoksa hükümetlerin politikalarıyla veya başka etmenlerle mi gerçekleştiği yine araştırılması gereken bir başka sahadır.

Türkiye'deki siyasi fikirlerin dış politika ve ekonomi politik üzerindeki etkisi de ileriye dönük ön görülerde bulunulması için araştırılması gereken bir başka konu durumundadır. Bu bağlamda son olarak Türkiye'nin ekonomi politikalarındaki hedefin de askeri nitelik mi yoksa sosyal nitelik mi taşıdığı cevaplanması gereken bir sorudur.

KAYNAKÇA

I. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Konuşma, Bildiri Karar Metinleri ve Kurultay Tutanakları, Ankara, TÜDEV, 1993

AK PARTİ, (Erişim),
www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/59hükümet%20programı.doc,
11.04.2011

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa, 1999

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 5. Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008

ATAMAN, Muhittin, "Leadership Change: Özal Leadership and Restructing in Turkish Foreign Policy", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, vol 1, no 1, Spring 2002, s. 120 - 153

ATO, **Gümrük Birliğinin 9 Yıllık Faturası 184 Milyar Dolar Dış Ticaret Açığı**, (Erişim),<http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=337>,
02.03.2011

BALCI, Ali, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma", **Ortadoğu Etütleri**, cilt 2, sayı 2, Ocak 2011, s. 117 – 136

BAUER, Robert A., v.d., **The Interaction of Economics and Foreign Policy**, Charlottesville, University of Virginia, 1975

BELGENET, **Türkiye – AB İlişkileri**, (Erişim), <http://www.belgenet.com>,
17.01.2010

BRESLIN, Shaun, v.d.; **New Regionalisms in the Global Political Economy**, London, Routledge, 2002

BROWN, Michael E., v.d., **The International Dimensions of Internal Conflict**, Cambridge, Massachusettes, MIT Press, 1996

CNN Türk, (Erişim), <http://www.cnnturk.com/2010/dunya/08/29/yahudi.lobisi.turkiyeye.destegi.gozden.geciriyor/588165.0/index.html>, 09.04.2011

COHEN, Benjamin, **International Political Economy: An Intellectual History**, Princeton NJ, Princeton University Press, 2008

COOK, Steven A., SABBAGH, Hasib J., SHERWOOD – RANDALL, Elizabeth, **Building A New Era in US – Turkey Relations**, (Erişim), <http://www.cfr.org/turkey/building-new-era-us-turkey-relations/p11002>, 01.04.2011

COX, Robert, SCHECHTER, Michael G., **The Political Economy of a Plural World**, London, Routledge, 2002

CUMBERS, A. , “Regional Integration” **International Encyclopedia of Human Geography**, 2009, s. 252-258

ÇAKMAK, Haydar, ed., **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008**, Ankara, Barış Platin, 2008

DIAMOND, Jared, **Guns, Germs and Steel**, 1997

DICKINS, Amanda, “The evolution of international political economy”, **International Affairs**, 82, 3 (2006), s. 479 – 492

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, (Erişim), <http://www.mfa.gov.tr>, muhtelif tarihler

DPT, (Erişim), ekutup.dpt.gov.tr, muhtelif tarihler

DÜNYA BANKASI, (Erişim), <http://data.worldbank.org>, muhtelif tarihler

EKELUND, Robert B. Jr., HÉBERT Robert F., **A History of Economic Theory and Method**, Fourth ed., Singapur, McGraw-Hill International Editions, 2007

EFEĞİL, Ertan, “Turkish AK Party’s Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions”, **Caucasian Review of International Affairs**, vol. 2 (3), Summer 2008, s. 166 – 172

FARELL, Mary, BJÖRN, Hettne, LANGENHOVE, Luk van, v.d., **Global Politics of Regionalism**, London, Pluto Press, 2005

FONTANEL, Jacques, HEBERT Jean – Paul, SAMSON Ivan, “The Birth of the Economy or the Economy in the Heart of Politics: Mercantilism”, **Defence and Peace Economies**, vol. 19(5), October 2008, s. 331 – 338

GILPIN, Robert, **The Political Economy of International Relations**, Princeton NJ, Princeton University Press, 1987

GUTTAL, Shalmali, “Globalization”, **Development in Practice**, vol. 17, no. 4-5, August 2007, s. 523 – 531

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (Erişim), <http://www.hazine.gov.tr>, muhtelif tarihler

HIX, S.J, “Regional Integration” **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, 2004, s. 12922-12925

HURRELL, Andrew, WOODS, Ngaire, v.d., **Inequality, Globalization and World Politics**, New York, Oxford University Press, 2002

JONES, R. J Barry ed., **Routledge Encyclopedia of International Political Economy**, New York, Routledge, 2001

KARLUK, Rıdvan S., **Uluslararası ekonomi: Teori ve Politika**, İstanbul, Beta, 2003

KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya İktisadın Politik Evrimi**, 11. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, Haziran 2004

KILIÇBAY, Ahmet, **Politika ve Ekonomi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994

KNORR, Klaus, **Power and Wealth**, New York, Basic Books, inc., publisher, 1973

KÖSTEM, Seçkin, **Transnationalism and the State: Turkish Foreign Policy Towards the Turkic World**, Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2010

KRUGMAN, Paul, OBSFELD, Maurice; **International Economics Theory & Policy**, 7th edition, Boston, Daryl Fox, 2006

LAÇİNER, Sedat, NECEFOĞLU, Hacı, ÖZERTEM, Hasan Selim, v.d, **Türk Dış Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2009

LECHNER, Frank, **Globalization Theories**, (Erişim), <http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories01.html>, 3.11.2010

MAKOVSKY, Alan, v.d, **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, İstanbul, Alfa, 2002

MAYALL, James, "The sanction problem in international economic relations: reflections in the light of recent experience", **International Affairs**, Vol: 60, No: 4, Autumn 1984, s. 631 – 642

MELO, Jaime de, v.d, **New Dimensions in Regional Integration**, Arvind Panagariya, Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge, 1992

MİLL, John Stuard, **The Principles of Political Economy**, (Erişim), <http://www.efm.bris.ac.uk/het/mill/book1/prel.txt>, 13.07.2010

MORAVSIK, Andrew, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1998

MORISSON, Allen J., ROTH, Kendall, **The Regional Solution: an alternative to globalization**, (Erişim), http://www.unctad.org/en/docs/iteiitv1n2a3_en.pdf, 9.11.2010

OATLEY, Thomas, **International Political Economy**, second edition, New York, Pearson/Longman, 2006

O'BRIEN, Robert, WILLIAMS, Marc, **Global Political Economy**, 2nd edition, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2007

OĞAN, Sinan, **Dimitri Medvedev'in Türkiye Ziyareti ve Türk-Rus İlişkilerinin Perspektifleri**, (Erişim), <http://www.turksam.org/tr/a2024.html>, 11.04.2011

ORAN, Baskın, v.d, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", **Türk Dış Politikası 1919 – 1980**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

ÖZDAL Habibe, DİNÇER, Osman Bahadır, YEGİN, Mehmet, ed., **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, cilt 1, Ankara, USAK, 2009

PAHRE, Robert, "Domestic Politics, Trade Policy, and Economic Sanctions: A Public Choice Model with Application to United States – Chinese Relations", **Research Seminar in International Economics**, Discussion Paper no 418, April 1998

RUBBIN, B., KİRİŞÇİ, K., v.d, **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, London, Lynne Rienner Publishers, 2001

SMITH, Adam, **Wealth of Nations**

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2005

SPERO, Joan Edelman, **The Politics of International Relations**, fourth ed., New York, St.Martin's Press, 1990

ŞAHİN, Köksal, **Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlete Bakış**, Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 2006

TBMM, **TBMM Genel Kurul Tutanağı**, (Erişim), <http://www.tbmm.gov.tr>, muhtelif tarihler

TÜİK, (Erişim), <http://www.tuik.gov.tr>, muhtelif tarihler

TÜRKMEN, Füsün, “Turkish – American Relations: A Challenging Transition”, **Turkish Studies**, Vol 10, No 1, March 2009, s. 109 – 129

TÜSİAD, **Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri**, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 2003

UNCTAD, (Erişim), <http://unctadstat.unctad.org>, muhtelif tarihler

USLU, Nasuh, **Turkish Foreign Policy in the Post – Cold War Period**, Hauppauge, New York, Nova Science Publishers, 2004

VIOTTI, Paul R., KAUPPI Mark V., **International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity**, third edition, Upper Saddle River, Pearson/Prentice Hall, 2007

WALLERSTEIN, Immanuel, **The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**. New York City, Academic Press, 1976

WALTZ, Kenneth N., “Globalization and Governance”, **PS: Political Science and Politics**, vol. 32, no. 4, December 1999, s. 693 – 700

WTO, (Erişim), <http://stat.wto.org>, muhtelif tarihler

Zaman Gazetesi, (Erişim),
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=648215&title=turkiye-kuresel-dalgalanmayi-korfez-sermayesi-ile-asar>, 09.04.2011

ÖZET

ŞAHİN, Mehmet. Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: 1990 – 2010, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

Bu tez çalışmasında Türk dış politikasının soğuk savaş sonraki dönemde uluslararası ekonomi politikası ele alınmıştır. Bu bağlamda dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri ile Türkiye'nin diğer devletlerle diplomatik ilişkileri ve uluslararası örgütlerdeki konumu arasındaki bağlantı ve değişimler üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde soğuk savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Türk dış politikasının ekonomi politikasını realist teorinin açıkladığı, ilerleyen yıllarda ise bunun aşınarak liberal modele daha fazla yaklaştığı tezi savunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

1. Uluslararası Ekonomi Politik
2. Türk Dış Politikası
3. Bölgeselleşme
4. Küreselleşme
5. Dış Ticaret

ABSTRACT

ŞAHİN, Mehmet. Political Economy of Turkish Foreign Policy: 1990 – 2010, Graduate Thesis, Ankara, 2011

This thesis holds political economy of Turkish foreign policy in post – cold war period. In this context, it is focused on the relationship between foreign trade, international capital flows and Turkey’s diplomatic relations with countries, intergovernmental organizations as well as changes. As a result, it is observed that in early period’s realist theory had explained political economy of Turkish foreign policy, while it has been shifting towards liberal theory in the following years.

Key Words

1. International Political Economy
2. Turkish Foreign Policy
3. Regionalization
4. Globalization
5. Foreign Trade